

Прокуратура органлари фаолиятида ҳуқуқий таҳлил: муаммо ва ечимлар

*Бош прокуратура Академияси
магистранти Г.М.Таированинг
магистрлик диссертация иши*

Тошкент – 2020 йил

Мундарижа

Кириш.....3-5

I боб. Таҳлилий фаолият (аналитика)нинг ўзига хослиги ва уни прокуратура органларида шаклланиши

1.1.§ Аналитик фаолиятнинг моҳияти ва ҳуқуқий аналитиканинг ўзига хос
хусусиятлари.....6-19

1.2.§ Прокуратура органларида аналитик фаолиятни шаклланиши.....20-35

II боб. Ҳуқуқий аналитиканинг прокуратура органларига хос услуглари ҳамда айрим турларига хос технологиялар

2.1.§ Прокуратура органлари фаолиятида қўллаш мумкин бўлган ҳуқуқий
аналитик услублар таҳлили.....36-50

2.2.§ Юридик ҳодиса ва жараёнлар сифатида қилмиш, қонунийлик ва
жиноятчилик аҳволини таҳлил қилишга доир айрим
технологиялар.....51-76

III боб. Прокуратура органларида аналитик фаолиятни такомиллаштириш масалалари

3.1.§ Прокуратура органларида аналитик фаолиятни ташкил этишга оид
муаммолар таҳлили 77-89

3.2.§ Прокуратура органларида аналитик фаолиятни такомиллаштиришга
доир айрим масалалар 90-101

Хулоса.....102-104

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.....105-108

Диссертация ишига иловалар рўйхати 109

КИРИШ

Мавзунинг долзарблиги. Маълумки, прокуратура органлари фаолияти кенг қамровли бўлиб, мамлакат ҳаётининг барча соҳаларида қонунийликни таъминлашга йўналтирилган. Қолаверса, сўнгги йилларда давлатимиз раҳбари томонидан прокуратура органлари зиммасига кўплаб вазифалар юклатилмоқда ҳамда мамлакатнинг барча соҳалари қатори, прокуратура тизимида ҳам қатор ислоҳотлар амалга оширилмоқда, прокуратура органларини том маънода халққа хизмат қиладиган ҳуқуқ тартибот идорасига айлантириш чоралари кўрилмоқда.

Бу ҳолат, ўз навбатида, мамлакатда, шу жумладан маҳаллий ҳудудларда ва жамият ҳаётининг алоҳида соҳаларида қонунийлик ва жиноятчилик аҳволининг ҳамда прокурор фаолияти самарадорлигини тизимли равишда таҳлил этиб бориш зарурлигини тақозо қилмоқда.

Мазкур диссертация иши айнан прокуратура органларига хос бўлган ҳуқуқий аналитик фаолиятнинг мазмун-моҳиятини очиб бериши ҳамда прокуратура органларида бугунги таҳлилий фаолиятнинг ҳолатидан келиб чиқиб, уни такомиллаштириш чораларини кўришга йўналтирилганлиги билан аҳамиятли ҳисобланади.

Мавзунинг илмий янгилиги. Ҳуқуқий аналитика МДХ давлатлари миқёсида сўнгги 10-15 йиллар давомида шаклланиб келаётган аналитик фаолиятнинг ўзига хос йўналишларидан ҳисобланади.

Англо-саксон ҳуқуқ тизимида асосланган қатор ривожланган ғарбий Европа давлатларида “юридик анализ” методи юридик соҳадаги тадқиқотларга хос махсус услуб сифатида кенг тарқалган бўлсада, у юридик соҳадаги аналитик фаолият мазмун-моҳиятини тўлиқ очиб бера олмайди. Қолаверса, ҳуқуқ тизимлари турлича бўлган давлатларда ҳуқуқий аналитика бир-биридан бир мунча фарқ қилади.

Афсуски, давлатимиз ҳуқуқ тизимида ўхшаш бўлган постсовет диёрларида ҳуқуқий соҳадаги аналитика у қадар ривожланмаганлиги билан, бизнинг мамлакатда эса деярли ривожланмаганлиги билан ажралиб туради.

Шундай бўлсада, асрмизнинг бошидан буён қатор рус ҳуқуқшунос олимлари, хусусан, В.В.Лунеев, С.Г.Ольковлар жиноят-ҳуқуқий соҳа нуктаи назаридан, В.Б.Исаков давлат-ҳуқуқий нуктаи назардан ҳуқуқий соҳадаги аналитикани алоҳида фан соҳаси сифатида тадқиқ этишга уринганликлари, бу борада дарслик ва ўқув курслар ташкил этганликлари маълум бўлади.

Мамлакатимизда 1992-2019 йиллар давомида ҳуқуқий соҳада номзодлик ёки докторлик илмий даражаси учун тадқиқот олиб борган олимларимиз диссертация ишлари доирасида илмий таҳлил, қиёсий-ҳуқуқий

таҳлил ва статистик таҳлил методларидан фойдаланишган, бироқ, ҳуқуқий аналитикани алоҳида фан соҳаси, юриспруденция соҳаси ёки ҳуқуқий институт сифатида тадқиқ этилмаган.

Шунга кўра, мазкур магистрлик диссертация иши мамлакатимизда ҳуқуқий аналитика соҳасида илк тадқиқот ишларидан бири бўлиб ҳисобланади.

Тадқиқот объекти ва предмети. Айни даврда мамлакатимизда илмий соҳадаги ва сиёсий соҳадаги аналитикани нисбатан ривожланган, иқтисодий соҳадаги аналитикани ривожланаётган, ҳуқуқий соҳадаги аналитикани эса, айни асос солинишини тақозо қилиб турган илм-фан соҳаси сифатида эътироф этиш ўринли бўлади.

Шунга кўра, тадқиқот ишининг объекти этиб – аналитик фаолиятнинг бир кўриниши бўлган ҳуқуқий аналитиканинг прокуратура органлари фаолиятида намоён бўлиши масаласи белгилаб олинди.

Тадқиқот мақсади ва вазифалари. Диссертант ушбу тадқиқот ишини олиб бориш орқали, прокуратура органлари фаолиятининг самарадорлиги нуқтаи назардан ундаги ҳуқуқий аналитик фаолият қандай бўлиши лозим деган саволга жавоб топишни ўз олдига мақсад қилиб кўяди.

Мазкур мақсадга эришиш борасидаги вазифалар сифатида қуйидагилар белгиланди:

- аналитик фаолиятнинг моҳияти ва ҳуқуқий соҳадаги аналитиканинг ўзига хос хусусиятларини аниқлаш;

- мустақил мамлакатимиз прокуратураси органларида 1992-2019 йилларда таҳлилий фаолиятни шаклланишини ўрганиш;

- прокуратура органлари фаолиятига қўллаш мумкин ва лозим бўлган аналитик услублар ҳамда ҳуқуқий аналитик фаолият кўринишларини тадқиқ қилиш;

- прокуратура органлари тизимидаги бугунги аналитик тузилмалар ҳамда таҳлилий жараёнлар ҳолатидан келиб чиқиб, ундаги ҳуқуқий аналитик фаолиятни такомиллаштиришга доир чора-тадбирларни белгилаб олиш.

Тадқиқотда қўлланилган методиканинг тавсифи. Ҳар қандай тадқиқот, шу жумладан илмий тадқиқотлар 2 хил услубда олиб борилади:

- априор (лот. a priori – тажрибага қадар ёки тажрибадан ташқари деган маънони англатади) услуби, унда гипотеза, яъни илмий фараз илгари сурилади ҳамда фикран эксперимент ўтказиш орқали фаразни дедуктив ёндашув асосида исботлаш чоралари кўрилади;

- апостериор (лот. a posteriori – тажрибадан сўнг ёки тажрибадан келиб чиқувчи деган маънони англатади) услуби, унда муайян кузатувлар асосида билимлар ҳосил қилинади.

Ушбу тадқиқот иши илмий жиҳатдан янгилиги ва прокуратура органларидаги аналитик фаолиятда мавжуд муаммоларни тадқиқ этишга йўналтирилганлиги, яъни муайян бир фаразни исботлаш эмас, балки муаммо ечими (саволга жавоб топиш) юзасидан фаразларни шакллантиришга қаратилганлиги боис, унда апостериор – кузатув методидан фойдаланиш лозим топилди.

Қолаверса, ҳуқуқий соҳа амалий жиҳатдан аниқ саволларга аниқ жавоб топиш билан характерли бўлиб, танланган тадқиқот мавзуси кўп жиҳатдан амалий аҳамиятга эга бўлганлиги сабабли ҳам ушбу тадқиқот услубига мурожаат қилинди.

Тадқиқот натижаларининг назарий ва амалий аҳамияти. Тадқиқот ишининг назарий аҳамияти унинг мамлакатимизда ҳуқуқшунослик ва аналитика (шу билан бирга математика) илм-фан соҳаларининг бирикиши оқибатида фанлараро янги илм-фан соҳаси – ҳуқуқий аналитикани назарий асосларини яратиш заруратини англашга йўналтирилганлигида ифодаланади.

Тадқиқот ишининг амалий аҳамияти эса, прокуратура органлари тизимида ҳуқуқий аналитик фаолиятни такомиллаштириш юзасидан аниқ амалий чора-тадбирларни белгилаб олишга қаратилганлигида намоён бўлади.

Диссертация ишининг тузилмаси тавсифи. Диссертация иши ҳар бир боби 2 та, жами 6 та параграфдан иборат бўлган қуйидаги 3 бобни ўз ичига олади:

- таҳлилий фаолият (аналитика)нинг ўзига хослиги ва уни прокуратура органларида шаклланиши;
- ҳуқуқий аналитиканинг прокуратура органларига хос услублари ва айрим турларига хос технологиялар;
- прокуратура органларида аналитик фаолиятни такомиллаштириш масалалари.

I БОБ. ТАҲЛИЛИЙ ФАОЛИЯТ (АНАЛИТИКА)НИНГ ЎЗИГА ХОСЛИГИ ВА УНИ ПРОКУРАТУРА ОРГАНЛАРИДА ШАКЛЛАНИШИ.

1.1.§ Аналитик фаолиятнинг моҳияти ва ҳуқуқий аналитиканинг ўзига хос хусусиятлари.

Ўзбек тилида аксарият ҳолларда “анализ” сўзининг ўрнига таҳлил ибораси қўлланилсада, миллий луғатларимизда анализ¹ (юн. analisus - ажратиш), аналитик² (юн. analytique - анализ, таҳлил усулига асосланган, таҳлилий) ва аналитика³ (юн. analytike - таҳлил қилиш санъати) каби атамаларни ўзбек адабий тилидан ўрин олганлигини шоҳиди бўламиз.

“Таҳлил” ибораси анализ атамасига яқинроқ бўлсада, юнончадан кириб келган халқаро термин – аналитика атамасининг мазмунини тўлиқ қамраб олмайди. Шу сабабли, ушбу диссертация ишида таҳлил услубига асосланган жараёни асл ҳолида аналитика атамаси билан ифодалаш лозим деб топилди.

Аналитика ўзи нима?

Аналитика иборасига ёндашувлар турлича бўлиб, унга қатор олимлар томонидан муайян таърифлар берилган, шунингдек, аналитик фаолият билан шуғулланувчи мутахассислар ҳам бу борада ўз талқинларини баён қилишга уринишган.

Хусусан, рус олими профессор, фалсафа фанлари доктори Ю.В.Курносков томонидан ўтказилган сўров жараёнида таҳлилчилар “аналитика бу -...” жумласини қуйидаги вариантларда давом эттиришган:

- ахборотни қайта ишлаш жараёнининг методологик асослари;
- янги билимларни олиш учун қатъий илмий ва интуитив усуллардан фойдаланадиган билиш методикаси;
- илмий ёндашувга асосланган фикрлаш ва муносабат шакли;
- реал дунёда кечаётган жараёнларга доир муҳим билимлар;
- интуитив ғояларни мантиқий, оқилона фикрлаш режасига айлантириш воситаси;
- бошқарув жараёнларида фойдаланиладиган ва бошқарув қарорларини қабул қилиш учун хизмат қиладиган илмий билимлар;

¹Ўзбек тилининг изоҳли луғати. А.Мадалиев таҳрири остида. Ўзбекистон миллий энциклопедияси давлат илмий нашриёти. 2007. Тошкент. 1-том. А. 81-бет.

²Ўзбек тилининг изоҳли луғати. А.Мадалиев таҳрири остида. Ўзбекистон миллий энциклопедияси давлат илмий нашриёти. 2007. Тошкент. 1-том. А. 81-бет.

³Фалсафа қомусий луғат. Шарқ нашриёти. 2004. Тошкент. 25 -бет.

– матнлардаги ҳамда реал ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий жараёнлардаги яширин маъноларни аниқлаш учун қўллаш мумкин бўлган усуллар мажмуи;

– илмий-тадқиқот ишларининг ўзаги;

– интеллектуал кузол;

– мамлакатни назорат қилиш учун жамиятнинг элитаси томонидан ишлатиладиган интеллектуал маданиятнинг кучли резервуари;

– аналитик ишнинг қисқа номи;

– диалектик мантиқнинг синоними;

– тизимли таҳлил иборасининг синоними;

– вазият ҳақида нотўғри, тўлиқсиз ва одатда бир-бирига қарама-қарши маълумотларни умумлаштириш ва таҳлил жараёни;

– объектлардаги сабабий боғлиқликлар ҳамда вақт-макон муносабатларни аниқлаш жараёни;

– схематизациялаш, лойиҳалаш ва моделлаштириш орқали объектнинг мазмунини аниқлаш;

– объектга доир билимларни умумлаштириш мақсадида уни таркибий қисмларга бўлиш;

– объектга оид бир-бирига зид билимларни аниқлаш, мураккабликдан оддийлик томон юриш;

– объект ва ундаги элементларнинг ўзаро таъсирини аниқлаш орқали объект моҳиятини очиқ бериш;

– предмет, ҳодиса ва жараёнларнинг асл моҳиятини кўра олиш воситаси;

– ҳар қандай тадқиқот дастурининг ядроси ва бошқалар⁴.

Шундай бўлсада, Ю.В.Курносонинг ўзи аналитика иборасига қуйидагича таъриф беради:

Аналитика (analytics) - бу мавжуд билимлар сифатини яхшилаш ва янги билимларни олиш мақсадида ахборотни самарали қайта ишлашга, шунингдек, оптимал бошқарув қарорларини қабул қилиш учун ахборот базаларини тайёрлашга хизмат қиладиган индивидуал ва жамоавий ақлий фаолиятни методик, ташкилий ва технологик таъминлайдиган принциплар йиғиндисидир⁵.

---

⁴В.Ю.Курносон. П.Ю.Конопотов. Аналитика: методология, технология и организация информационно-аналитической работы.-Москва.Русаки.2004.26-бет.

⁵В.Ю.Курносон. П.Ю.Конопотов. Аналитика: методология, технология и организация информационно-аналитической работы.-Москва.Русаки.2004.30-бет.

Бундан кўринадики, Ю.В.Курносов аналитикани учта асосий компонентни ўзида бирлаштирган билимлар соҳаси сифатида эътироф этади ва бу компонентлар қаторига ахборот билан ишлаш методологиясини яратиш, ушбу жараёни ташкилий қўллаб-қувватлаш ҳамда инструментал-технологик таъминлаш кабиларни киритади.

Асримизнинг бошларида ахборот-таҳлилий ишнинг методологиясини яратишга ўз ҳиссасини қўшган олима Г.Ф.Гордукалова аналитик фаолиятни “Ахборот Аналитикаси” (информацион аналитика) ибораси билан атайди ва унга шундай тариф беради:

Ахборот аналитикаси – объект ҳақида маълум хабарларни қайта ишлаш, баҳолаш ва синтезлаш орқали у ҳақда янги билимларни пайдо қилишга қаратилган ахборот билан ишлашга доир илмий-амалий, профессионал фаолиятдир⁶.

Г.Ф.Гордукалова аналитик фаолиятнинг моҳияти ахборотни таҳлил қилишдан иборат эканлиги, таҳлилчи тўғридан-тўғри тадқиқот объектига мурожаат этмай, унга доир маълумотлар асосида объектни информацион моделлаштириш чораларини кўриши⁷ билан изоҳлайди.

Ўз навбатида Г.Ф.Гордукалова Ю.В.Курносовдан фарқли равишда аналитикани информацион, яъни ахборот билан таъминлаш фаолияти сифатида кўради ва таҳлилчи таҳлил қилинаётган соҳанинг мутахассиси бўлиши шарт эмас, балки, ахборотни излаш, қайта ишлаш ва узатиш соҳасида билим ва малакаларга эга бўлишининг ўзи кифоя⁸ деб ҳисоблайди.

Ҳа, ҳақиқатан, аналитик фаолият бир неча ўн йилликлар давомида ахборот-таҳлилий фаолият (информационно-аналитическая деятельность, Information analysis) атамаси билан атаб келинган ва мазкур фаолиятга амалий жиҳатдан информацион фаолият сифатида қаралган эди.

Бироқ, аналитик фаолиятни фақатгина ахборотни таҳлил қилишдан иборат фаолият сифатида қараш у қадар тўғри бўлмайди. Муайян объект ҳақида мавжуд маълумотларнинг ўзигина бизда у объект ҳақида ҳаққоний билимларни ҳосил қилмайди.

Аввало, мавжуд маълумот ҳақиқатга зид бўлиши мумкин. Гарчи, маълумотнинг ҳақиқатга монандлиги ва асослилиги аниқланган тақдирда

---

⁶ Г.Ф.Гордукалова. Анализ информации: методы, технологии и организация. Ўқув услубий қўлланма.-СПб.:Профессия.2009. 134-бет.

⁷ Г.Ф.Гордукалова. Анализ информации: методы, технологии и организация. Ўқув услубий қўлланма.-СПб.:Профессия.2009. 3-бет.

⁸ Қаранг. Г.Ф.Гордукалова. Анализ информации: методы, технологии и организация. Ўқув услубий қўлланма.-СПб.:Профессия.2009. 134, 151-бет.

ҳам, мазкур ахборот объектга оид янги билимни юзага чиқариш учун туртки бўлади.

Шунга кўра, Г.Ф.Гордукалова талқинидаги “англангани қайта англаш” методи умумилмий услубларга зид ва бундай метод ўрганилаётган объект ҳақида нотўғри ахборотларни ҳам юзага келиши учун замин яратади.

Аналитиканинг предмети – моддий ва номоддий тизимлар, воқеа ва жараёнлар, яъни инсон англаши лозим бўлган объектлар бўлиб, ўрганилаётган объект ҳақида мавжуд маълумотлар ресурс вазифасини ўтайди, маълумотларни таҳлил қилиш усуллари эса, тадқиқот усули сифатида қаралади.

Шу билан бирга Г.Ф.Гордукалованинг таҳлилчи ўрганилаётган соҳанинг мутахассиси бўлиши шарт эмас деган фикрига ҳам қўшилиб бўлмайди. Сабаби, таҳлилчи ўрганилаётган объект ҳақида ҳар қанча чуқур билим эга бўлса, унинг тадқиқоти шу қадар атрофлича ва самарали кечади деган қарашларни қувватлайман.

Рус олими профессор, юридик фанлари доктори В.Б.Исаковнинг фикрига кўра, аналитика иборасини уч хил талқинда ифодалаш мумкин⁹. Биринчидан, аналитика англаш жараёни сифатида, иккинчидан, фаолият тури сифатида ҳамда учинчидан, алоҳида ижтимоий институт сифатида намоён бўлади.

В.Б.Исаков ўзининг бу қарашларини қуйидагилар билан асосларга интилади.

Аввало, таҳлил аввало инсон тафаккурининг ўзига хос функцияси бўлиб, у инсоннинг мавжуд билимлар ва ахборотни қайта ишлаш, янги билимлар томон интилиш қобилияти сифатида намоён бўлади.

Маълумки, анализ усули, яъни мураккаб ва йирик объектларни қисмларга бўлиб ўрганиш англаш жараёнининг муҳим элементларидан ҳисобланади. Мисол учун, машина моторини қисмларга ажратмай туриб, ундаги носозликни тушуниш ва бартараф этишнинг имкони бўлмайди. Худди шундай, қилмишда жиноят таркибининг барча элементлари мавжудлигини аниқламай туриб, уни малакалаб бўлмайди.

Бироқ, объектни ҳар қандай бўлиш аналитик жараёни англамайди. Хусусан, потоанатомик тадқиқотларда жасад исталганча бўлакланмайди, балки ўлим сабабини аниқлаш учун зарур бўлган органлардан тегишли миқдорда намуналар олиш билан чекланилади.

Демак, объектни қисмларга ажратиш орқали анализ қилиш, албатта, уни англаш мақсадида амалга оширилишини ҳамда келгусида қисмларни

---

⁹ В.Б.Исаков.Правовая аналитика.Учебное пособие.Норма.Инфра-М.Москва.2017.11-бет.

қайта жамлаш, яъни синтезлаш имкониятини юзага келтиришни назарда тутлади.

Айни вақтда, *аналитика – бу ўзига хос ижодий интеллектуал фаолият ҳисобланади.*

Фаолият деганда, инсоннинг фаол, анланган, аниқ мақсадга йўналтирилган ҳамда унинг эҳтиёжларини қондиришга хизмат қиладиган ташқи олам билан кечадиган узвий алоқаси тушунилади¹⁰.

Ўтган асрнинг сўнгги ўн йилликлари ва XIX асрдаги кескин глобаллашув ҳар қандай фаолиятни, хоҳ у давлат бошқаруви бўлсин, хоҳ бизнес соҳаси, ҳатто, инсонлар шахсий турмуши зарурий ахборот билан таъминлаб бориш эҳтиёжини келтириб чиқарди.

Ахборот – бу аҳамиятга эга бўлган фактлар (воқеалар, шахслар, жараёнлар) ҳақидаги хабарлар бўлиб, унинг мавжудлиги инсонга ташқи оламни тушуниш, унда кечаётган вазиятларга тўғри баҳо бериш, ўзининг ҳулқ-атворини ташқи муҳитга адекват кўринишда шакллантира олиш имконини беради.

1980-йилларнинг охири ва 1990-йилларнинг бошида жаҳонда “ахборот инқилоби” юз берди ва ахборотни сақлаш, қайта ишлаш ва узатишнинг компьютерлашнинг тизими оммалашди. Бу эса, ўз навбатида бир неча ҳафталаб, ойлаб ва йиллаб вақт талаб этиб келган жараёнларни бир неча сонияларда амалга ошириш имкониятини, айни вақтда, ахборот билан ишловчи ходимларда алоҳида билим ва кўникмаларни шакллантириш заруратини келтириб чиқарди.

Шу тариқа, ахборот замонамизнинг қимматли ресурсига, ахборот билан самарали ишлай биладиган мутахассис ходимлар - аналитиклар нуфузли фаолият эгасига айланди.

Айни дамда ахборот оқими чексиз бўлган даврда яшайпмиз, баъзида ахборот денгизида сузиш ва ҳатто, тубсизликка ғарқ бўлишга ҳам тўғри келмоқда. Аммо, ахборотнинг мавжудлиги ва кўплигининг ўзи бирор нарсани ҳал этмайди.

Керакли ахборотни топа билиш, етказилган ахборотни баҳолаш ва талқин қилиш, уни тўғри мақсад сари йўналтира билиш инсон омилисиз кечмайди, қолаверса, зарурий ахборотни жамлаш ва тизимлаштириб боришга доир дастурий кўрсатмаларни яратиш жараёни ҳам бевосита юксак инсоний салоҳиятга асосланади.

---

¹⁰И.Н.Кузнецов. Информация: сбор, защита и анализ. Учебник по ИАР. Москва.Яуза.2011.19-бет.

Айни шу каби омиллар ахборот билан ишловчи мутахассислар фаолиятига нисбатан ижтимоий сўровни янада ошиб боришига хизмат қилади.

Шу билан бирга, *аналитика – кўпгина давлатларда сўнгги даврда кенг шаклланаётган ижтимоий институт ҳамдир.*

Сабаби, жамиятдаги ижтимоий-иқтисодий муносабатларни янада мураккаблашуви оқибатида ахборотни тўплаш, қайта ишлаш ва узатиш фаолиятига ихтисослашган алоҳида ижтимоий гуруҳлар шаклланди.

Хусусан, давлат ва нодавлат секторидаги бир қанча йирик ташкилотларда соҳага йўналган ахборот-таҳлилий фаолиятни амалга оширувчи таркибий тармоқлари тузилди, шу билан бирга жамиятда халқаро, давлат ёки муайян ҳудуд доирасида комплекс ёки соҳаларга ихтисослашган аналитик марказлар ташкил топди.

Бугунги кунда Ўзбекистондаги аналитик марказлар сифатида Президент ҳузуридаги иқтисодий тадқиқотлар ва ислохотлар маркази, Президент ҳузуридаги стратегик ва ҳудудлараро тадқиқот институти, Тараққиёт стратегияси маркази, Фуқаролик жамиятини ривожлантириш институти, Прогнозлаш ва макроиқтисодий тадқиқотлар Институти, Стратегик анализ ва прогнозлаш олий мактаби кабиларни санаш мумкин.

Албатта, аналитик марказлар ва ташкилотлардаги аналитик фаолиятга масъул тармоқларни мавжуд бўлиши мамлакатда аналитик фаолиятни йўлга қўйишга қаратилган дастлабки қадамлардан бўлиб, ҳали бу соҳада олдимизда таҳлилий фаолиятнинг алоҳида соҳаларга ихтисослашган методология ва технологияларини ишлаб чиқиш, профессионал даражадаги таҳлилчи кадрларни тайёрлаш ва улар малакасини ошириб бориш, аналитиклар уюшмаларини тузиш ва улар фаолиятини мувофиқлаштириб бориш каби улкан вазифалар турганлигини таъкидлаб ўтиш ўринли бўлади.

Шу ўринда, *аналитика муайян илм-фан соҳаси ҳисобланадими* деган масалага ойдинлик киритиш мувофиқ ўринли бўлар эди.

В.Б.Исаков Ю.В.Курносовдан фарқли равишда аналитикани фан сифатида эътироф этмайди, балки, аналитика ва илм-фаннинг ўзаро ўхшаш ва фарқли жиҳатларини таҳлил қилиб беради.

Хусусан, В.Б.Исаков аналитика ва фаннинг ўхшаш жиҳатлари сифатида – уларнинг ҳар иккиси юқори ва мураккаб даражадаги ақлий фаолият эканлиги, ижодий характер касб этиши, янги билимларни қўлга киритишга қаратилган тадқиқот жараёни сифатида намоён бўлиши, фактларни тўплаш ва қайта ишлашда умумилмий методлардан фойдаланиши, ташкилий, ижтимоий ва институтчионал хусусиятларга эга бўлган профессионал фаолият сифатида намоён бўлишини келтириб ўтади.

Айни вақтда, у аналитик фаолият ва илмий фаолият бир-биридан қуйидаги хусусиятларга кўра фарқланишини кўрсатиб ўтади¹¹.

Илмий фаолият	Аналитик фаолият
<i>Мақсади</i> – ҳақиқатни излаш, яъни табиат ва жамиятнинг амалий фаолиятда қўллаш мумкин бўлган қонуниятларини аниқлаш	<i>Мақсади</i> – амалиётда, хусусан, ташқи ва ички сиёсат, давлат бошқаруви, бизнес ва бошқа соҳаларда юзга келадиган вазифаларни ҳал этиш
<i>Ташкилий структураси</i> – соҳавий принцип асосида	<i>Ташкилий структураси</i> – соҳалараро характерга эга
<i>Юзага келиш асоси</i> – тўғридан-тўғри ижтимоий буюртмага асосида шаклланмайди	<i>Юзага келиш асоси</i> – бевосита ижтимоий буюртма асосида амалга оширилади

Фикримизча, бу ўринда В.Б.Исаковнинг қарашлари билан тўлиқ келишиб бўлмайди.

Илм-фан деганда, одатда, табиат, жамият ва тафаккурга оид объектив, асослантирилган ва тизимлашган билимларни ҳосил қилишга йўналтирилган ақлий фаолият тушунилиб¹², ҳар қандай фан муайян соҳа ёки соҳалардаги фаолиятнинг назарий асосини ташкил этади ҳамда моҳиятан амалий масалаларни ҳал этишга йўналтирилади.

Шу боис ҳам, ярим асрдан ошиқроқ вақт давомида аналитик фаолиятнинг назарий асоси сифатида мамлакатимиздаги олий таълим муассасалари, касбий қайта тайёрлаш ва малака ошириш курсларида “Ахборот тизимлари ва технологиялари”, “Ахборот-таҳлилий фаолият асослари”, “Тизимли таҳлил асослари” каби фанлар ўқитиб келинади.

Илм-фан ўз таснифига кўра, шартли равишда назарий ва амалий фанларга, шунингдек, табиий, техник, ижтимоий ва гуманитар фанларга бўлинсада¹³, айни даврда илм-фанда кўплаб соҳалараро предметларни шаклланиш тенденцияси кузатилади. Мисол учун, суд тиббиёти, ҳуқуқий статистика, ҳуқуқий информатика, юридик психология каби фанлар шулар жумласидандир.

Ҳар қандай фаолият, у хох илмий, хох амалий бўлсин, ижтимоий эҳтиёж асосида шаклланади. Ижтимоий талабни қондирмайдиган илм ва амалий иш ўз-ўзидан самара бермайди.

Аналитиканинг тадқиқот объекти, яъни предмети доираси қандай?

Аналитиканинг тадқиқот доираси жуда кенг бўлиб, у жамият ҳаётининг барча соҳаларини қамраб олади. Шу боис ҳам, соҳавий аналитик фаолиятни шакллантириш аналитик фаолиятдаги муҳим тенденциялардан ҳисобланади.

¹¹ В.Б.Исаков. Правовая аналитика. Учебное пособие. Норма. Инфра-М. Москва. 2017. 14-б.

¹² <https://ru.m.wikipedia.org>

¹³ Ўша ерда

Аналитик фаолиятни серқирра эканлиги, унга доир турли концептуал ёндашувлар билан бир вақтда, алоҳида аналитик услубиятлар, технологиялар ва ҳатто бир қанча умумий ва махсус таҳлил турларини юзага келишига шарт-шароит яратади.

Мисол учун, биргина таҳлилнинг турлари ҳақида сўз юритадиган бўлсак, унинг 200 дан зиёд кўринишлари мавжудлиги маълум бўлади. Хусусан, омилли таҳлил, ретроспектив таҳлил, вариацион (ўзгаришлар) таҳлили, дискриминант таҳлил, қиёсий таҳлил, асосий компонент таҳлили, сабаб ва оқибат таҳлили, тизимли таҳлил, ресурс таҳлили, корреляцион таҳлил, дисперсион таҳлил, кластер таҳлили, семантик таҳлил, самарадорлик кўрсаткичлари таҳлили, контент таҳлил, мантиқий-лингвистик таҳлил ва бошқалар¹⁴.

Ушбу таҳлил турлари ўзаро бирлашиб аналитик услуб ва услубиятларни (метасистемаларни) ҳосил қилади. Мисол учун, концептуал анализ, мантиқий анализ, математик анализ, эҳтимолий-назарий анализ, статистик анализ, эксперт анализ, лингвистик анализ каби услубиятлар шулар жумласидандир.

Аналитик тадқиқот ўтказилаётган соҳа, тадқиқотнинг мақсади, тадқиқот объектининг хусусиятлари, тадқиқотнинг шарт-шароитларидан келиб чиқиб, аналитик услубият ва услублар танланади.

Эндиликда, аналитик фаолиятнинг алоҳида кўриниши ҳисобланган *ҳуқуқий аналитика ҳақида* сўз юритайлик.

Тарихга назар солсак, юриспруденция соҳаси ижтимоий ҳаётни кузатиш ва таҳлил қилиш орқали унда юз бераётган масала ва муаммоларни тартибга солишга қаратилган амалий соҳа сифатида майдонга чиқди.

Шунга кўра, бу соҳани аналитик юриспруденция деб ҳам бежиз атамаганлар¹⁵.

Бироқ, ижтимоий муносабатларни тартибга солишга қаратилган қоида ва меъёрларни қатъий ёзма шаклда белгилаб қўйилишини таъминлашни ўзининг муҳим вазифаси деб билган юриспруденция кейинчалик догматик мазмун касб эта бошлади.

Ҳолбуки, ижтимоий муносабатлар тараққий этиб бориши туфайли, бугун ёзилган қонунлар эртага кутилган натижа бермай қўйиши муқаррар эди.

Айнан догматик ёндашув юриспруденциянинг тараққиётига тўсиқ бўла бошлади, уни қонун ёзиш санъатига айланиб қолиши ва амалий ҳаётдан бир

---

¹⁴ В.Ю.Курносков. П.Ю.Конопотов. Аналитика: методология, технология и организация информационно-аналитической работы.-Москва.Русаки.2004.30-31-б.

¹⁵ С.С.Алексеев. Восхождение к праву. Поиски и решения.Москва.Норма.2001.4-б.

мунча йироқлашишига замин яратди. Оқибатида бугунги юриспруденция турли сиёсий ўйинлар, ижтимоий-иқтисодий муаммолар гирдобида қолиб кетди.

Ушбу вазиятдан чиқишнинг биргина ечими - ушбу соҳани асл мақомига қайтариш ва том маънодаги таҳлилий юриспруденцияга айлантиришдан иборат деб ўйлаймиз.

Афсуски, бизнес, ички ва ташқи сиёсат, журналистика каби соҳаларда аналитик фаолият бирмунча илгарилаб кетган айни даврда, юридик аналитика ўзининг илк ташкилий, методологик ва технологик пойдеворини шакллантирилишини кутмоқда. Бу ҳолат айниқса, постсовет мамлакатларида яққол кўзга ташланмоқда.

Шундай бўлсада, айни даврда МДХ давлатлари орасида ҳуқуқий аналитиканинг назарий асосини яратиш учун интилаётган С.Г.Ольков, В.В.Лунеев, В.Б.Исаков каби қатор олимларни келтириш мумкин.

В.Б.Исаков *ҳуқуқий аналитика бу – қонун ижодкорлиги, ҳуқуқни қўллаш, ҳуқуқий маданият, ҳуқуқий тарғибот, ҳуқуқий таълим ва тарбия соҳасида амалга ошириладиган профессионал аналитик фаолият¹⁶ деб таърифлайди.*

Албатта, ушбу таъриф жуда содда мазмун касб этади. Қолаверса, В.Б.Исаков ўзининг “Ҳуқуқий аналитика” номли рисоласида ҳуқуқий аналитикани ўзига хос жиҳатларини очиб бермайди, балки, уни умумий аналитиканинг метадологияси ва технологияларига асосланишини баён қилади.

Бу борада янги асримизда ўзига хос аналитик юриспруденция йўналишини шакллантиришга уринаётган профессор, юридик фанлари доктори С.Г.Ольковнинг қарашлари эътиборли саналади.

С.Г.Ольков аналитик юриспруденция атамасига қуйидагича таъриф беради:

Аналитик юриспруденция – юридик ҳодиса ва жараёнлар, улар билан боғлиқ физик, биологик ва ижтимоий воқеликлар (ҳодиса ва жараёнларни)ни математик, шу жумладан статистик ва эҳтимоллар методлари ёрдамида ўрганувчи илмий, таълимий ва амалий ҳуқуқий фандир. (exact juridical discipline)¹⁷

Бу ўринда, С.Г.Ольков *юридик ҳодиса¹⁸* (воқеа) деганда ижтимоий оламда давлат-ҳуқуқий ҳодиса деб баҳоланадиган ҳар қандай воқеликни (мисол учун жиноят, интизомий ёки маъмурий ҳуқуқбузарлик, жазо,

¹⁶ В.Б.Исаков.Правовая аналитика.Учебное пособие.Норма.Инфра-М.Москва.2015.11-б.

¹⁷ С.Г.Ольков.Аналитическая юриспруденция.Учебник.Сургут.СурГУ.2012.17-б.

¹⁸ С.Г.Ольков.Аналитическая юриспруденция.Учебник.Сургут.СурГУ.2012.18-19-б.

рағбатлантириш, фуқаролик, шартнома, никоҳ, сайлов, сервитут, алимент ва бошқалар) ҳамда *юримдик жараён*¹⁹ деганда юримдик ҳодисаларни вақт ва маконда жойлашуви, ҳаракатланиши, ўзгариши, ўзаро таъсирини (мисол учун жиноят бу юримдик ҳодиса, жиноятчилик эса юримдик жараёндир, муайян тергов ёки суд жараёни юримдик ҳодисанинг босқичлари, маълум бир давр ёки худуддаги суд жараёнлари эса юримдик жараённинг босқичидир) тушуниш лозим деб таъкидлайди.

С.Г.Ольков аналитик юриспруденциянинг вазифаси – юримдик ҳодиса ва жараёнларни ўрганиш (1), тушунтириш (2), прогнозлаш (3) ва бошқариш (4)дан иборат эканлигини алоҳида эътироф этиб, юримдик ҳодиса ва жараёнларни тадқиқ этиш қўйидаги услублардаги қатъий математик (жадвалли, графикли, алгебраик формула) шаклда амалга оширилишини асослашга ҳаракат қилади:

– юримдик жараёнларни вақт ва маконда тақсимланишининг эҳтимолий қонуниятларини аниқлаш;

– юримдик жараёнлардаги тенденцияларни аниқлаш;

– юримдик жараёнларни ривожланиш қонуниятларини аниқлаш;

– муайян юримдик жараёнларнинг кўлами (концентрацияси) ва ўзаро нисбати (дифференцияси) қонуниятларини аниқлаш;

– юримдик жараёнлар, шунингдек, у билан боғлиқ ижтимоий жараёнларни ўрганиш учун турли математик усулларни ишлаб чиқиш ва мослаштириш;

– юримдик жараёнларни турли миқдорий усуллар ёрдамида прогнозлаш;

– юримдик ва у билан боғлиқ (ижтимоий, иқтисодий, демографик ва бошқа) жараёнларни математик моделлаштириш.²⁰

Айтиш мумкинки, мамлакатимиз илм-фан соҳасида ҳуқуқий аналитика алоҳида фан сифатида шаклланиб улгурмаган. Бироқ, юриспруденция соҳадаги таҳлилий фаолият лозим даражада кечиши учун унинг назарий асослари яратилиши учун зарурат мавжуд.

Шу билан биргаликда, ҳуқуқий аналитика ва аналитик юриспруденция атамаларини ўзаро синоним иборалар сифатида қабул қилиш мумкинми ёки йўқми деган савол туғилади.

“Ҳуқуқий таҳлил” ёки “Таҳлилий ҳуқуқшунослик” иборалари бир қарашда сўз ўйинини эслатади, аммо, мазмун жиҳатидан, ҳуқуқий таҳлил тушунчаси таҳлилий фаолиятдаги бир йўналиш сифатида, таҳлилий

¹⁹ С.Г.Ольков. Аналитическая юриспруденция. Учебник. Сургут. СурГУ. 2012. 20-б.

²⁰ Ўша ерда.

ҳуқуқшунослик эса, ҳуқуқшуносликнинг бир кўриниши сифатида намоён бўлади.

Мазкур атамалар икки асосий тушунча - “ҳуқуқ соҳаси” ва “таҳлилий фаолият” билан боғлиқ бўлганлиги боис, *ҳуқуқий соҳадаги аналитика* иборасини ишлатиш, назаримизда, ўринли бўлади.

Шунингдек, С.Г.Ольков ҳуқуқ соҳасидаги аналитика юридик ҳодиса ва жараёнларни нима учун айнан математик методлар асосида ўрганиш лозимлигини эътироф этаётганлиги масаласига ҳам муносабат билдириб ўтиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

С.Г.Ольковнинг фикрига кўра, айнан аниқ математик методларгина юридик ҳодиса ва жараёнлардаги асл умумий қонуниятларни, яъни ҳақиқатни очиб беришга хизмат қилади, юридик жараёнларни самарали бошқариш ва оптимал қарорлар қабул қилишга имкон яратади, юриспруденция соҳасини формал-догматизмдан қутқариб, ривожланиш сари ундайди. Ҳолбуки, ҳодиса ва жараёнларга бўлган турли қарашлар, муносабатлар, ҳатто ёзилган қонунлар ҳам ўзгаради, фақатгина умумий қонуниятлар турли вақт ва маконда ўзгармай қолаверади.

Албатта, С.Г.Ольковнинг ушбу фикрлари асослидир.

Фақатгина, бу ўринда, юридик ҳодиса ва жараёнларни тадқиқ этишда математик методлар билан бир вақтда, умумилмий ва социологик методлар ҳам қўл келишини таъкидлаб ўтиш лозим бўлади.

Ҳуқуқ соҳасидаги аналитикада қўлланиладиган метод кейинги бобда имкон қадар ёритилади.

Ҳуқуқий соҳадаги аналитиканинг аналитик фаолиятнинг бошқа турларидан фарқли жиҳати нимада?

Аналитик фаолиятни шартли равишда соҳалар кесимида қуйидаги турларга ажратиш олиш мумкин:

Аналитикани бундай турларга бўлиб ўрганиш унинг мазмун моҳиятини янада чуқурроқ ўрганишга хизмат қилади. Сабаби, аналитик фаолиятдан кўзланган мақсад, тадқиқот объекти ва тадқиқот услублари соҳавий аналитик фаолиятда бир-биридан фарқ қилади.

Буни қуйидаги жадвалли маълумот асосида кўриш мумкин.

критерийлар соҳалар	Илмий соҳадаги аналитика	Иқтисодий соҳадаги аналитика	Сиёсий соҳадаги таҳлил	Ижтимоий соҳадаги аналитика	Ҳуқуқий соҳадаги аналитика
анализ объектига кўра	борликдаги моддий ва номоддий тизимлар	иқтисодий вазият, хўжалик юритувчи субъектлар фаолияти	сиёсий майдондаги вазият ва шахслар	ижтимоий муносабатлардаги муаммолар	юримдик ходиса ва жараёнлар
анализ мақсадига кўра	ҳақиқатни аниқлаш	фойдани ошириш, зарарни камайтириш	вазиятдан келиб чиқиб тўғри қарор қабул қилиш	ижтимоий муаммолар ечимини топиш	юримдик жараёнларни самарали бошқариш
таянч (ахборот) манбасига кўра	фактлар ва илмий қарашлар	ижтимоий- иқтисодий кўрсаткичлар	фактлар юзасидан фикрлар	ижтимоий кайфият, эътиқод ва кадриятлар	фактлар
баҳолаш индикаторига кўра	ҳақиқатга зид ёки зид эмас	фойда ёки зарар	ютиш ёки ютқазилш	ишончли ёки ишончсиз	асосли ёки асоссиз
аналитик жараён мазмунига кўра	илмий ғоялар ва қарашларни танқидий таҳлил қилиш	ички ва ташқи ресурсларни таҳлил қилиш	имконият ва хавф- хатарларни таҳлил қилиш	шахсларнинг вазият ва муаммога нисбатан муносабатини таҳлил қилиш	шахсларнинг қилмиши, унинг сабаб ва шарт- шароитларини таҳлил қилиш
аналитик усул ва услубиятига кўра	илмий таҳлил умумилмий методлар	самарадорлик ва ретроспектив таҳлил графикли- статистик методлар бенчмаркинг	вазият таҳлили моделлаштириш методи	муаммоли таҳлил социологик методлар	тизимли ва танқидий таҳлил статистик ва математик методлар
Аналитик фаолият натижаларини қайд этиш шаклига кўра	илмий мақола, диссертация иши, монография	маълумотлар базаси, аналитик обзор, ҳисоботлар	аналитик экспресс- маълумотнома, аналитик ҳисобот	аналитик маълумотнома, аналитик ҳисобот	статистик ҳисоботлар, аналитик маълумотнома, умумлаштириш
Аналитик фаолият натижаларидан фойдаланувчи шахслар доирасига кўра	илмий ходимлар	соҳа ходимлари ва экспертлар	қарор қабул қилувчи раҳбар шахслар	ижтимоий масалани кўриб, ҳал этишга масъул шахслар	соҳа ходимлари ва экспертлар

Аналитика аввало инсоннинг англаш функцияси билан бевосита боғлиқ эканлиги, қолаверса, у дастлаб фалсафа фанидан ажралиб чиққанлиги, унинг

илк методологияси Арасту томонидан яратилганлиги²¹ кабиларни инобатга оладиган бўлсак, соҳалар кесимида энг аввало, илмий соҳадаги аналитика юзага келди ва ривожланди.

Кейинчалик, бозор муносабатларининг ривожланиши иқтисодий соҳадаги аналитикани, сўнги асрда дунё сиёсий майдонида кечган кескин сиёсий жараёнларлар эса, сиёсий соҳадаги аналитикани ривожланишига жуда катта туртки бўлди.

Инсоният ҳар қанча тараққий этмасин, ижтимоий соҳадаги муаммолар табора чуқурлашиб бораётганлиги, ҳатто, жиноятчилик ва ҳуқуқбузарлик каби иллатлар кўлами дунёнинг энг ривожланган давлатларида (АҚШ, Буюк Британия, Франция²² каби) ошиб бораётганлиги ижтимоий ва ҳуқуқий соҳадаги аналитикани шакллантириш заруратини келтириб чиқармоқда.

Аналитиканинг шундай йўналишлари борки, бир неча соҳалар билан тўқнашиб кетади. Мисол учун, бугунги кунда ривожланаётган журналистик аналитика, унда ҳам ижтимоий, ҳам сиёсий аналитиканинг элементлари кузатилади.

Шунингдек, баъзи олимлар бир соҳадаги аналитикани бир неча турларга бўлиб талқин этадилар. Хусусан, иқтисодий соҳадаги аналитикани макроиқтисод, молия, бозор, инвестиция, пул-кредит, биржа, иқтисодий разведка каби соҳалардаги аналитик фаолиятларга²³, сиёсий соҳадаги аналитикани ташқи ёки ички сиёсат, ҳарбий, хавфсизлик, дипломатик соҳалардаги аналитик фаолият кўринишлари бўлиши мумкин деб ҳисоблайдилар.

В.Б.Исаков ҳатто, ҳуқуқий соҳадаги аналитикани қонунчилик, ҳуқуқни қўллаш, ҳуқуқий ҳулқ-атвор, ҳуқуқий таълим-тарбия каби соҳаларга бўлиб таснифлайди.

Ушбу параграфда баён этилганларга кўра айтиш мумкинки, аналитик фаолият аклий-ижодий фаолият бўлиб, у ижтимоий эҳтиёждан келиб чиқиб амалга оширилади.

Аналитик фаолият анализ соҳаси, объектининг хусусияти, анализ мақсади ва шарт-шароитдан келиб чиқиб амалга ошириладиган аналитик услуб ва технологияларига кўра бир-биридан фарқ қиладиган бир неча соҳавий турларга бўлинади.

---

²¹ Изох: Арастотель ўзининг “Биринчи аналитика”, “Иккинчи аналитика”, Органон матнлари, “Топика” трактатида мантикий таҳлил усулларини баён қилган.

²² В.В.Лунеев. Преступность XX века. Мировые, региональные и российские тенденции. - М: Норма. 1997. 45-бет.

²³ Г.Ф.Гордукалова. Анализ информации: методы, технологии и организация. Ўқув услубий қўлланма. - СПб.: Профессия. 2009. 147-151-бет.

Аналитик фаолиятда кўзланган мақсад ва анализ объекти муҳим рол ўйнайди.

Ҳуқуқий соҳадаги аналитика ҳам бошқа соҳалардаги аналитик фаолиятдан асосан анализ объекти, мақсади ва аналитик услубиятига кўра фарқ қилади. Яъни, ҳуқуқий соҳадаги аналитиканинг объекти – юридик ҳодиса ва жараёнлар; мақсади – юридик ҳодиса ва жараёнларни ўрганиш, тушуниш, прогнозлаш; аналитик услубияти – математик, статистик ва бошқа методларга асосланган тизимли-танқидий таҳлил услубидан иборат эканлиги билан характерланади.

Ҳуқуқий соҳадаги аналитика юриспруденциянинг ривожини учун муҳим бўлиб, айни давр ҳуқуқий аналитиканинг аввало алоҳида фан соҳаси сифатидаги назарий асослари, шу билан бирга бу борадаги амалий фаолиятга йўналтирилган ташкилий, методолик ва технологик асосларини ишлаб чиқишни тақозо қилади ҳамда бу жараёнда аниқ математик услублар қўл келади.

Прокуратура органлари жамиятда ҳуқуқий тартибот ва қонунийликни таъминлашга масъул давлат органи сифатида ўз фаолиятида ҳуқуқий аналитикани тўғри йўлга қўймай туриб юқори натижаларга эриша олмайди.

Прокуратура органлари фаолиятида ҳуқуқий аналитик фаолиятни такомиллашуви қонунчилик ва ҳуқуқни қўллаш амалиётида мавжуд муаммоларни аниқлаш ҳамда уларнинг тўғри ечимларини топиш учун, алалоқибат, прокуратура органларининг давлат тизими олдидаги функциясини лозим даражада адо этиши учун замин яратади.

Ўз навбатида, ушбу тизимда ҳуқуқий аналитик фаолиятни тўғри йўлга қўйиш учун қатор ташкилий, услубий ва технологик муаммоларни ҳал этиш лозим бўлади. Мазкур масалалар кейинги бобларни атрофлича таҳлил қилинади.

1.2. § Прокуратура органларида аналитик фаолиятни шаклланиши.

1992 йил 08 январь мустақил Ўзбекистон прокуратураси ташкил этилган кун сифатида тарих саҳифаларида муҳрланди.

Ўтган 28 йилдан зиёд вақт давомида мамлакат прокуратураси давлат раҳбари томонидан белгилаб берилган устувор вазифа ва йўналишлардан келиб чиқиб, жамиятда қонун устуворлигини таъминлашга хизмат қиладиган давлат органи сифатида шаклланди.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясидан прокуратура учун алоҳида XXIV-бобни ажратилиши, унга ўзига хос конституциявий орган мақомини берди.

Диёримиз суверен давлат сифатида ўзининг илк конституциясини қабул қилган куннинг эртасигаёқ, яъни 1992 йил 9 декабрь санасида “Прокуратура тўғрисида”ги қонунни қабул қилиниши, прокуратура органлари зиммасига инсонпарвар демократик ҳуқуқий давлат барпо этишни мақсад қилган давлатимиз олдида катта ишонч ва масъулиятни юклади.

“Прокуратура тўғрисида”ги қонун билан прокуратура органларининг вазифалари ва фаолиятининг асосий йўналишлари, прокуратура тизими ва уни ташкил этиш, прокурор назоратини амалга ошириш ҳамда прокуратура ходимларига доир муҳим меъёрий қоидалар белгилаб берилди.

Қонунда прокуратура органлари Бош прокурор раҳбарлик қиладиган ягона марказлашган тизим эканлиги эътироф этилди²⁴.

Ўз навбатида, мазкур тизим фаолияти Бош прокурорнинг барча ходимлар учун мажбурий бўлган буйруқлари (кўрсатма, танбеҳ каби бошқа ҳужжатлари) асосида ташкил этилиши белгиланди.

Шунга кўра, мазкур диссертация иши доирасида прокуратура органларида таҳлилий фаолиятни шаклланиш жараёни айнан Бош прокурор томонидан 1992-2019 йилларда қабул қилинган буйруқлари асосида ўрганиб, таҳлил қилинди.

Прокуратура органларида аналитик фаолиятнинг шаклланиш босқичлари

1992-2019 йилларда қабул қилинган Бош прокурор буйруқларининг морфологик таҳлилидан келиб чиқиб, прокуратура органларида аналитик фаолиятни шаклланиш жараёнини шартли равишда уч босқичга бўлиш мумкин:

---

²⁴ Қаранг. Ўзбекистон Республикасининг “Прокуратура тўғрисида”ги Қонуни. www.lex.uz. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси.

- биринчи босқич – 1992-2003 йиллар;
- иккинчи босқич – 2004-2013 йиллар;
- учинчи босқич – 2014-2019 йиллар.

Буйруқлар мазмунини контент таҳлил қилиш натижаларига кўра айтиш мумкинки, “таҳлил” тушунчаси прокуратура органлари фаолиятида Ўзбекистон прокуратураси илк ташкил этилган йиллардаёқ мавжуд бўлган.

Мисол учун, 02.04.1993 йилги 1-сонли “Прокуратура органларининг ҳуқуқ тарғиботи, қонунларни тушунтириш ва ўз фаолиятига ошкоралик бериш юзасидан вазифалари ҳақида”ги буйруқда Бош прокуратуранинг Ҳуқуқ тарғибот ва қонунларни мужассамлаш бўлими ушбу тармоқнинг жойлардаги бўғинлари қонунларни тушунтириш ва ҳуқуқ тарғиботи бўйича қуйи прокуратура олиб бораётган ишларни мунтазам текшириб, *таҳлил қилиб*, амалий ёрдам кўрсатиб бориши ҳақидаги қоида мавжуд бўлган.

Ёки, 28.09.1994 йилги 17-сонли “Фуқароларнинг мурожаатлари тўғрисидаги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг бажарилиши юзасидан прокурорлик назоратини янада кучайтириш тўғрисида”ги буйруқда прокуратура органларида ҳар ярим йилда фуқароларнинг мурожаатлари *таҳлил қилиниб, умумлаштирилиши*, унинг натижалари ҳайъат мажлислари ва тезкор йилишларда кўрилишига доир талаб акс этган.

28.05.1997 йилги “Қонун устуворлигини таъминлашда прокуратура идораларининг умумий назорат фаолиятини ташкил этиш, унинг сифат ва самарадорлигини ошириш ҳақида”ги 4-сон буйруқда эса, “...ҳар ҳисобот даврининг бошида текширув-назорат (контрол), иқтисодиёт ва статистика ҳамда *бошқа идоралардан қонунчилик ҳақидаги маълумотларни олиш ва ёзма равишда таҳлил қилиб, улардан назорат фаолиятини режаслаштиришда фойдаланиш*” лозимлиги кўрсатилган.

Шунингдек, 04.11.1998 йилги 10-сон ҳайъат қарори билан тасдиқланган “Ўзбекистон Республикаси прокуратурасининг судларда фуқаролик ишлари кўрилишида прокурор ваколатини таъминлаш бўлими ҳақида”ги Низомда бўлим ўз фаолиятида прокуратуранинг ролини кучайтиришга қаратилган барча *ташкилий ва таҳлилий тадбирларни амалга ошириши*; ҳисобот маълумотлари, ахборотларни, судларда фуқаролик ишлари кўрилишида юридик шахс ва фуқароларнинг конституциявий ҳуқуқларини таъминлаш *амалиётини ўрганиб, таҳлил қилиши ва умумлаштириши*; суд қарорлари устидан тушган ариза ва шикоятлар юзасидан чуқур текширув ўтказиб, қонуний ҳал этилишини таъминлаб, *уларни таҳлил қилиб, аниқланган қонунбузилиш ҳолатлари бўйича прокурор таъсир чораларини кўриши* лозимлиги белгиланган.

Юқорида баён этилган ҳолатларда “таҳлил” тушунчаси остида алоҳида бир таҳлилий фаолият эмас, балки маълумотларни (фактларни) таҳлил қилган ҳолда жамлаш ва умумлаштиришга доир ақлий жараён тушуниланган.

Шунга кўра, айтиш мумкинки 1993-2003 йилларни ўз ичига олган прокуратура органларида аналитик фаолиятни илк шаклланиш босқичида “таҳлил” жараёни аналитик фаолиятнинг бир қисми - “синтез” (умумлаштириш) сифатида намоён бўлган.

2004 йилнинг 11 мартда Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Қишлоқ хўжалигида ислохотларни амалга оширишга қаратилган қонунлар ижросини таъминлашга оид кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги 3406-сонли Фармони қабул қилиниши, прокуратура органлари фаолиятини ташкил этишда, шу жумладан аналитик фаолиятни ривожланишида янги даврни бошлаб берди.

Мазкур Фармон асосида прокуратура органларининг янги тузилмаси тасдиқланиб, унга кўра айрим таркибий тармоқлар тугатилди ва янгилари ташкил этилди.

Хусусан, «Умумий назорат бошқармаси» тугатилиб, унинг негизида «Фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари, жамият ва давлат манфаатларини ҳимоя қилиш бошқармаси» ҳамда «Қишлоқ хўжалиги соҳасида қонунийликни таъминлаш ва хўжалик юритувчи субъектларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш бўлими» тузилди.

«Қуролли кучлар, махсус тартибли корхоналар ва транспортда қонунларга риоя қилиниши устидан назорат бўлими» ва «Миллий хавфсизлик хизмати идораларида қонунлар ижроси устидан назорат бўлими» бирлаштирилиб, «Қуролли кучлар, миллий хавфсизлик ва божхона органларида қонунларнинг ижроси устидан назорат бошқармаси» сифатида қайта ташкил этилди.

«Давлат божхона ва солиқ қўмиталари идораларида суриштирув ҳамда тергов устидан назорат бўлими» тугатилиб, «Солиққа оид қонунчилик ижроси устидан назорат бўлими» юзага келган.

«Қамоққа олинганларни сақлаш ва жазони ижро этиш жойларида қонунларга риоя этилиши устидан прокурор назорат бўлими» эса, «Суд қарорларини ижро этишда ва қамоққа олинганларни сақлашда қонунларга риоя этилиши устидан назорат бошқармаси» сифатида қайта тузилди.

Фармон асосида Бош прокуратура тизимидаги жами 7 та тармоқ тугатилиб, янгилари ташкил этиши ҳамда 7 та тармоқни қайта номланиши²⁵, ўз навбатида, тизимда мавжуд тармоқларнинг фаолият предмети ва вазифаларини янгитдан кўриб чиқишни тақозо этди.

Шу аснода, тармоқлар ишини ташкил этишга доир низомлар ва соҳавий фаолиятни тартибга солишга доир буйруқлар янгиланди. Ушбу янгиланган соҳавий буйруқлар ва тармоқлар фаолиятига доир низомларда “соҳавий фаолиятни таҳлил қилиш”, “таҳлилий ҳужжатларни тайёрлаш”, “қонунлар ижросини мониторинг қилиш”, “қонунийлик ҳолати таҳлили”, “жиноятчилик аҳволи таҳлили” каби тушунчалар ўз аксини топди.

Бош прокуратурада Ахборот-таҳлил бўлимининг ташкил этилиши

Иккинчи босқичдаги энг эътиборли ҳолат, Президентнинг 31.05.2005 йилги «Давлат вазирликлари, кўмиталари, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларининг фаолиятини мувофиқлаштириш ва ахборот-таҳлилот хизматлари фаолиятининг самарадорлигини оширишни ташкиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Қарори²⁶ ҳамда Бош прокурорнинг 27.06.2005 йилги 46-сон буйруғи асосида Прокуратура органларида терговни назорат қилиш бошқармаси таркибида «Ахборот-таҳлил бўлими» ташкил этилиши бўлди.

Мазкур бўлимнинг асосий вазифалари ва фаолият йўналишлари этиб куйидагилар белгиланди:

– диний экстремизм, терроризм, наркотрафик кўринишларига, шунингдек, давлатнинг конституциявий тузумига тажовуз қилиш билан боғлиқ ўта оғир жиноятларга қарши курашишга бевосита масъул бўлган органлар фаолиятини мунтазам таҳлил қилиш (бу йўналишда прокурор назоратининг таъминланиши юзасидан амалга оширилган ишларга доир маълумотларни жамлаш, ягона тизимга солиш, таҳлил қилиш, умумлаштириш) ва унинг самарасини ошириш бўйича таклифлар, тавсиялар тайёрлаш;

– мамлакатнинг ҳудудий яхлитлиги, конституциявий тузуми, ижтимоий, сиёсий, иқтисодий ва ахборот хавфсизлигига таҳдид солувчи маълумотларни жамлаш, тартибга солиш ва таҳлил қилишда қатнашиш;

---

²⁵ Бош прокурорнинг 12.03.2004 йилги 1-сонли “Ўзбекистон Республикаси прокуратураси органларининг айрим таркибий тузилмаларини тугатиш ва қайта ташкил этиш тўғрисидаги буйруғи.

²⁶ Қаранг. www.lex.uz. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси.

– мамлакат хавфсизлигини таъминлаш бўйича ташкилий-ҳуқуқий ва профилактика тадбирлари самарадорлигини таҳлил қилиш, уларни такомиллаштириш бўйича таклифлар ишлаб чиқишда қатнашиш;

– мамлакатдаги криминоген вазиятни таҳлил қилган ҳолда ижтимоий-сиёсий вазиятни беқарорлаштиришга ҳаракат қилаётган ташқи ва ички кучларнинг мақсад ва режаларини ўз вақтида фoш этишга йўналтирилган чора-тадбирлар тўғрисида таклифлар киритиш;

– прокуратура органлари ахборот-таҳлил фаолиятининг жорий ва истиқбол Дастурларини ишлаб чиқади, бу фаолиятнинг самарадорлигини оширишга қаратилган чора-тадбирларни белгилаш;

– диний экстремизм, терроризм, сепаратизм, наркотрафик кўринишларига, шунингдек, давлатнинг конституциявий тузумига қарши ўта оғир жиноятларни тергов қилиш хусусиятлари, оператив маълумотлар билан ишлаш, ахборот-таҳлил ҳужжатларини тайёрлаш, тергов-тезкор ҳаракатлари билан боғлиқ маълумотларни жамлаш, фаолиятни мувофиқлаштириб боришга доир услубий қўлланмалар ишлаб чиқиш ва бошқалар²⁷.

Айни вақтда мазкур бўлим Бош прокуратуранинг Ички ишлар органларида қонунчилик ижроси устидан назорат бошқармаси таркибида фаолият юритиб келмоқда.

Соҳалар кесимида оладиган бўлсак, 2004-2013 йиллар давомидаги прокуратура органларидаги фаолиятда таҳлилнинг қуйидаги кўринишлари акс этди:

Соҳалар	Таҳлил кўринишлари
<i>Барча тармоқлар учун умумий</i>	<p><i>Тармоқлар Низомларига кўра:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> -...қонунийлик аҳволи таҳлилларидан келиб чиққан ҳолда ...ишларни режалаштириш -...амалга оширилган ишлар бўйича таҳлилий ҳужжатларни тайёрлаш -...зарурат туғилганда қуйи прокуратуралардан таҳлилий ахборотлар талаб қилиб олиш
6-тармоқ фаолиятида <i>Кадрлар</i>	<p><i>29.06.2016 йилга қадар амалда бўлган Низомга кўра:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> -...ходимларни аттестациядан ўтказиш ишларини таҳлил қилиб, умумлаштириш <p><i>22.05.2007 йилга қадар амалда бўлган Аттестация комиссияси Низомига кўра:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> -...аттестация комиссияларининг фаолиятини таҳлил қилиб, умумлаштириш <p><i>Кадрлар заҳирасини шакллантиришга доир 102-сон буйруққа кўра:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> -...устувор вазифа сифатида ходимларда ахборот-таҳлил

²⁷ Бош прокурорнинг 27.06.2005 йилги 46-сон буйруғи билан тасдиқланган Ахборот-таҳлил бўлими Низоми.

	<p>кўникмаларини ривожлантириш</p> <ul style="list-style-type: none"> -...юқори ва кенг ҳажмли лавозимлар учун номзодларга қонунийлик ва ҳуқуқий тартибот аҳволини таҳлил қила олиш, вазиятни тўғри таҳлил қила олиш талабини қўйиш -...кадрлар заҳирасини шакллантириш ишлари ҳар 6 ойда умумлаштириш
<p>7-тармоқ фаолиятида <i>Ташкилий-назорат ва таҳлилот</i></p>	<p><i>07.11.2017 йилга қадар амалда бўлган Низомга кўра:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> -...прокуратура органлари фаолиятига доир таҳлилий ҳужжатлар тайёрлаш -...таҳлилий ҳужжатларни таркибий тармоқлардан талаб қилиб олиб, ўрганиш -...режа ва ижро интизомига риоя этилишини мунтазам таҳлил қилиш -...прокурор назорати, жиноятчилик ҳамда тергов аҳволи юзасидан статистик ҳисоботларни жамлаш, юритиш ва таҳлил қилиш -...Бош прокурор раҳбарлигидаги ишчи гуруҳлар... ишини таҳлил қилиш <p><i>05.12.2017 йилга қадар амалда бўлган соҳавий буйруққа асосан:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> -...таркибий тармоқлар ва қуйи прокуратуралар фаолиятини мунтазам таҳлил қилиб бориш -...қонунийлик ва жиноятчилик аҳволи, тергов ишлари ва прокурор назорати тўғрисидаги статистик ҳисоботларни мунтазам равишда таҳлил қилиб бориш -...Департамент органларида ташкилий назоратни таъминлаш соҳасида амалга оширилган ишларни таҳлил қилиб бориш <p><i>05.12.2017 йилга қадар амалда бўлган Регламентга кўра:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> -...иш режасига асосан жойларга чиқишга тайёрланаётган ходимлар мавжуд статистика маълумотлари, қонунийлик ва жиноятчилик ҳамда прокурор назорати ҳолатини тавсифловчи бошқа ҳужжатларни таҳлил қилишлари -...Президенти Девони, Олий Мажлис палаталари ҳамда Вазирлар Маҳкамасига юбориш учун таркибий тармоқлар томонидан тайёрланган ахборотлар, таҳлилий ҳужжатлар лойиҳаларини ташкилий-назорат ва таҳлилот бошқармаси билан келишилганидан сўнг раҳбариятга тақдим қилиш
<p>8-тармоқ фаолиятида <i>Инспекция</i></p>	<p><i>15.02.2013 йилга қадар амалда бўлган Низомга кўра:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ...инспекцияда амалга оширилган ишлар юзасидан таҳлилий ҳужжатларни тайёрлаш
<p>9-тармоқ фаолиятида <i>Вояга етмаганлар ҳақидаги қонунлар ижроси устидан назорат</i></p>	<p><i>31.08.2017 йилга қадар амалда бўлган соҳавий буйруққа кўра:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> -...мажбурлов чораларини қўллаган ҳолда жинойий жавобгарликдан ва жазодан озод этилган, шартли равишда ҳукм қилинган ва озодликдан маҳрум қилиш жойларидан ҳамда ихтисослаштирилган ўқув-тарбия муассасаларидан келган болаларни ўқишга ёки меҳнатга жалб қилинмаслик сабабларини таҳлил қилиш -...вояга етмаганлар ҳуқуқбузарлиги ва жиноятчилиги юзасидан таҳлилий ҳужжатларни тайёрлаш -...судларга вояга етмаганларнинг манфаатларини ҳимоя қилишга доир аризалар киритиш амалиётини ўрганиб, таҳлилий ҳужжатларни тайёрлаш <p><i>14.07.2011 йилга амалда бўлган соҳавий буйруққа кўра:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> -...соҳада қонунийлик ва жиноятчилик аҳволи мунтазам равишда

<p>10-тармоқ фаолиятида <i>Фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари, жамият ва давлат манфаатларини ҳимоя қилиши</i></p>	<p>Ўрганиб, таҳлил қилиш <i>10.11.2011 йилга қадар амалда бўлган Низомга кўра:</i> -...қонунларнинг бузилаётганлиги тўғрисидаги шикоятлар, бошқа маълумотлар, мониторинг ва таҳлиллар асосида текширишлар ташкил этиш -...қонунийлик ҳолати, прокурор назоратининг аҳволини мунтазам равишда таҳлил қилиш <i>10.11.2011 йилга қадар амалда бўлган соҳавий буйруққа кўра:</i> -...ҳуқуқбузарликни келтириб чиқараётган сабаб ва шарт-шароитлар чуқур таҳлил этиш (чоралар кўриш мақсадида) <i>12.03.2015 йилга қадар амалда бўлган тадбиркорлик ҳуқуқларини ҳуқуқий ҳимоясига оид соҳавий буйруққа кўра:</i> -...маҳаллий ҳокимиятлар, давлат бошқаруви, назорат-текширув ҳамда ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар томонидан тадбиркорлик субъектларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларининг таъминланиши устидан мунтазам равишда мониторинг ўтказиш, бу йўналишдаги қонунийлик аҳволини ҳар ўн кунда таҳлил қилиш -...худудда рўйхатдан ўтган тадбиркорлик субъектлари... тўғрисидаги статистика ва бошқа маълумотларни таҳлил қилиш <i>10.11.2011 – 04.08.2014 йилларда амалда бўлган Низомга кўра:</i> -...<u>мониторинг</u> (прокурор назоратини амалга ошириш мақсадида маълумотларни тўплаш, умумлаштириш, таҳлил қилиш ва баҳо бериш билан боғлиқ фаолият) ва <u>қонунийлик аҳволи таҳлили</u> (тегишли идора, ташкилот, давлат назорати ва бошқа тегишли органлардан олинган статистик ва бошқа маълумотлар, оммавий ахборот воситалари хабарлари, прокуратурада мавжуд материалларни умумлаштириш ва шу асосида қонунлар ижроси аҳволини таҳлил қилиш ва унга баҳо бериш) каби тушунчаларга таъриф берилди -...тармоқ бошлиғи қонунийлик ҳолати тўғрисидаги статистик ва бошқа маълумотларнинг тўпланиши ва таҳлил қилинишини ташкил этиши -...ўринбосар..қонунийлик ҳолати тўғрисидаги статистик ва бошқа маълумотларнинг тўпланиши ва таҳлил қилинишини таъминлаши -...бошқарма (катта) прокурорлари ҳар чоракда камида бир маротаба қонунийлик аҳволини таҳлил қилиб, умумлаштириши; қўлланган прокурор назорати ҳужжатларининг самарадорлигини таҳлил қилиши; бириктирилган худудда қонунийлик ҳолатига доир статистик маълумотларни ҳар ярим йилда бир таҳлил қилиши ва умумлаштириши</p>
<p>11-тармоқ фаолиятида <i>қишлоқ хўжалиги соҳасида қонунийликни таъминлаш ва хўжалик юритувчи субъектларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиши</i></p>	<p><i>07.11.2017 йилга қадар амалда бўлган соҳавий буйруққа кўра:</i> - жойларда янгидан тузилган бўлимларни ахборот-таҳлилий маълумотлар билан таъминлаш -...текширув-назорат, иқтисодиёт ва статистика ҳамда бошқа идоралардан қонунийлик аҳволи ҳақидаги маълумотларни олиш, уларни ёзма равишда таҳлил қилиш, назорат фойдалигини режалаштиришда фойдаланиш</p>
<p>12-тармоқ фаолиятида <i>Судларда жиноят ишлари кўрилишида прокурор</i></p>	<p><i>27.10.2017 йилга қадар амалда бўлган Низомга кўра:</i> -...соҳадаги қонунийлик аҳволи тўғрисидаги маълумотларни, ҳисобот кўрсаткичларини таҳлил қилиш -...қонунийликни таъминлаш ва одил судловни амалга</p>

<p><i>ваколатини таъминлаш</i></p>	<p>оширилишида прокуратура органларининг ролини кучайтиришга қаратилган ташкилий, услубий ва таҳлилий тадбирларни амалга ошириш</p> <p>-...суд-прокурор амалиётини мунтазам равишда таҳлил қилиш, умумлаштириш</p> <p>-...келиб тушган ариза, шикоятларни кўриб чиқилиши ва ҳал этилишини таҳлил қилиш</p>
<p>13-тармоқ фаолиятида <i>Хўжалик судларида ишлар қўрилишида прокурор ваколатини таъминлаш</i></p>	<p><i>27.10.2017 йилга қадар амалда бўлган Низомга кўра:</i></p> <p>-...соҳадаги қонунийлик аҳволи тўғрисидаги маълумотларни, ҳисобот кўрсаткичларини таҳлил қилиш</p> <p>-... прокуратура органларининг ролини кучайтиришга қаратилган ташкилий, услубий ва таҳлилий тадбирларни амалга ошириш</p> <p>-...суд-прокурор амалиётини мунтазам равишда таҳлил қилиш, умумлаштириш</p> <p>-...келиб тушган ариза, шикоятларни кўриб чиқилиши ва ҳал этилишини таҳлил қилиш</p>
<p>14-тармоқ фаолиятида <i>Судларда фуқаролик ишлари кўрилишида прокурор ваколатини таъминлаш</i></p>	<p><i>27.10.2017 йилга қадар амалда бўлган Низомга кўра:</i></p> <p>-...прокуратура органларининг ролини кучайтиришга қаратилган ташкилий, услубий ва таҳлилий тадбирларни амалга ошириш</p> <p>-...суд-прокурор амалиётини мунтазам равишда таҳлил қилган ҳолда умумлаштириш</p>
<p>15-тармоқ фаолиятида <i>Прокуратура органларида терговни назорат қилиш</i></p>	<p><i>10.10.2005 йилга қадар амалда бўлган Низомга кўра:</i></p> <p>-...дастлабки тергов бўйича амалга оширилган ишлар ҳақидаги кўрсаткичларни мунтазам равишда таҳлил қилиб бориш</p> <p>-...прокуратура..томонидан фуқароларни ушлаш, қамоққа олиш ва бошқа процессуал мажбурлов чораларини қўллашда уларнинг ҳуқуқларига риоя этилиши устидан прокурорлик назорати аҳволини таҳлил қилиб, умумлаштириш</p> <p><i>18.02.2011 йилга қадар амалда бўлган Низомга кўра:</i></p> <p>-...прокуратура органларининг тергови, мамлакатдаги жиноятчилик ҳолатига доир статистик ва тезкор маълумотларни таҳлил қилиш, умумлаштириш</p> <p>-...криминалистик техника ...аҳволини таҳлил қилиш</p> <p><i>03.09.2014 йилга қадар амалда бўлган Низомга кўра:</i></p> <p>-...фаолият самарадорлигини ошириш юзасидан ташкилий-услубий ва ахборот-таҳлил ишларини юритиш</p> <p>-...соҳада прокурор назорати аҳволини таҳлил қилиб, умумлаштириш</p>
<p>16-тармоқ фаолиятида <i>Ички ишлар вазирлиги органларида қонунлар ижроси устидан назорат</i></p>	<p><i>20.08.2014 йилга қадар амалда бўлган Низомга кўра:</i></p> <p>-...соҳа фаолиятини яхшилаш...ташкилий-услубий ва таҳлилий-ахборот тадбирларини амалга ошириш</p> <p>-...жиноятлар ва маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ариза ва хабарларни ўз вақтида рўйхатга олиниб, ҳал этилиши, терговолди текшируви, суриштирув, тергов ўтказилишида қонунда белгиланган процессуал талабларга риоя қилинишини ҳамда қабул қилинаётган қарорларнинг қонунийлигини умумлаштириш ва таҳлил қилиш</p> <p>-...тезкор-қидирув ҳаракатлари профилактик тадбирларнинг қонуний ва тўлиқ ўтказилишини мунтазам таҳлил қилиш</p> <p>-...ИИВ органлари томонидан фуқароларни ушлаш, қамоққа олиш тарзидаги эҳтиёт чораси...ва бошқа процессуал мажбурлов</p>

	<p>чораларини қўллашда ...ҳуқуқларига риоя этилиши устидан прокурорлик назорати аҳволини таҳлил қилиб, умумлаштириш 26.12.2014 йилга қадар амалда бўлган соҳавий буйруққа кўра: -...жиноятчилик аҳволини мунтазам таҳлил қилиш -...айбланувчиларнинг тергов ва суддан қочиб яширинишига имкон берган сабаб ва шароитлар чуқур таҳлил қилиш -...жиноят ишларини қўшимча терговга қайтарилган ҳолатларни ҳар ярим йилда чуқур таҳлил қилиш 10.12.2004-22.11.2017 йилларда амалда бўлган 35-сонли буйруққа кўра: -...гиёвандликка қарши курашиш борасидаги фаолиятни мувофиқлаштириб, ишлар ҳар чоракда таҳлил этиш</p>
<p>17-тармоқ фаолиятида Суд қарорларини ижро этишида ва қамоққа олинганларни сақлашда қонунларга риоя этилиши устидан назорат</p>	<p>25.09.2017 йилга қадар амалда бўлган Низомга кўра: -...фуқароларнинг ариза ва шикоятларини кўриб чиқишга доир таҳлилий-услубий ишларни амалга ошириш -...қонунларни ижроси ва қўлланилишини таҳлил қилиш ва умумлаштириш</p>
<p>18-тармоқ фаолиятида Жиноятларни тергов қилиш бошқармаси</p>	<p>18.02.2011 й.гача амалда бўлган Низомга кўра: -...амалга оширилган ишлар юзасидан ҳар ойда ҳисобот таҳлилий ҳужжатларни тайёрлаш</p>
<p>19-тармоқ фаолиятида Жиноятчиликка қарши курашишни ташкилий-услубий таъминлаш</p>	<p>10.10.2005 йилга қадар амалда бўлган Низомга кўра: -...назорат самарадорлигини оширишга қаратилган ташкилий-услубий, таҳлилий-ахборот, назорат тадбирларини амалга ошириш -...жиноятчиликка қарши курашишни амалга оширадиган органлар фаолиятини таҳлил қилиш ва умумлаштириш -...тергов ва суриштирув устидан прокурор назорати, тергов ва жиноятчилик ҳолати ҳақидаги статистик ҳамда тезкор маълумотларни таҳлил қилиш, умумлаштириш</p>
<p>20-тармоқ фаолиятида Қуролли кучлар, миллий хавфсизлик хизмати ва боғхона органларида қонунлар ижроси устидан назорат</p>	<p>16.09.2014 йилга қадар амалда бўлган Низомга кўра: -...соҳадаги қонунчилик аҳволи тўғрисидаги маълумотларни, ҳисобот кўрсаткичларини таҳлил қилиш -...фуқароларнинг ариза ва шикоятларини таҳлил этиш 16.09.2014 йилга қадар амалда бўлган соҳавий буйруққа кўра: -...ҳарбий қисмлардаги қонунчилик аҳволини мунтазам таҳлил қилиш</p>
<p>21-тармоқ фаолиятида Иқтисодий жиноятчилик ва коррупцияга қарши курашиши</p>	<p>20.08.2014 йилга қадар амалда бўлган Низомга кўра: -...қуйи бўлимлар томонидан амалга оширилган ишлар кўрсаткичларини мунтазам таҳлил қилиш -...ҳисоботларни юритиш, умумлаштириш, жамлаш, таҳлил қилиш</p>
<p>22-тармоқ фаолиятида Қонунчилик тарғиботи бўлими</p>	<p>15.08.2014 йилга қадар амалда бўлган Низомга кўра: -..тарғиботнинг сифати, самарадорлиги, қонунийлик ҳолатига таъсирини ўрганиб, таҳлил қилиш 12.09.2017 йилга қадар амалда бўлган соҳавий буйруққа кўра: -...таҳлилий ва танқидий чиқишларга кўпроқ эътибор қаратиш -...тарғиботнинг сифати, самарадорлиги ва қонунийлик ҳолатига таъсири таҳлил қилиш</p>

23-тармоқ фаолиятида <i>Солиққа оид қонунчилик ижроси устидан назорат бўлими</i>	22.05.2007 йилга қадар амалда бўлган соҳавий буйруққа кўра: -...соҳада амалга оширилган ишларни таҳлил этиш фаолиятга доир зарур маълумотлар ва бошқа таҳлилий ҳужжатларни олиш
24-тармоқ фаолиятида <i>Фуқаролар мурожаатлари ва хатлар бўлими</i>	25.09.2017 йилга қадар амалда бўлган Низомга кўра: -...соҳада прокурор назорати аҳволини таҳлил қилиб, умумлаштириш
26-тармоқ фаолиятида <i>Халқаро-ҳуқуқий бўлими</i>	28.10.2017 йилга қадар амалда бўлган Низомга кўра: -...соҳада прокурор назорати амалиётини таҳлил қилиб, умумлаштириш
27-тармоқ фаолиятида <i>Молия-иқтисод бўлими</i>	03.11.2017 йилга қадар амалда бўлган Низомга кўра: -...амалга оширилган ишлар юзасидан таҳлилий ҳисобот ҳужжатларини тайёрлаш -...молиявий ҳисоботларни таҳлил қилиб, умумлаштириш, иқтисодий таҳлилларни қилиш
30-тармоқ фаолиятида <i>Олий ўқув курслари</i>	31.05.2018 йилга қадар амалда бўлган ОУК Низомига кўра: -...ахборот-таҳлилий ишнинг кўникмаларини ривожлантириш -...прокурор-тергов ва суд амалиётини таҳлил қилиш

Мазкур жадвалли таҳлил асосида айтиш мумкинки, 2004-2013 йилларни ўз ичига олган прокуратура органларида аналитик фаолиятни шаклланишининг иккинчи босқичи тизимдаги таҳлилий ишнинг асосий йўналишларини белгилаб берди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2014 йил 24 июлдаги «Қонунчилик ижросини таъминлаш тизимини янада такомиллаштириш чоратадбирлари тўғрисида»ги ПФ-4636-сонли Фармони прокуратура органлари таҳлилий фаолиятида яна бир янги даврни бошланишига туртки бўлиб хизмат қилди.

Мазкур Фармонга мувофиқ, Бош прокурорнинг 25.07.2014 йилги 108 ва 109-сон буйруқлари асосида Бош прокуратурада Ҳуқуқни муҳофаза қилувчи ва назорат органларда қонунчилик ижроси устидан назорат, Давлат ва хўжалик бошқаруви органлари ҳамда жойлардаги ижро ҳокимияти органларида қонунчилик ижроси устидан назорат, Инсон ҳуқуқ ва эркинликларига риоя этилиши устидан назорат ҳамда Қишлоқ хўжалиги соҳасида қонунчилик ижроси устидан назорат каби бошқармаларни ўз ичига олган Қонунчилик ижроси устидан назорат Бош бошқармаси ташкил этилди. Ўз навбатида, ҳудудий прокуратураларнинг тузилиши ҳам шунга мувофиқлаштирилди.

2014 йилнинг иккинчи ярмидан то 2019 йилнинг иккинчи ярмига қадар бўлган даврда прокуратура органларининг таркибий тузилмасида (шу жумладан, штатлар жадвалида) тўрт марта жиддий ўзгаришлар рўй берди,

марказий маҳкама таркибидаги тармоқлар 25 тадан 38 тага қадар, хусусан, “10” индексига доир тармоқлар 9тага қадар кўпайди²⁸.

Оқибатида, мамалакат прокуратураси тарихида 2004-2013 йилларда қабул қилинган буйруқлар сони 105 тани ташкил этган бўлса, 2014 йилнинг иккинчи ярмидан то 2019 йилнинг 2-ярмигача бўлган беш йиллик даврда улар сони 108 тадан иборат бўлди.

Хусусан, “10” индексига доир тармоқ фаолиятига доир 22.06.2004 йилдаги 25-сонли соҳавий буйруқ 2011 йилнинг ноябрь ойи, 2015 йилнинг март ойи ва 2017 йилнинг ноябрь ойларида қарийиб уч марта янгитдан қабул қилинди.

Прокуратура органларида терговни назорат қилиш бошқармаси фаолиятига доир 23.04.2004 йилги 15-сон буйруқ билан тасдиқланган Низом эса тўрт марта яъни 2005 йил октябрь, 2011 йил февраль, 2014 йил сентябрь ва 2017 йил ноябрь ойларида қайта янгиланди.

Бош прокуратурада Қонунийлик ва ҳуқуқ-тартиботни таъминлаш муаммоларини таҳлил қилиш бошқармасининг ташкил этилиши

Прокуратура органларида аналитик фаолиятга доир катта қадамлардан бири – 2017 йил апрель ойида Бош прокуратурада Қонунийлик ва ҳуқуқ-тартиботни таъминлаш муаммоларини таҳлил қилиш бошқармасининг ташкил этилиши бўлди.

Мазкур бошқарма Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 14 мартдаги “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва жиноятчиликка қарши курашиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2833-сонли Қарори ижросини таъминлаш, ҳуқуқбузарликлар содир этилишининг сабаб ва шарт-шароитларини, қонунийлик ва ҳуқуқ-тартиботни таъминлаш омилларини тизимли таҳлил қилинишини ташкил этиш мақсадида тузилди.

Қонунийлик ва ҳуқуқ-тартиботни таъминлаш муаммоларини таҳлил қилиш бошқармасининг асосий вазифаси этиб қуйидагилар белгиланди:

– ҳуқуқбузарликлар содир этилиш сабаб ва шарт-шароитларининг, қонунийлик ва ҳуқуқ-тартиботни таъминлашга таъсир этувчи омилларнинг, айниқса ҳуқуқбузарликларнинг салбий динамикаси кузатилган соҳаларда тизимли таҳлилни ташкил этиш ва амалга ошириш;

– Бош прокуратуранинг бошқа таркибий тармоқлари, манфаатдор вазирлик ва идоралар билан биргаликда ҳуқуқбузарликларнинг содир этилишига олиб келаётган сабаб ва шарт-шароитларни барҳам топтиришга қаратилган таъсирчан чора-тадбирларни ишлаб чиқиш;

---

²⁸ Изоҳ: Бош прокуратуранинг 1992-2019 йиллардаги буйруқлари таҳлили асосида

– ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва жиноятчиликка қарши курашиш борасида амалга оширилаётган чора-тадбирларнинг самарадорлиги ва натижадорлигини тизимли ҳамда танқидий таҳлил қилиш;

– қонунийлик ва ҳуқуқ-тартиботни таъминлаш, ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ҳамда жиноятчиликка қарши курашишнинг замонавий усул ва шакллари жорий этиш ҳамда бошқалар²⁹.

Бошқарма томонидан олдига қўйилган вазифаларни самарали бажарилишини таъминлаш мақсадида унинг таркибида ахборот-таҳлил ва методик таъминлаш, суд-ҳуқуқ соҳасидаги қонунчиликни таҳлил қилиш, давлат ва жамият қурилиши соҳасидаги қонунчиликни таҳлил қилиш ҳамда ижтимоий-иқтисодий соҳадаги қонунчиликни таҳлил қилиш шўъбалари ташкил этилди, шунингдек, ажратилган 22 та штат бирлигига тажрибали юристлар билан бирга иқтисодчи, социолог каби турли соҳалардаги малакали мутахассислар қабул қилинди.

Бош прокуратурада жиноий-ҳуқуқий таҳлилни такомиллаштириш юзасидан тегишли тузилмаларни ташкил этилиши

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 31 октябрдаги ПФ-5566-сон Фармониға мувофиқ 2018 йил 1 декабридан бошлаб жиноятлар, уларни содир этган шахслар ва жиноят ишлари ҳаракатланишининг ягона электрон ҳисобини юритиш Бош прокуратура томонидан амалга оширилиши белгиланди.

Фармонда мазкур ислохотдан кўзланган мақсад - жиноий-ҳуқуқий статистика тизимини такомиллаштириш, жиноятлар ҳисобини юритишнинг шаффофлигини таъминлаш, уларнинг содир этилиши сабабларини мақсадли таҳлил қилиш йўли билан жиноятчиликка қарши курашиш самарадорлигини оширишдан иборат эканлиги кўрсатиб ўтилди³⁰.

Мазкур Фармон асосида Бош прокуратура тизимида аналитик фаолиятга бевосита алоқадор бўлган иккита тузилма ташкил этилди. Буларнинг:

бири, Бош прокуратурада Жиноий-ҳуқуқий статистика бошқармаси ҳамда Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳар прокуратураларида жиноий-ҳуқуқий статистика бўлимлари бўлса;

иккинчиси, Бош прокуратура Академияси қошида Жиноятларнинг содир этилиши сабабларини тизимли таҳлил қилиш ва ўрганиш марказидир.

Фармонға кўра муқаддам ИИВ таркибида бўлган Ахборот маркази ва унинг ҳудудий бўлинмалари тугатилиб, жиноят ишларининг ҳисобини

²⁹ Қаранг. www.lex.uz. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси.

³⁰ Қаранг. www.lex.uz. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси.

юритишнинг янгича электрон шакли 2019 йил 10 январидан синов тариқасида, 1 мартдан тўлиғича ишга туширилди.

Бош прокуратура тизимидаги Жиноий-ҳуқуқий статистика бошқармаси ва унинг қуйи прокуратуралардаги бўлимлари зиммасига қуйидаги вазифалар юклатилди:

– жиноий-ҳуқуқий статистика маълумотларини йиғиш, умумлаштириш, юритиш, қайта ишлаш, тўплаш ва тақдим этиш;

– жиноий-ҳуқуқий статистика соҳасида қонунийликка риоя этилиши ҳамда Ягона ахборот тизимига киритилаётган маълумотларнинг тўлиқлиги ва ҳаққонийлиги устидан назорат қилиш;

– жиноятчилик ҳолатининг, шу жумладан, ҳудудлар кесимида ва жиноят турларига кўра статистик таҳлилини олиб бориш.

Бош прокуратура Академияси қошидаги Жиноятларнинг содир этилиши сабабларини тизимли таҳлил қилиш ва ўрганиш маркази эса қуйидаги вазифаларни амалга ошириш учун масъул этиб белгиланди:

– жиноятлар содир этилишининг сабаб ва шароитларини ўрганиш ҳамда диагностика қилиш, ҳуқуқбузарликлар профилактикаси, шу жумладан, алоҳида турдаги жиноятларнинг олдини олиш ҳолатини таҳлил қилиш;

– жиноятчилик аҳволи ўзгаришларини криминологик прогноз қилиш, шунингдек, ҳуқуқбузарликлар профилактикаси фаолиятини методологик ва консультатив таъминлаш;

– ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш ва бартараф этиш бўйича илмий асосланган таклиф ва тавсияларни ишлаб чиқиш ҳамда уларнинг ижро этилишини мониторинг қилиб бориш;

– жиноят турлари, жиноятчи ва жабрланувчиларнинг шахси бўйича илмий-амалий изланишлар олиб бориш.

Фармон талабларидан келиб чиқиб, 2018 йил 30 декабрда Бош прокуратура, Олий суд, ДХХ, ИИВ ва БҚ ўртасида Қўшма Қарор имзоланиб, у билан “Электрон жиноий-ҳуқуқий статистика” ягона ахборот тизимини юритиш тартиби тўғрисида Низом ҳамда жиноятчилик ҳолатини акс эттирувчи ҳисобот шакллари тасдиқланди.

Ўтган вақт давомида бошқарма томонидан нафақат жиноятлар ҳисобини юритишнинг шаффоф тизими, балки жиноят ҳақидаги ариза ва хабарларни рўйхатга олиш ва ҳал этилиш жараёнини қайд этадиган электрон тизим ҳам ишга туширилди.

Академия қошидаги Марказ томонидан эса, жиноятчиликнинг барвақт олдини олиш, унинг асл сабабларни бартараф этишга ҳамда жамоат

хавфсизлигини таъминлашга хизмат қиладиган бир қатор ишлар амалга оширилди. Жумладан³¹:

– туман (шаҳар)ларда жиноятчилик содир этилиши сабабларини тизимли таҳлил қилиш бўйича эксперт-таҳлил гуруҳлари ташкил этилиб, улар фаолиятини мувофиқлаштириб бориш йўлга қўйилди;

– фуқаролар билан ички ишлар органлари ходимлари ўртасида ўзаро алоқа ва профилактика инспекторининг фаолиятига баҳо беришнинг қулай ва инновацион шакли - «Хавфсиз ҳудуд» мобиль электрон иловаси ишлаб чиқилиб, 2019 йил март ойидан тажриба асосида Тошкент шаҳрида ишга туширилди ва кейинчалик Қорақалпоғистон Республикаси ва бошқа ҳудудларда ишга тушириш режалаштирилди;

– ҳуқуқбузарлик профилактикаси субъектлари ўртасида ахборот алмашиш, шахсни профилактик ҳисобга олиш, профилактик тадбирларни ўтказиш бўйича вазифаларни тақсимлаш, мониторинг ва назорат ўрнатиш имкониятини берадиган ягона интеграциялашган «Профинспектор» электрон портали синов тариқасида Нукус ва Хўжайли туманлари ҳамда Нукус шаҳрида ишга тушди;

– профилактика инспекторларига иш фаолиятлари давомида учрайдиган муаммолар, тушунмовчиликларни ҳал қилишда юридик маслаҳат берувчи форум чат ишлаб чиқилиб, профилактика инспекторлари учун фаолиятларида тўқнаш келган масалалар юзасидан ИИВ Академияси ва Бош прокуратура Академиясининг малакали ходимларига савол йўллаш ҳамда мукамал жавобларни олиш имконияти яратилди.

Прокуратура органларида аналитик фаолиятни шаклланишининг учинчи босқичи тизимда нафақат янги аналитик тузилмаларни юзага келиши, балки янгиланган қатор соҳавий буйруқлар ҳамда тармоқлар фаолиятига доир низомларда прокурор фаолиятининг предметини ташкил этган масалалар юзасидан тизимли таҳлиллар олиб бориш, яъни тизимли таҳлил услубига асосланган таҳлилларни амалга оширишга доир талабларни тўғридан-тўғри кўрсатилиши билан характерли бўлди.

Прокуратура органлари фаолиятида мавжуд таҳлилий ҳужжатлар. Бош прокурорнинг 05.12.2017 йилги 172-сон буйруғи билан тасдиқланган Бош прокуратура Регламентига кўра, хизмат ҳужжатлари қуйидаги тўрт турга бўлинади:

– ташкилий-бошқарув йўналишидаги ҳужжатлар (буйруқ ва у билан тасдиқланган низом, йўриқнома, тартиб кабилар, фармойиш)

---

³¹Марказ нашри. Қорақалпоғистон Республикасида жиноятчиликка қарши кураш ва жамоат хавфсизлигини таъминлаш соҳасида жорий этилган ўзига хос тажриба ва янги методика.2019 й.

- умуммажбурий ҳужжатлар (топширик, кўрсатма, танбех)
- ахборот-услубий ва таҳлилий ҳужжатлар (йўналтирув хат, услубий қўлланма, тавсиялар, ижобий ишни оммалаштиришга доир ҳужжатлар)
- ёзишма ҳужжатлар.

Гарчи, таҳлилий ҳужжатлар ахборот-услубий ҳужжатлар билан бир қаторда берилсада, улар бир-биридан мазмуни ва тузилиши жиҳатидан фарк қилади.

Услубий ҳужжатлар деганда, одатда, муайян бир фаолият ёки жараёни амалга ошириш услублари тавсия этилаётган ҳужжатлар тушунилиб, улар йўналтирувчи характерда бўлади.

Таҳлилий ҳужжатт дейилганда эса, таҳлилий фаолият, яъни воқеа ва жараёнларни улар билан боғлиқ муайян қарорлар қабул қилиш мақсадида ўрганиш ва тадқиқ этишга қаратилган фаолият натижалари бўйича тузилган ҳужжат тушунилади.

Прокуратура органларида таҳлилий ҳужжат турлари сифатида – умумлаштириш ва таҳлилий маълумотномаларни келтириб ўтиш мумкин.

Маълумки, умумлаштирув, яъни синтез жараёни аналитик циклнинг анализдан кейин турувчи муҳим босқичи ҳисобланади.

Прокуратура органларида таҳлилий иш яккадан умумийликка йўналтирилганлиги, яъни аввало фактларни тўплаш, сўнг уларни умумлаштиришда ифодаланиши боис, бу борада тузилган таҳлилий ҳужжат кўп ҳолларда умумлашма деб аталиб келинган.

Сиёсий соҳадаги таҳлилда эса, умумийликдан якка томон бориш методи кўп қўлланилади, яъни умумий ғоя – гипотеза илгари сурилади ва ушбу гипотезани тасдиқловчи ёки инкор этувчи маълумотлар, фактлар таҳлил қилинади. Шу боис, сиёсий аналитикада анализ ибораси кўп ишлатилади ва фаолият натижаси ҳам таҳлилий маълумотнома деб номланади.

Фикримизча, Бош прокуратура Регламентида таҳлилий ҳужжатларни услубий ҳужжатлар туркумидан ажратиш кўрсатиш ҳамда таҳлилий ҳужжат турларига янада аниқлик киритиб кетиш, амалда бўлган Регламентга бу ҳақда ўзгартириш киритиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

Мазкур параграфда баён этилганларга мувофиқ айтиш мумкинки, ўтган қарийиб 28 йил давомида мустақил мамлакатимиз прокуратура органларида аналитик фаолият аввало ҳар бир йўналишдаги соҳавий фаолиятнинг таркибий элементи сифатида шаклланди, қолаверса, жиноий-ҳуқуқий таҳлил ва қонунийлик муаммоларини таҳлил этишга доир алоҳида тизимларга ҳам асос солинди.

Бироқ, прокуратура органларидаги аналитик фаолият стихияли кечганлиги, яъни тизимли ва аниқ мақсадга йўналтирилган ҳолда ташкил

этилмаганлиги боис ўзининг тўлиқ натижадорлигига эриша олмади, назаримизда.

Шундай бўлсада, бугунги кунда прокуратура органлари фаолиятининг самарадорлигини ошириш мақсадида ундаги таҳлилий фаолиятни тизимли ва мақсадли ташкил этиш лозимлиги англаб етилди.

Ўйлаймизки, мазкур тадқиқот иши бу борадаги сайъ-ҳаракатларни янада жонлантириш ҳамда аналитик фаолият унумдорлигини оширишга хизмат қилувчи дастлабки қадамлардан бўлади.

II БОБ. ҲУҚУҚИЙ АНАЛИТИКАНИНГ ПРОКУРАТУРА ОРГАНЛАРИГА ХОС БЎЛГАН УСЛУБЛАРИ ВА АЙРИМ ТУРЛАРИГА ХОС ТЕХНОЛОГИЯЛАР

2.1. § Прокуратура органлари фаолиятида қўллаш мумкин бўлган ҳуқуқий аналитик услублар таҳлили.

Биз биринчи бобда аналитиканинг моҳияти ва аналитик фаолият кўринишларидан бири бўлган ҳуқуқий аналитиканинг ўзига хосликлари, прокуратура органлари фаолиятида аналитик фаолиятни шаклланишига доир масалаларни муҳокама этдик.

Ҳар қандай фаолият самарали кечиши учун унинг назарий асослари пухта ишлаб чиқилган бўлиши лозим. Шу боис, мазкур бобда ҳуқуқий соҳадаги аналитиканинг назарий масаларига, ушбу параграфда эса аналитиканинг методологик асослари ва прокуратура органлари фаолиятида қўллаш мумкин бўлган таҳлил услубларига имкон қадар тўхталиб ўтамиз.

Илм-фан сингари, аналитиканинг назарий асоси уч қисмдан иборат. Булар: методологик (услубий), ташкилий ва технологик қисмлар.³²

"Метод" сўзи юнонча "metodos" сўзидан келиб чиққан бўлиб, у "бирор нарсага йўл" маъносини англатади. Инглиз файласуфи Френсис Бекон методни гўёки саёҳатчи (олим) учун қоронғуликда йўлни ёритувчи чирокқа ўхшатади ва у нотўғри йўлдан бориб, бирон-бир масалани ўрганишда муваффақият кутиш мумкин эмас деб ҳисоблайди.

Метод - бу билиш жараёнида асосланиш лозим бўлган тамойиллар, қоида ва талаблар, восита ва йўриқлар тизими бўлиб, унинг асосий мақсади объектни билиш ёки унга таъсир кўрсатиш жараёнини ташкил этиш ва тартибга солишдан иборат. Бошқа бир томондан метод – таҳлилчини интизомга чақириб, вақт ва меҳнатни тежайди, ишончли натижаларни олишга имкон беради.³³

Методология сўзи эса - "метод" ва "логос" сўзларининг йиғиндиси бўлиб, фаолиятни ташкил этилиши учун зарур усул ва воситалар ҳақидаги таълимот маъносини англатади.³⁴

Методика эса, - тадқиқот усуллари, уларни қўллаш тартиби ва улар ёрдамида олинган натижаларни изоҳлаш мажмуидир.³⁵

---

³²В.Ю.Курносков. П.Ю.Конопов. Аналитика: методология, технология и организация информационно-аналитической работы.-Москва.Русак.2004. 43-б.

³³ Н.Ф.Федотова ва бошқалар. Учебная и исследовательская работа журналиста. 2010. 55б.

³⁴ Ю.В.Курносков. «Азбука аналитики»: РУСАКИ; Москва; 2013. 39-б.

³⁵И.Н.Кузнецов.Учебник по информационно-аналитической работе.Информация: сбор, защита, анализ. М., ООО Изд. Яуза, 2001. 10-б.

Моҳиятан методика – тадқиқот модели бўлиб, таҳлил жараёнининг ҳар бир босқичи учун муайян усуллар тўпламини ўзида акс этиради.

Пухта ўйланган методика, яъни услубият аналитик фаолиятни самарали ташкил этиш, асослантирилган хулосаларни чиқариш учун замин бўлади.

Услубиятда энг устувор масала – фикрлаш технологияси, аниқроғи, илмий ёндашувдир.

Маълумки илм-фанда масалага концептуал ёндашувнинг 30 дан ортиқ кўриниши бор. Булар жумласига - тизимли ёндашув; онтологик (объектив) ёндашув; гносеологик (субъектив); синергетик (ўзаро мувофиқлик асосидаги) ёндашув; тарихий ёндашув; мантикий ёндашув; таҳлилий ёндашув; фалсафий ёндашув; социологик ёндашув; диалектик ёндашув; морфологик (шаклий) ёндашув; эҳтимолли-статистик ёндашув; семиотик (белгили) ёки коммуникатив ёндашув; муаммоли-мақсадли ёндашув; интуитив ёндашув; психологик ёндашув; аксиологик (қадрият нуқтаи назаридан) ёндашув; холистик (интеграл) ёндашув; алгебраик ёндашув кабиларни киритиш мумкин.

Ҳуқуқий соҳадаги аналитика учун мазкур ёндашувларнинг - тизимли, онтологик, гнесеологик, тарихий, эҳтимолли-статистик, муаммоли-мақсадли ва таҳлилий-қиёсий ёндашув кабилари қўл келади.

Тизимли ёндашув ҳуқуқий соҳадаги аналитиканинг ядроси сифатида

Тизимли ёндашув – шундай ёндашувки, унга кўра борлиқдаги барча нарсалар ўзаро боғлиқликда ривожланади. Борлиқ тизимлардан ташкил топиб, ҳар бир тизим ўзидан юқори турувчи катта тизимга ва қуйи турувчи кичик тизим(лар)дан иборат бўлади.

Муайян тизимга ташқаридан киритилган ўзгартириш, бутун борлиққа муайян таъсир кўрсатади. Жумладан, ўтган асрнинг 60-йилларидан бошлаб Орол денгизига қуйилувчи Амударё ва Сирдарёнинг сувларидан худудларни ободонлаштириш ва суғориш жараёнида оқилона фойдаланмаслик охири-оқибат Орол денгизининг бугунги аячли сабаб бўлганлиги барчамизга аёндыр.

Шу каби, АҚШ Аризона Штатининг Кейбаб адирлигида камайиб кетаётган 10 000га яқин кийикларни кўпайтириш мақсадида у ердаги бўриларни қириб юборишади. Оқибатида кийиклар 50 000га қадар кўпайиб, адирликдаги ўсимликларни етишмаслигидан очарчиликка юз тутишади дарахтларни пўстлоғигача еб ташалашади). Натижада 10 000га кийиклар нобуд бўлади, яшил табиатга зиён етади.³⁶

---

³⁵ www.animalkingdom.su/books/item

Қуйидаги қонуниятларга тўғри тушуниб олиш тизимли ёндашувнинг мазмун-моҳиятини ташкил этади:

- бугунги муаммолар, кечаги хатоларнинг натижаси ҳисобланали;
- бизимга ташқаридан қанчалар куч билан ўзгартириш киритишга уринсак, у бизга шунчалар кучли қайта таъсир кўрсатади;
- тизимли киритилган ижобий ўзгартиришлар, аввал, салбий оқибатларга, кейинроқ, асталик билан ижобий натижаларга олиб келади;
- тизимни такомиллаштиришга доир одатий (энг оддий) чоралар ҳеч нарсани ўзгартрмайди, аввалги ҳолатни келтириб чиқаради;
- баъзан тизимни “соғломлаштириш” (даволаш), ундаги иллатлар (касалликлар)дан ҳам ёмон бўлиши мумкин;
- тизимга тез таъсир қилиш дегани, аслида жуда секин дегани, айниқса, мураккаб тизимларга нисбатан тезкор ҳаракатларни амалга оширсак, у тизим фаолиятини узоқ вақт издан чиқишига сабаб бўлади;
- сабаб ва оқибат бир вақтда ва бир маконда юз бериши мумкин эмас, улар бир-биридан айри ҳолатда юз беради;
- бир ердаги кичик ўзгаришлар, бошқа вақтда бошқа маконда катта натижаларни келтириб чиқариши мумкин;
- бир ҳаракат бир-бирини истисно қилувчи 2 та бир хил оқибатни келтириб чиқариши мумкин эмас³⁷.

Услубиятда принциплар ҳам муҳим роль ўйнайди. Қолаверса, принциплар ҳар қандай фаолиятнинг илмий-ахлоқий доирасини, кези келганда чегарасини белгилаб беради.

Аналитиканинг хусусан, ҳуқуқий соҳадаги аналитиканинг принциплари сифатида қуйидагиларни санаб ўтиш лозим³⁸:

- борлиқни адекват қабул қилиш (онгли рефлексия);
- комплекслилик (бутунлик, яхлитлик);
- тизимлилик;
- предметли тақсимланиш;
- муаммони аниқлаш;
- ўзаро боғлиқликда ривожланиш;
- функционаллик;
- детерминизм;
- муҳим алоқаларни аниқлаш;
- шакл ва мазмун бирлиги;

---

³⁷Ю.В.Ямашкин. О.А.Новокрещенова. Системный подход к организации. Учебное пособие – Москва.:Саранск. 2016

³⁸Ю.В.Курносков. «Азбука аналитики»: РУСАКИ; Москва; 2013. -34 бет

- сон ва сифат хусусиятларининг бирлиги;
- назария ва амалиёт бирлиги.

Ушбу принципларнинг барчаси прокуратура органларидаги аналитик фаолият учун зарур бўлсада, улар орасида детерминизм принципи алоҳида аҳамият касб этади.

Детерминизм (лот. *determine* - аниқлайман) — барча воқеликларни ўзаро объектив боғлиқлик қонуниятлари ва сабабиятларини ўрганишга қаратилган таълимот бўлиб, воқеа-ҳодисалар ўртасидаги барча шаклдаги сабабий ва функционал боғлиқлик детерминизм тушунчаси остида бирлашади.

Энди бевосита усуллар ҳақида сўз юритадиган бўлсак, илм-фандаги барча методларни, шу жумладан прокуратура органларидаги аналитик фаолиятда ҳам қўллаш мумкин бўлган методларини шартли равишда 3 гуруҳга бўлиш мумкин³⁹:

– умумфалсафий ёки умуммантикий усуллар (анализ ва синтез, индукция ва дедукция, абстракция, аналогия, структуравий ва тизимли усуллар);

– умумилмий усуллар (кузатиш, эксперимент, таққослаш, тавсифлаш, ўлчаш, расмийлаштириш усули);

– технологик ёки махсус усуллар (статистик, математик, социологик, психологик ва бошқа усуллар).

Умумфалсафий ёки умуммантикий усуллар фикрлаш ва тафаккур усуллари деб ҳам аталади. Улар нафақат илм-фанга, балки тафаккур субъекти бўлган умумбашариятга хослиги ҳамда алоҳида ёки бошқа методлар билан бир вақтда доимий қўлланилиб келиши билан характерланади.

Анализ – объектни ҳар томонлама ўрганиш мақсадида унинг таркибий қисмларига реал ёки фаразан бўлиш бўлиб, у орқали объект қандай қисмлардан (элементлардан) иборат эканлиги, унинг қисмлари (элементлари) ўртасида қандай боғланиш ва ўзаро алоқалар мавжудлиги, бу қисмларнинг (элементларнинг) асосий хоссалари ва хусусиятлари ҳамда функциялари аниқланади.

Анализ деярли ҳар доим *синтез* билан бирга бажарилади. Синтез объектнинг олдиндан танланган қисмларини бир бутунликка қўшилиши бўлиб, у ўрганилаётган объектнинг яхлитлиги ғояси сифатида доимо мавжуд бўлади.

Абстракция – онгли равишда тасаввурда ўрганилаётган объектнинг моделини яратиш усули бўлиб, объектни тушуниш ва тавсифлашга ёрдам

³⁹ Н.Ф.Федотова и др. Учебная и исследовательская работа журналиста. 2010. 55-56 б.

беради.

Индукция – лотинча “inductio - олиб кириш” маъносини англатиб, унда умумий хулоса хусусий фикрлар асосида шакллантирилади. Индукция тажриба, кузатиш, эксперимент орқали юзага келади. Унда биз воқеликка юзланиб, қизиқтирган масала юзасидан фактлар тўплаймиз. Сўнгра бу фактлар (далиллар)ни таҳлил қилиш орқали ўрганилаётган ўхшаш ҳодисалар қаторининг умумий ва такрорланувчи хусусиятларини белгилаймиз ҳамда умумий хусусиятлар ҳодисалар гуруҳига тўлиқ мансублиги ҳақида индуктив хулоса чиқарамиз⁴⁰.

Индукция усулини қўллашни илк бор XVII асрнинг инглиз файласуфи Френсис Бекон таклиф қилган. У Аристотелнинг "Органон"идан илҳомланиб, ўзининг "янги Органон" (1720) асарини ёзган. Агар Аристотел формал мантиқни билиш органони (юнонча воситаси) деб ҳисоблаган бўлса, Бекон индукция усулини билиш воситаси сифатида эътироф қилган ва ҳақиқатни илоҳий матнлар ёки инсон онгида эмас, балки эмпирик тажрибалар орқали аниқланишини таъкидлаб, "тажриба отаси" унвони олган⁴¹.

Дедукция – лотинча "deductio - олиб чиқиш" маъносини англатиб, умумий фикрдан хусусий характердаги фикрни ҳосил қилишда ифодаланади. Моҳиятан дедукция индукциянинг тескараси бўлсада, кўпинча бу икки усул бир-бирини тўлдиради, дедукциядаги умумий хулосалар индукция йўли билан ҳосил қилинади ҳамда ушбу умумий хулоса дедукция йўли билан индуктив фактлар асосида исботланади.

Шу ўринда, нима учун машҳур детектив Шерлок Холмснинг методи кўринишидан индукцияни эслатсада, айнан дедуктив метод деб номланганлигига аниқлик киритиб кетсак.

Дедуктивлик соҳасида бой тажрибага эга бўлган маҳоратли Шерлок жиноий воқеа юз берган жойга борар экан, у ўша ердаги ҳолатни майда деталларигача кузатиб ва таҳлил қилиб, содир бўлган жиноятни, мисол учун қотилликни умумий фаразий суратини кўз олдига келтиради (дедуктив метод) ва ушбу фаразий суратда етишмаётган қисмлар – далилларни излашга тушади (индуктив метод). Шерлокнинг топқирлиги унинг дедуктив фаразидан келиб чиққанлиги боис – унинг методи дедуктив метод сифатида машҳур бўлди ҳамда тезкор-қидирув фаолиятида эътибор қозонди.

Аналогия – грекчадан таржима қилинганда ўхшашлик ёки мувофиқлик деган маънони англатиб, унда муайян ўхшаш хусусиятларга эга объектлар бошқа хусусиятларига кўра ҳам ўхшашдир деб ҳисобланади. Ушбу методни

---

⁴⁰ <https://ru.m.wikipedia.org>

⁴¹ <https://ru.m.wikipedia.org>

“маълумдан номаълум томон юриш” деб ҳам атайдилар⁴².

Аналогия асосида хулоса тузиш кўп ҳолларда ҳақиқатга яқин бўлиши боис, ҳуқуқий соҳадаги аналитикада ундан кенг фойдаланади, хатто, юриспруденциянинг қиёсий ҳуқуқшунослик деган соҳалари ҳам мавжуд.

Аналогия асосидаги хулосаларни ишончли бўлиши учун қуйидаги қоидаларга риоя қилиш лозим:

- 1) объектларни фақат уларнинг муҳим хусусиятларига кўра солиштириш;
- 2) объектларнинг ташқи эмас, балки ички хусусиятларига эътибор бериш;
- 3) ўзаро ўхшаш хусусиятларнинг доира иложи борица кенг бўлиши;
- 4) нафақат ўхшашликлар, балки объектларнинг фарқли тарафларини ҳам инобатга олиниши⁴³.

Аналогияда фоиз усули кенг тарқалган усуллардан. Мисол учун, бир-бирига мутаносиб даврдаги жиноятчиликнинг ўсиш ёки пасайиш суратлари фоизларда баён этилади. Ушбу усулдан фойдаланиб асосида прокурор фаолияти ёки суд-тергов фаолиятини ёхуд ҳудудлардаги қонунийлик аҳволини ҳам ўрганиш мумкин бўлади.

Умумилмий усуллар таҳлилчини қизиқтирган фактлар ҳақида бирламчи маълумотларни тўплашга имкон беради.

Шу билан бирга *кузатиш* ва *эксперимент* усуллари тадқиқот вазиятини яратиш ва ўрганилаётган объектга интерактив муносабатини ҳосил қилиш учун, *тавсифлаш*, *таққослаш* ва *ўлчаш* каби усуллар маълумотларни структуралаш учун ҳам хизмат қилади.

Кузатиш – сезги аъзоларининг фаол ҳаракати ёрдамида теварак-атрофдаги предмет, ҳодиса ва жараёнларни мақсадли идрок этиш бўлиб, унда кузатувчининг вазифаси ўрганилаётган объект ҳақида керакли маълумотлар тўпланиши олиш ҳамда келгусида таҳлил қилиш учун қулай шаклда қайд этишдан иборат бўлади.

Эксперимент (лот. тажриба, синов) – ўрганилаётган жараённинг боришига фаол ва мақсадга мувофиқ аралашув, махсус яратилган ва назорат қилинадиган шароитларда воқеликни такрор ижро қилиш орқали унга ўзгартириш киритиш имкониятларини текширишда фойдаланади. Эксперимент давомида ўрганилаётган объектнинг асл ҳолини тиклаш ва сақлаб қолишга ҳаракат қилинади. Ҳар қандай экспериментнинг мақсади

---

⁴²И.Н.Кузнецов.Учебник по информационно-аналитической работе.Информация: сбор, защита, анализ. М., ООО Изд. Яуза, 2001. 44-б.

⁴³Ўша ерда.

ўрганилаётган жараёни назорат қилишнинг энг юқори даражасига эришишдан иборатдир⁴⁴.

Баён қилиш (тавсиф) – таҳлил натижаларини илм-фанда қўлланиладиган муайян белгили тизимлар (матн, схема, графика, жадвал, диаграмма, суратлар ва б.) ёрдамида қайд этиш усулидир. Баён қилиш тадқиқот объектини тушунтириш учун биринчи қадам бўлиб, келгусида ўрганилаётган масаланинг умумий таҳлили ва шакллантириладиган хулосалар мазмуни пировард натижада таҳлилчининг олинган натижаларни қанчалик аниқ ва тўлиқ акс эттиришига боғлиқ бўлади.

Тизимли таҳлил услубига – ҳуқуқий соҳадаги, хусусан, прокуратура органларидаги аналитик фаолият учун ҳам умумфалсафий, ҳам умумилмий ҳам махсус метод сифатида қаралади.

Тизимли таҳлил – юридик ҳодиса ва жараёнларни атрофлича таҳлил қилиш, уларнинг моҳияти ва ривожланиш қонуниятларини англашга хизмат қиладиган энг самарали аналитик услуб ҳисобланади. Услуб дейишимизга сабаб, у яна бир қатор умумфалсафий, умумилмий ва махсус усулларни ўз ичига қамраб олади.

Тизимли таҳлилнинг моҳияти шундаки, унда таҳлил объектига – маълум бир тизим сифатида ёндашилиб, унинг таҳлили тизимга хос хусусиятларни инобатга олган ҳолда амалга оширилади.

Тизимлар назариясининг асосчиси Л.Берталанфининг таърифига кўра, *Тизим – бир-бири билан ўзаро узвий таъсир кучига эга бўлган элементлар мажмуасидир. Элемент эса, ўз навбатида тизимнинг ундан ажратиб бўлмайдиган компоненти*дир.

Тизимга хос хусусиятлар қуйидагилардан иборат⁴⁵:

1) *Ташкиллашганлик* – ўз структураси ва муайян функционал ҳулқ-атворга эга эканлиги;

2) *Функционаллик* – ташқи муҳит билан ўзаро муносабатга киришиб, муайян натижани бериши лозимлиги (тизим функцияси уни тузиш мақсадидан келиб чиқади);

3) *Структуравийлик* – ундаги элементлар ва уларнинг ўзаро муносабати тартибга солинганлиги;

4) *Ривожланиш циклига эга эканлиги* – тизимлар янги, ривожланаётган, ривожланган, таназзулга юз тутаётган ривожланиш босқичларига эга эканлиги;

⁴⁴ В.В.Лунеев. Юридическая статистика. Учебник. — М.: Юристь, 1999. 77-79 б.

⁴⁵ Берталанфи Л. фон. Общая теория систем: критический обзор – Москва.: Прогресс. 1969

5) *Доимий ҳаракатда бўлишлик* – тизим ҳуққ-атворининг унинг функциясидан келиб чиқиб вақт кесимида, шунингдек, ташқи муҳит таъсирида ўзгариб туриши;

6) *Барқарорлик* – ташқи таъсирларга қарши тура олиш қобилиятига эга эканлиги;

7) *Ишончлилик* – таркибидаги айрим элементлар йўқотилган тақдирда уларни алмаштириш ёки такрорий тиклаш орқали ўзини сақлаб қолиш қобилиятининг мавжудлиги;

8) *Яшаб қолишга қодирлиги* – салбий хусусиятларни тўлиқ бартараф эта олишга лаёқатлилиги;

9) *Мослашувчанлик* – ташқи муҳитдаги ўзгаришларга мутаносиб равишда янги хусусиятларни қўлга киритиш, сақлаб қолиш ва яхшилаш мақсадида ўз ҳуққ-атвори ёки структурасини ўзгартириши (қайта алоқанинг мавжудлиги);

10) *Барча элементларнинг ўзаро боғлиқлиги ва умумий бир бутунликда ҳаракат қилиши* – тизимни иккига бўлсак 2 та алоҳида тизим эмас, балки нофункционал тизимни юзага келиши;

11) *Ҳар қандай тизим ўзидан юқори турувчи бир тизимнинг элементи эканлиги* – тизим функцияси айнан ундан юқори турувчи тизим томонидан белгиланши;

12) *Тизимни бошқариши, яъни уни ўзгартириши мақсадида унга бевосита таъсир кўрсатиши* ундан юқори турувчи тизим томонидан амалга оширилиши.

Тизимли таҳлилдаги энг самарали усуллардан бири – ТРИЗ (ихтирочилик муаммоларини ҳал этиш назарияси) усули бўлиб, унда таҳлил объекти бўлган тизим қуйидаги схематик шаклда таҳлил қилинади⁴⁶:

Тизимнинг ўтмиши	Тизимнинг айти вақтдаги (актуал) ҳолати	Тизимнинг келажаги
Юқори турувчи тизим	Юқори турувчи тизим	Юқори турувчи тизим
Ўрганилаётган тизим	Ўрганилаётган тизим	Ўрганилаётган тизим
Қуйи турувчи тизим	Қуйи турувчи тизим	Қуйи турувчи тизим

Тизим таҳлилининг бошқа услублари ҳам мавжуд, улар жумласига қуйидагиларни киритиш мумкин:

– тизимни ташкил этган элементлар (компонентлар)ни аниқлашга доир тизим-элемент таҳлили;

– тизим элементларининг ўзаро таъсирини аниқлашга доир тизимли-структуравий таҳлил;

⁴⁶ В.Петров. Основы ТРИЗ. Теория решения изобретательских задач – Москва.2019

– тизим ва унинг таркибий элементлар функциясини ўрганишга доир тизимли-функционал таҳлил;

– тизимнинг бошқа тизимлар билан муносабатини акс эттирувчи тизимли-коммуникацион таҳлил;

– тизимни сақлаш, такомиллаштириш ва ривожлантириш омилларини кўрсатадиган тизимли-интегратив таҳлил;

– тизимнинг тарихий ривожланишига доир тизимли-тарихий таҳлил⁴⁷.

Прокуратура органларидаги ҳуқуқий аналитикага хос махсус (технологик) методлар

Илм-фандаги энг муҳим қийинчилик асл воқеликни топиш эмас, балки ушбу воқеликларни юз бериш қонуниятларни аниқлашга доир ҳақиқий услубларни топишдир дея таъкидлаган эди инглиз тарихчиси ва файласуфи Генри Томас Боескле (1821-1862).

Ҳуқуқий соҳадаги аналитикада ҳам унга хос бўлган асл услубларини топа билиш муҳим аҳамият касб этади.

Прокуратура органларининг фаолият предмети – юридик ҳодиса ва жараёнлар ижтимоий аҳамият касб этиши ва кўлами кенг бўлганлиги боис, унга хос махсус методлар сифатида статистик, социологик, қиёсий, тарихий, тизимли, математик, ижтимоий-психологик, мантиқий-ҳуқуқий услубиятларни келтириш мумкин.

Афсуски, бугунги кунда юриспруденция соҳасида ҳукмронлик қилувчи мантиқий тафаккур реал воқелик ҳақида етарлича билим бера олмайди. Реал воқеликни англаш тизимли равишда фактларни тўплаш, катта ҳажмдаги фактлар асосида воқеликни ривожланиш қонуниятларини аниқлаш, воқеликни прогнозлаш ҳамда уларга таъсир кўрсата олиш учун айнан статистик таҳлил методлари қўл келади.

Статистик таҳлил методлари. Жинойтчилик ва қонунийлик аҳволига доир маълумотларнинг асосий манбалари бўлиб ҳам айнан статистик маълумотлар ҳисобланади⁴⁸.

Маълумки, статистиканинг – демографик статистика, иқтисодий статистика, ижтимоий статистика ва ҳуқуқий статистика каби бўлимлари мавжуд.

Прокуратура органларидаги аналитик фаолиятда барча турдаги статистик маълумотлардан фойдаланилсада, биз кўпроқ ҳуқуқий статистика ҳақида сўз юритамиз.

⁴⁷ Ю.В.Курносков. Азбука аналитики – Москва.: Русаки.2013

⁴⁸ В.В.Лунеев. Курс мировой и российской криминологии :Учебник. В 2 т. Т. I. Общая часть. — М. : Издательство Юрайт, 2011. — 233-234 б.

Ҳуқуқий статистика дастлаб “ахлоқий статистика”, “жиноий статистика”, “суд статистикаси” каби атамалар билан ҳам аталган.

Ҳуқуқий статистикани 1)жиноий-ҳуқуқий статистика, 2)фуқаролик-ҳуқуқий статистика, 3)маъмурий-ҳуқуқий статистика ва 4)прокурорлик назорати статистикаси каби тармоқларга ҳам ажратиш мумкин⁴⁹.

Ҳуқуқий статистиканинг энг кўп ривожланган тармоғи – жиноий статистикадир.

Ўтган асрнинг 20-йилларида собиқ иттифоқ мамлакатларида судланган шахсларга оид статистик маълумотларни ўзида акс эттирган тўпламлар нашр этила бошланди. Бироқ, 30-йилларга келиб бу соҳадаги статистика идоравий ва ёпиқ характерга бўлиб қолди⁵⁰. 90-йилларга келиб мустақил давлатимиздаги статистикага масъул давлат органи томонидан тайёрланадиган очиқ умумий статистик маълумотларда жиноятчилик ва ҳуқуқбузарликка оид айрим кўрсаткичлар келтирилиши йўлга қўйилди. Бироқ, ҳуқуқий статистик маълумотлар идоравий хусусиятини йўқотмади.

Юридик ҳодиса ва жараёнларни статистик таҳлил қилиш услубияти ўз ичига қуйидаги хос услубларни қамраб олади:

- ҳуқуқий аҳамиятга молик ҳодисаларни оммавий статистик кузатиш;
- кузатиш давомида олинган маълумотларни сифат хусусиятларига кўра йиғиш (сводка) ва гуруҳлаш;
- йиғма ва гуруҳланган кўрсаткичларнинг статистик миқдорий таҳлили;
- статистик материалларни сифат жиҳатдан комплекс таҳлил этиш.⁵¹

Статистик таҳлил методлари асосида юридик ҳодиса ва жараёнларни комплекс таҳлил қила билиш статистик методнинг нуфузини янада оширади.

Танлов методи. Сир эмаски, статистик ҳисоботларнинг имкониятлари маълум маънода чекланганлиги сабабли, уларда барча параметрларни акс эттиришнинг имкони бўлмади. Статистик ҳисоботларга одатда асосий ва зарур деб топилган параметрлар киритилади.

Юридик жараёнлар эса, барча ижтимоий жараёнлар сингари ўзгарувчан бўлиб, муайян вақт ва маконда уларнинг статистик ҳисоботларда акс этмаган томонларини ўрганиш эҳтиёжи туғилади.

Бу ўринда, тадқиқот учун зарур бўлган объектни, унинг миқдор ва сифат доирасини аниқлаш, тадқиқотни тўғри ўтказиш ва натижалари тўғри баҳо беришда – *танлов усулидан* самарали фойдаланиш лозим бўлади.

⁴⁹ В.В.Лунеев. Юридическая статистика. Учебник. — М.: Юристь, 1999. 356- б.

⁵⁰В.В.Лунеев.Курс мировой и российской криминологии :Учебник. В 2 т. Т. I. Общая часть. — М. : Издательство Юрайт, 2011.238-б.

⁵¹И.Н.Андрюшечкина и др. Правовая статистика: учебник и практикум для академического бакалавриата — М. : Издательство Юрайт, 2017. 21-б.

Танлов усули статистик усулларга нисбатан кенгроқ кузатиш ва зарурат туғилда тегишли коррективкаларни киритиш имконини бергани боис ҳам нисбатан ишончли ҳисобланади⁵².

Танлов усулини амалга ошириш учун икки асосий масалани ҳал этиб олиш лозим:

- танлаб олинishi лозим бўлган йиғинди доирасини аниқлаш;
- танловдаги ҳатоликни аниқлаш.

Буни мисоллар ёрдамида кўриш осонроқ. Ҳуқуқбузарлик содир этган шахсларнинг сони 500 та деб тахмин қилайлик. Уларнинг 30 %и тўлиқсиз (отаси ёки онаси йўқ) оилада ўсган. Танлов асосида уларнинг 50 нафари ўрганилди, бироқ, мазкур ўрганилган шахсларнинг 25 фоизи тўлиқсиз оила тарбияланган шахсларга тўғри келди. Бу ерда танлов жараёнида 5 %га янглишилди ($30\% - 25\% = 5\%$).

Социологик методлар ҳам статистик ҳисоботлар орқали олишнинг имкони бўлмаган ёки расмий статистик маълумотларда акс этмаган маълумотларни тўплаш борасида энг мақбул усуллардан ҳисобланади.

Бироқ, таъкидлаш лозимки, социологик методлар асосида олинган маълумотлар ҳам статистик ишлов беришни талаб этади.

Социологик методларнинг сўров, социологик кузатув, социологик эксперимент каби бир неча кўришлари мавжуд.

Сўров – эмпирик маълумотларни олиш борасида кенг тарқалган социологик усул бўлиб, уни қонунчилик, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар фаолияти, давлат ҳуқуқий сиёсати, алоҳида юридик ҳодиса ва жараёнлар юзасидан жамоатчиликнинг фикри, шунингдек, муайян гуруҳга мансуб фуқаролар, юридик муассасалар ходимлари, экспертлар гуруҳи кабиларнинг фикр-мулоҳазаларини ўрганиш мақсадида қўллаш мумкин.

Сўров усулидан, айниқса, криминологик тадқиқотларни ўтказишда кўп фойдаланилади. Хусусан, бевосита сўров йўли билан жиноятчилик ва ҳуқуқбузарликларнинг сабаблари, латент жиноятчилик, аҳолининг виктимизация даражаси, профилактик тадбирнинг самарадорлиги, жиноий жазоларнинг таъсирчанлиги, ўрнатилган ҳуқуқий-тартибот, мавжуд ахлоқий-ҳуқуқий кадриятларга нисбатан муносабат, аҳолининг ҳуқуқий онги ёки ижтимоий-ҳуқуқий йўналганлиги, ҳуқуқбузарликлар мотивациясини ўрганиш каби масалаларни сўров усули билан ўрганиш мумкин.

---

⁵² В.И.Добренёков. А.И.Кравченко.Методы социологического исследования. Учебник.– М.:ИНФРА-М, 2009. 81-95 б.

Сўров жараёнига, албатта, керакли маълумотларни бера оладиган респондентлар жалб этилади. Сўров суҳбат, интервью ва анкета шаклида ўтказилиши мумкин⁵³.

Социологик кузатув усули – ижтимоий-ҳуқуқий ва криминологик тадқиқотларда қўлланилади. Ушбу усул ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар фаолиятида бошқа аналитик методлар қаторида жиноятчиликни олдини олиш, ўз фаолиятини таҳлил қилиш, жиноятчиликка қарши курашга доир стратегияларни ишлаб чиқишда самара беради. Бу ўринда, кузатувнинг холис бўлиши ва натижаларни тўғри интерпретация қилиниши муҳим аҳамиятга эга.

Кузатув пассив ажралган ҳолда (ташқаридан), бевосита ажралмаган ҳолда (ичкаридан) ёки фаол иштирокчи-кузатувчи шаклида намоён бўлиши мумкин⁵⁴.

Ижтимоий эксперимент – табиий фанлардаги экспериментдан фарк қилиб, ҳуқуқий соҳада уни қўллашда белгиланган талабларга риоя этиш лозим бўлади. Мисол учун, қонун ижодкорлиги ёки дастлабки тергов жараёнидаги эксперимент тегишли норматив меъёрлар асосида олдиндан белгиланган процедураларга мувофиқ ўтказилади. Криминологик экспериментда норматив рухсат талаб этилмасида, у фақат ижобий мазмунда (криминоген шарт-шароитларни юзага келтирмаган ҳолда) ўтказилишига йўл қўйилади. Мисол учун, жиноятчиликни олдини олиш ёки ҳуқуқий тарбия усуллари тақомиллаштириш каби мақсадларда.

Эксперимент пухта тайёргарликни талаб этсада, бошқа методлар орқали олиб бўлмайдиган ҳақиқатга мос эмпирик билимларни қўлга киритиш имконини беради⁵⁵.

Квазиэксперимент тушунчаси ҳам мавжуд бўлиб, у олдиндан режалаштирилмайди, балки стихияли равишда юзага келган шарт-шароитларда шу вазият юзага келганидан то бартараф бўлгунига қадар давр давомида кузатув олиб борилади. Мисол учун, ер қимирлашида ифодаланган табиий офат юз берди ёки Covid-19 каби эпидемия ҳолати вужудга келди ҳамда бу ҳолатлар жиноятчилик динамикаси ва структурасига қандай таъсир кўрсатганлиги таҳлил қилиб борилди.

---

⁵³ В.И.Добренёков. А.И.Кравченко.Методы социологического исследования. Учебник.– М.:ИНФРА-М, 2009. 283-б.

⁵⁴ В.В.Лунеев.Курс мировой и российской криминологии :Учебник. В 2 т. Т. I. Общая часть. — М. : Издательство Юрайт, 2011. 289-б.

⁵⁵ Ўша ерда.

Прогнозлаш методлари. Прогнозлаш барча соҳалар каби ҳуқуқий соҳада ҳам бошқарув қарорларини қабул қилиш, ишларни режалаштириш ва лойиҳалаш олдидан амалга оширилиши лозим.

Прогнозлаш жараёнида қайси метод устувор аҳамият касб этганлигидан келиб чиқиб, унинг қуйидаги турлари фарқланади:

- экспертлик прогнози (интуитив ахборот асосида);
- функционал-мантиқий прогнозлаш (фактлар асосида);
- структуравий прогнозлаш (блок-схемы, моделлар, графикадан фойдаланиб);
- математик прогнозлаш (статистик маълумотлар ва математик формулалар асосида);
- аналогия асосида прогнозлаш (кенг доирадаги ахборотдан фойдаланиб);
- комплекс прогнозлаш (бир неча прогнозлаш усулидан фойдаланиб).

Прогноз қилинаётган даврнинг давомийлигини инобатга олиб оператив, қисқа, ўрта ва узоқ муддатли прогноз турларига ажратилади. Бироқ, интенсив ўзгаришлар даврида оператив ва қисқа муддатли прогноздан фойдаланиш мақсадга мувофиқ саналади.

Прогностикада сценарий усули, экспертлик усули, экстрополяция каби қатор усуллар мавжуд. Ҳуқуқий аналитикада экстрополяция усули кенг қўлланилади.

Экстрополяция – лотинча “extra” ва “polio” сўзларидан олинган бўлиб, “олдидан тўғирлайман, ўзгартираман” деган маъноларни англатади. У мантиқий-методологик томондан ҳодиса ва жараёнларни ўтмишдаги ва бугунги ҳолатидан келиб чиқиб тузилган хулосаларни келажакка кўчиришда фойдаланади⁵⁶.

Экстрополяциянинг моҳияти тадқиқот объектида кечаётган ривожланишнинг барқарор тенденцияларни ўрганиш ҳамда ушбу тенденцияга таяниб объектнинг келажagini прогноз қилишдан иборатдир.

Ушбу метод нафақат объектнинг келажagini прогноз қилиш, балки аввало, унинг бугунги ҳолатини диагностика қилиш учун ҳам хизмат қилади.

Қиёслаш усули – ҳуқуқшуносликда кенг тарқалган методлардан ҳисобланади. Ҳатто, қиёсий ҳуқуқшунослик, қиёсий криминология, қиёсий жинойтчилик каби тушунчаларнинг борлиги ҳам бежиз эмас.

Хусусан, қиёсий ҳуқуқшунослик давлатдаги ҳуқуқий тизимларни таққослаб ўрганса, қиёсий криминология глобал, минтақавий ва миллий

---

⁵⁶ Методы информационно-аналитической деятельности. Науч.-практ. сб. / науч. ред. И.С. Пилко. – Кемерово: КемГУКИ, 2010. 98-112-б.

жиноятчиликка хос тенденция ва бошқа хусусиятларни, криминологик назариялар ва стратегияларни таҳлилий ўрганади.

"Қиёсий жиноятчилик" тушунчаси француз социологи ва криминалисти Г.Тард томонидан XIX асрнинг 80-йилларида таклиф этилган бўлиб, у бир қатор мамлакатлардан олинган жиноятчиликка доир маълумотларни таҳлил қилиб, жиноятчиликка хос умумий қонуниятларни аниқлашга ҳаракат қилган⁵⁷ эди. 1970 йилларга келиб, қиёсий жиноятчиликка оид қиёсий тадқиқотлар дунёда БМТнинг жиноятчиликка оид нашрларида акс акс эттирила бошланди. Улар турли мамлакатлардаги муаммолар, тенденциялар ва қонуниятлар ўртасида фарқларга қараганда ўхшашликлар кўпроқ эканлигидан далолат бериб келмоқда.

Криминологик қиёсий тадқиқотлар, одатда, бир вақтнинг ўзида бир неча давлат ёки регионларда (синхрон), шунингдек, маълум бир давлат ёки регионда турли тарихий даврларда (диахрон) таққослаш усулларида амалга оширилиши мумкин⁵⁸.

Математик усуллар – одатда, юридик ҳодиса ва жараёнларга хос қонуниятларни ўрганиш, жараёнларни моделлаштириш, тадқиқот объектларининг тартиби ва типологиясини аниқлаш, статистик маълумотларнинг ишончлилигини баҳолаш қабиларда қўлланилиб, улар асосан, статистик, социологик, қиёсий-тарихий методларнинг чуқурроқ таркибий қисми ҳисобланади.

Ҳар қандай илм-фан қиёсий таққословларни ўлчашдан бошланади, бу ерда матаматикасиз иш битмайди. Тўғри, сифат хусусиятларни сон хусусиятларга кўчириш ҳар доим ҳам осон кечавермайди. Бироқ, математик билимларни ўзлаштириш юристлар, хусусан прокурор ходимларни теран фикрлашга ундайди.

Ижтимоий-психологик ва психологик усуллар – аҳолининг қонунларга ва ҳуқуқий тартибот тизимига муносабати, ҳуқуқбузарликлар ва жиноятчилик психологияси, жиноят мотиви, жиноят содир этган шахснинг руҳий ҳолати ва унинг руҳиятидаги психологик оғишлар, ақли норасолик ва аффеckt ҳолатлари қабиларни аниқлашга хизмат қилади. Баъзан жиний ҳулқ-атвори ўрганиш учун патопсихологик методлардан фойдаланишга тўғри келади.

Мантиқий-ҳуқуқий усуллар – қонун ижодкорлигида, қонунларни шарҳлаш ёки талқин қилиш, ҳуқуқни қўллашга доир актларни аргументлашда муҳим ҳисобланади. Хусусан, ҳуқуқий ҳужжатлар ҳамда

---

⁵⁷ Тилле А. А., Швеков Г. В. Сравнительный метод в юридических дисциплинах. М., 1978.

⁵⁸ Ўша ерда.

исботлаш жараёнида формал мантиқ қонуниятлари ҳамда дедуктив хулоса чиқариш қоидаларига амал қилиш лозим бўлади.

Экспертлик усуллари – одатда, ҳуқуқий соҳада тизимли равишда тўпланган маълумотлар бўлмаган ёки етарли бўлмаган, яъни номаълум ёки хавф юқори бўлган шарт-шароитларда бошқарув қарорларини қабул қилиш олдидан қўлланилади. Улар жумласига, эксперт баҳоси, дельфи, ақлий ҳужум каби усулларни киритиш мумкин. Эътиборлиси, мазкур усуллар асосида қабул қилинган қарор нималарга олиб келиши номаълум бўлади.

Контент-таҳлил усулидан ҳуқуқий соҳада ҳужжатлар билан ишлашда ва ундаги маълумотларни таҳлил қилиш, шунингдек, ОАВ, интернет ва ижтимоий тармоқлардаги хабарларни ўрганишда фойдаланиш мумкин.

Контент таҳлил – “content-analysis” инглиз тилидан таржима қилинганда “мазмун таҳлили” деган маънони англатади. Ушбу усул дастлаб XIX аср охири ва XX аср бошларида АҚШда оммавий ахборотни таҳлил қилиш ва ўша вақтдаги нью-йорк матбуоти танқид қилиш учун қўлланилган эди⁵⁹.

Ушбу методга сиёсий аналитикада, журналистик аналитикада ва разведка фаолиятида кўп муурожаат қилинсада, уни ҳуқуқий соҳага мослаштириб қўллаш мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

Мазкур параграф доирасида биз ҳуқуқий соҳадаги аналитика, айни вақтда прокуратура органларидаги аналитик фаолият жараёнида қўллаш мумкин бўлган асосий методларни кўриб чиқишга ҳаракат қилдик. Бироқ, таъкидлаш лозимки, аналитик фаолият ижодий жараён бўлиб, у ҳар қачон таҳлилчининг салоҳияти, таҳлил мақсади ва шарт-шароитларидан келиб чиқиб, таҳлил методларни эркин танлай билиш билан характерланади.

---

⁵⁹ Методы информационно-аналитической деятельности. Науч.-практ. сб. / науч. ред. И.С. Пилко. – Кемерово: КемГУКИ, 2010. 35-б.

2.2.§ Юридик ҳодиса ва жараёнлар сифатида қилмиш, қонунийлик ва жинойтчилик аҳволини таҳлил қилишга доир айрим технологиялар.

Мазкур параграфда прокуратура органларига хос айрим таҳлилий фаолият турларига оид технологияларини кўриб чиқамиз.

Одатда, *аналитик фаолият технологияси* деганда – янги билим ёки муайян натижани қўлга киритишга қаратилган маълум бир мантиқий кетма-кетликда амалга ошириладиган аналитик тадқиқот жараёнини тушунамиз⁶⁰.

Технология (юн. *techne* — моҳирлик ва *logos* — таълимот, яъни моҳирлик ҳақида таълимот маъносини англатади) – ижтимоий фан тармоқларидан бири бўлиб, у тадқиқот жараёнида қўлланиланиши лозим бўлган восита ва техникалар (инструментлар) ҳамда уларни қўллаш оқибатида қўлга киритиладиган ижтимоий-техник натижалар ҳақидаги таълимотдир⁶¹.

Аналитик фаолиятида ахборот энг муҳим ресурслардан саналиши боис, ундаги технологияларни *ахборот технологиялари* ибораси ҳам атайдилар.

Ушбу сўз бирикмаси остида – муайян вақт ва маконда ташкил этилган, қўллаш имкониятлари нисбатан барқарор бўлган кўзланган ахборот маҳсулини яратишга йўналтирилган маълумотлар билан ишлаш методлари йиғиндисини тушунишимиз лозим⁶².

Ахборот маҳсулоти – бу маълумотларни қайта ишлаш оқибатида юзага келган, муайян талқинга (интерпретацияга) эга бўлган ва келгусида фойдаланиш мумкин бўлган ахборот ресурсидир.

Ахборот технологияларини ноинструментал ва инструментал (автоматлаштирилган) турлари фарқланади.

Ахборотлар моддий ташувчига кўчирилган пайдан бошлаб “маълумот” мақомига эга бўлади, сабаби у дастлабки, яъни моддий ташувчига киритилаётган вақтдаги интерпретациясини йўқотиб, келгусида у билан танишадиган шахс учун турлича интерпретациялаш имконини яратади.

Ахборот оқими кенг бўлган даврда таҳлилий фаолиятни инструментал технологик қўллаб-қувватлаш ва жараёни автоматлаштиришни такомиллаштириб бориш эҳтиёжи туғилади. Сабаби, таҳлилий фаолият унумдорлиги ахборотларни тўплаш ва дастлабки қайта ишлаш жараёнини қай даражада (тўлиқ ёки қисман) автоматлаштирилганлигига бевосита боғлиқ бўлади.

Мазкур параграфда биз ҳуқуқий соҳадаги таҳлилий фаолиятнинг

⁶⁰ И.Н.Кузнецов. Учебник по информационно-аналитической работе. Информационная: сбор, защита, анализ. М., ООО Изд. Яуза, 2001. 21-б.

⁶¹ Ўша ерда.

⁶² В.Ю.Курносков. П.Ю.Конопотов. Аналитика: методология, технология и организация информационно-аналитической работы.–Москва.Русакс.2004.47-б.

инструментал ёки ноинструментал технологияларнинг ташкилий хусусиятлари ҳақида эмас, балки имкон қадар уларнинг мазмун-моҳияти ва ғоявий асосларини баён этамиз.

Прокуратура органлари фаолиятида ҳуқуқий аналитиканинг 4 та асосий кўриниши мавжуд. Булар:

- қилмиш ёки вазиятнинг ҳуқуқий таҳлили;
- жинойтчилик таҳлили;
- қонунийлик ҳолати таҳлили;
- прокурорлик фаолияти таҳлили.

Қуйида уларнинг ҳар бирига хос технологик жараённи кўриб чиқамиз.

Қилмиш ёки вазиятни ҳуқуқий таҳлили

Вазиятни таҳлил қилиш деганда – вазиятни моделлаштириш, яъни унинг таркибий элементлари, шарт-шароитлари, келтириб чиқарган оқибатлари ва унда ҳаракатланувчи шахсларни ўрганишга йўналтирилган таҳлил тушунилади.

Вазият – аввало, ижтимоий ўзгаришларнинг натижаси бўлиб, у ўзидан аввалги вазиятлар сабабли юзага келади ва ўзидан муайян оқибатлар - янги вазиятларни келтириб чиқаради. Аналитиклар вазиятни куйидагича таснифлашади:

<i>Вазиятни таснифи</i>	<i>Вазият турлари</i>
Реал ҳаётга мослигига кўра	Реал вазият
	Шартли вазият
Меъёрийлигига кўра	Нормал вазият
	Девиант (нормадан оғишган) вазият
	Экстремал вазият
Вақтга мутаносиблигига кўра	Юз берган вазият
	Амалдаги (актуал) вазият
	Келажак юз бериш эҳтимоли мавжуд вазият
Мураккаблигига кўра	Оддий вазият
	Мураккаб вазият
	Ўта мураккаб вазият
Ривожланиш характериға кўра	Олдиндан кутилган вазият
	Тасодифий вазият
Янгилик даражасига кўра	Маълум вазият
	Ўхшаш вазият
	Номаълум вазият
Назорат қилиш имконига кўра	Назорат қилинадиган вазиятлар
	Назорат қилинмайдиган вазиятлар
Эркин ҳаракатланиш имконига кўра	Мақбул вазият
	Мажбурий вазият
	Критик (қийин, мушкул) вазият
	Чорасиз вазият

Прокуратура органлари фаолиятида одатда фактлар, яъни реал ўтмишда юз берган ва айни дамда юз бераётган, мураккаб, нормадан оғишган вазиятларга тўқнаш келинади. Фаолиятда вазиятни ўзи эмас балки вазиятга алоқадор субъектлар қилмиши ҳуқуқий жиҳатдан, яъни қонунларга зид ёки

зид эмаслиги нуқтаи назаридан таҳлил қилинади. Бироқ, вазиятга алоқадор шахсларнинг қилмишига тўғри ҳуқуқий баҳо бериш учун вазиятни комплекс таҳлил қила билиш фойдадан ҳоли бўлмайди

Прокуратура органлари фаолияти қуйидаги вазиятлар энг кўп учрайди:

1) *Муаммоли вазият* – якка шахс(лар)нинг муайян вазиятга нисбатан субъектив муносабатида ифодаланадиган ва ушбу шахс(лар) ечим топишга қийналаётган вазият;

2) *Низоли вазият* – икки ёки ундан ортиқ шахснинг манфаати, мақсади, позицияси ва қарашлари ўртасидаги зиддият кўринишида ифодаланадиган вазият;

3) *Экстремал вазият* – ижтимоий хавфли ёки талофотли бўлган вазият, одатда жиноятлар экстремал вазиятларга киради.

Аввалига инсон ҳаётида муаммоли вазиятлар юзага келади, шахс уларни ечиш учун ўзида ирода ва ресурсларни топа олмагач, у атрофдагилар билан низолашиш босқичига кириб боради, низо бартараф этилмагач эса, жинойий вазиятларни юзага келиш эҳтимоли кучаяди. Муаммоли ва низоли вазиятни комплекс таҳлил қилиш учун кўп ҳолларда психолог, социолог, иқтисодчи ва бошқа экспертларни жалб қилиш зарурати туғилади.

Жиноятчилик таҳлили

Жиноятчилик – жамиятнинг яшаб қолиши, айти вақтда таназзулга юз тутишининг бир шаклидир дея таъкидлаган экан профессор В.В.Лунеев. Албатта, мазкур қарашлар ҳақиқатга бир мунча яқин. Шу нуқтаи назардан, жиноятчилик таҳлили ҳақида сўз бошлашдан аввал жиноятчилик тушунчасининг моҳиятини англашга уриниб кўрайлик.

*Жиноятчилик – муайян даврда маълум мамлакат (минтақа, дунё)да содир этилган жиноятларнинг бутун йигиндисини ичига олган, миқдор (ҳолати, динамикаси) ва сифат (структураси, хусусиятлари) кўрсаткичларига эга бўлган ижтимоий-ҳуқуқий, тарихан ўзгариб турадиган, салбий оммавий ҳодисадир*⁶³.

Ушбу таърифдан кўринадики, жиноят аввало, *ижтимоий ҳодиса* бўлиб, у инсоннинг биологик табиатидан келиб чиқмайди (гарчи у жинойий ҳатти-ҳаракатларнинг генезисига муайян криминоген таъсир кўрсатиши мумкин бўлсада), балки жамиятдаги ижтимоий муносабатлар ва зиддиятларнинг табиати ва мазмунига бевосита боғлиқ бўлади.

Жиноятчиликнинг ижтимоийлигини тарихан дунёнинг турли мамлакатлари ва минтақаларида олиб борилган кўплаб тадқиқотлар

---

⁶³ В.В.Лунеев. Курс мировой и российской криминологии: Учебник. В 2 т. Т. I. Общая часть. — М. : Издательство Юрайт, 2011. 298-б.

тасдиқлайди. Хусусан, БМТнинг 1955-2020 йиллар давомида жиноятчиликнинг олдини олиш ва ҳуқуқбузарлар муомала қилиш борасида бўлиб ўтган жами 14 та конгресси резолюциялари, кўрсатмалари ва бошқа ҳисобот материалларида (1955, 1960, 1965, 1970, 1975, 1980, 1985, 1990, 1995, 2000, 2005, 2010, 2015, 2020) жиноятчиликни тушунтириш, олдини олиш ва назорат қилишга доир халқаро позиция жиноятчиликнинг ижтимоий табиатига асосланиши эътироф этилган.

Жиноятчилик фақат ижтимоий ҳодиса эмас, балки *ҳуқуқий ҳодиса* ҳамдир. Ҳуқуқ аслида ижтимоий категория бўлсада, у жиноятчиликни хусусиятини очиб берувчи бош мезондир. Сабаби, фақатгина жиноят қонунчилиги билан таъқиқланган қилмишгина жиноят сифатида эътироф этилади.

Жиноятчилик – *салбий ҳодиса*. Унинг “нархи” жуда катта. Жиноятлар давлатларга, шахсларга, иқтисодиётга, экологияга, жамоат тартиби ва жамоат хавфсизлигига тузатиб бўлмайдиган даражада зарар келтиради.

Жиноятчилик – *оммавий ҳодисадир*. Маълумотларга кўра, дунёда бир йил давомида қайд этилган жиноятларнинг умумий сони 500 миллионга яқинлашмоқда. Жумладан, АҚШда йилига 12-15 млн.га яқин, Россияда 3 млн.дан ортиқ, Европанинг қатор ривожланган давлатларида 4-5 млн. жиноят рўйхатга олинади.

Жиноятчиликнинг оммавий ҳодиса эканлиги бир тарафдан ташвишли ҳисоблансада, иккинчи тарафдан унга қарши курашиш борасида давлатлар ўртасидаги куч ва воситаларни бирлаштиришга, шу жумладан, жиноятчиликни тадқиқ қилишга доир билим ва тажрибалар билан ўртоқлашишга ундайди.

Жиноятчиликни таҳлил қилиш жараёни – 1) жиноятчилик аҳволини диагностика қилиш, 2) унинг яқин келажакдаги ҳолатини прогнозлаш ва 3) жиноятчилик ва унинг оқибатларини минимизация қилиш чораларини кўриш каби босқичларни ўз ичига олади.

Жиноятчиликни диагностика қилиш учун уни тавсифловчи қуйидаги 5 та хусусиятни атрофлича таҳлилий ўрганиш лозим бўлади⁶⁴:

- жиноятчилик ҳолати;
- жиноятчилик даражаси;
- жиноятчилик структураси;
- жиноятчилик динамикаси;
- жиноятчилик географияси.

---

⁶⁴ В.Н.Кудрявцев. Популярная криминология: монография. – М.: Норма, 2018. 116-117-б.

Кўп адабиётларда жиноятчиликнинг хусусиятлари 2 та катта турга, яъни миқдор ва сифат хусусиятларга ажратилади.

Одатда, *миқдорий хусусиятлар* жиноятчиликнинг ҳолати, даражаси ва динамикасини, *сифат хусусиятлари* эса жиноятчиликни структуравий характери ва географик тақсимланишини тавсифлайди. Бироқ, жиноятчилик таҳлили жараёнида миқдор ва сифат хусусиятлари бир-бири билан узвий боғланиб, умумийликни ҳосил қилади.

Жиноятчилик ҳолати – абсолют, яъни мутлақ кўрсаткичларда ифодаланиб, у жиноятчиликни маълум бир даврда муайян ҳудуддаги (дунё, давлат ёки региондаги) умумий сонини ташкил этади⁶⁵.

Мисол учун, Ўзбекистон ҳудудида 1987 йилда 66307 та жиноят қайд этилган бўлса, 2017 йилда 73 692 та жиноят ҳисобга олинган.

1987-2018 йиллар давомида мамлакатимиздаги умумий жиноятчилик кўрсаткичларини қуйидаги диаграмма орқали янада аниқроқ кўриш мумкин.

Криминологлар орасида жиноятчиликнинг умумий сонини қандай кўрсаткичлар асосида, яъни жами рўйхатга олинган жиноятлар ёки жиноят содир этган шахслар ёки суд томонидан жиноят содир этишда айбланган шахслардан келиб чиқиб ҳисоблаш лозимлиги ҳақида баҳслар мавжуд. Сабаби, рўйхатга олинган жиноятлар сони билан жиноятда айбланган шахслар сони бир-бирига тўғри келмайди.

Жиноят содир этган шахслар сони қайд этилган жиноятларга нисбатан такрорий жиноят ҳисобига камайиб кетса, гуруҳ таркибида содир этилган жиноятлар ҳисобига ортиб кетиши кузатилади.

⁶⁵ В.Н.Кудрявцев. Популярная криминология: монография. – М.: Норма, 2018. 117-б.

Айрим жиноят ишларининг дастлабки тергов жараёнида тўхталиши ёки тугатилиши сабабли, жиноят ишларининг муайян миқдоригина судга чиқарилади. Қолаверса, судда дастлабки терговда айб эълон қилинган шахсларнинг барчаси ҳам айбдор деб топилавермайди.

Бундай ҳолатда дунёнинг аксарият давлатларида жиноятчиликнинг умумий кўрсаткичи рўйхатга олинган жиноятлар сонидан келиб чиқиб ҳисоблансада, АҚШда жиноят содир этган шахслар сони инобатга олинади.

Қолаверса, жиноятчилик кўрсаткичлари борасида лидерлик қилиб келаётган АҚШ давлатида федерал, яъни марказлашган миқёсда 8 турдаги (қотиллик, номусга тегиш, талончилик, босқинчилик, бузиб кириш орқали ўғирлаш, қиссавурлик, автомобиль ўғирлаш, ёқиб юбориш) жиноятнинг ҳисоби юритилади. Эҳтимол бу ҳолат уларда жиноятларнинг ҳаддан ташқари кўплиги, оқибатида жиноятларни ҳисобга олиш жараёнини соддалаштириш ёки камайтириб кўрсатиш важи билан боғлиқдир.

Жиноятчиликка қарши курашишга астойдил бел боғлаган постсовет мамлакатларида барча турдаги жиноятлар ва уларни тавсифловчи характер-хусусиятлар ҳисобга олинади. Ҳатто, бу борада Россия давлатининг амалиёти халқаро майдонда ижобий баҳоланади.

Айрим давлатларда (Буюк Британия, Австрия ва бошқа) жиноятчилик ҳолатини баҳолашда латент (яширин) жиноятчилик ҳам инобатга олинади, хусусан, турли социологик методлар орқали яширин жиноятларнинг эҳтимолий кўрсаткичлари аниқланиб, умумий жиноятчилик кўрсаткичига кўшилади. Тадқиқотлар, жамиятдаги яширин жиноятлар расман қайд этилган жиноятларга нисбатан 2-5 баробар кўплигини кўрсатади.

Шунингдек, жиноятчилик ҳолатини янада чуқурроқ таҳлил қилиб, таҳлил доирасига қуйидагиларни ҳам киритиш мумкин бўлади:

- ижтимоий ҳавфи катта бўлмаган, унча оғир бўлмаган, оғир ёки ўта оғир жиноятчилик кўрсаткичи;
- қасддан ёки эҳтиётсизликдан содир этилган жиноятчилик кўрсаткичи;
- айрим турдаги жиноятлар кўрсаткичи;
- исёнкорлик, ғаразгўйлик, зўравонлик, анархик ёки бепарволик мотиви остида содир этилган жиноятчилик кўрсаткичи;
- вояга етмаган, аёллар, ишсизлар, мансабдор шахслар ёки бошқа тоифадаги шахслар ўртасидаги жиноятчилик кўрсаткичи;
- жиноятчиликдан жабрланиш (вафот этган ёки бошқача жабрланганлар сони, етказилган зарар миқдори) кўрсаткичи.

Жиноятчилик даражаси. Маълумки, давлатлар ва ҳудудлар ўзининг ижтимоий-иқтисодий хусусиятлари билан бирга демографик хусусиятлари, хусусан аҳолисининг сони билан бир-биридан фарқ қилади.

Шунга кўра, аҳоли сони турлича бўлган ҳудудлардаги жиноятчилик ҳолати кўрсаткичларини таққослаш тўғри бўлмайди.

Муайян давлатда маълум даврдаги жиноятчиликни даражасини кўрсатиб берувчи асосий омил бўлиб жиноятчилик коэффиценти ҳисобланади. *Жиноятчилик коэффиценти* – аҳолининг сонига нисбатан (ҳар 1000, 10 000 ёки 100 000 $Жу*100\ 000$ олинган нисбий кўрсаткичларда ифодаланиб, у қуйидаги формула асосида ҳисоблаб чиқарилади:

$$ЖК = \frac{Жу}{Ау}$$

бу ерда, ЖК — жиноят коэффиценти, Жу — жиноятчиликни умумий сони, Ау — аҳолининг умумий сони.

Ҳар икки кўрсаткич, яъни жиноятчилик ва аҳолининг умумий сони аниқ бир ҳудуд бўйича ва бир вақт оралиғида олиниши лозим.

Жиноятчилик кўрсаткичи йил якунлари бўйича олингани боис, ҳудуд аҳолисининг ҳисобот йили бошидаги сонидан келиб чиқиш тўғри бўлмайди, балки, ҳисобот йили ўртасидаги (1 июль) ёки келаси ҳисбот йили бошидаги кўрсаткичларни инобатга олиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

Одатда, жиноятчилик коэффиценти аҳолининг ҳар 100 минг жон бошига тўғри келаётган жиноятлар сонини кўрсатади. Жиноятлар ёки аҳолининг оз-кўплигидан келиб чиқиб, ЖК 10 минг ёки 1 минг киши бошига ҳам ҳисобланиши мумкин.

Қуйида 1987-2018 йиллар учун республикамиздаги жиноятчилик коэффиценти ҳисоблаб чиқарилган жадвал келтирилади.

Йиллар	Жиноят сони (та)	Аҳоли сони (минг)	Жиноят коэфф. (%) <i>100 000 аҳолига</i>	Йиллар	Жиноят сони (та)	Аҳоли сони (минг)	Жиноят коэфф. (%) <i>100 000 аҳолига</i>
1987	66 307	19 026	349	2003	78 925	25 427	310
1988	70 050	19 430	361	2004	79 129	25 707	308
1989	84 459	19 905	424	2005	79 883	26 021	307
1990	88 155	20 322	434	2006	82 352	26 675	309
1991	88 630	20 708	428	2007	83 905	26 945	311
1992	93 926	21 207	443	2008	88 007	27 212	323
1993	90 028	21 703	415	2009	89 388	27 476	325
1994	73 561	22 192	331	2010	90 050	27 736	325
1995	67 026	22 563	297	2011	90 617	27 998	324
1996	65 980	23 607	279	2012	90 660	28 262	321
1997	66 982	23 444	286	2013	90 152	28 528	316
1998	68 953	23 868	291	2014	89 360	30 488	293
1999	75 423	24 231	311	2015	87 946	31 026	276
2000	73 904	24 500	302	2016	87 412	31 807	275
2001	74 314	24 900	298	2017	73 692	32 121	230
2002	77 199	25 116	307	2018	49 011	32 900	149

Мазкур жадвалдан кўринадики, жиноятчиликнинг абсолют кўрсаткичлари ва нисбий кўрсаткичлари моҳиятан бир-биридан фарқ қилади. Мисол учун, 1987 йилдаги жиноятларнинг абсолют кўрсаткичи 2017 йилдаги жиноятларнинг абсолют кўрсаткичидан 7385 тага ($73692-66307=7385$) кам бўлсада, аҳоли сонини инобатга олганда жиноятчилик даражаси 1987 йилда 2017 йилга нисбатан юқори бўлганлиги ($349>230$) маълум бўлади.

Сабаби, мамлакатдаги аҳоли сони 1987 йилда 19 026 мингни, 2017 йилда эса 32 121 мингни ташкил этиб, жиноятчилик коэффиценти 1987 йилда 349 га, 2017 йилда 230 га тенг бўлганлиги аниқланади.

Шунингдек, юқоридаги жадвал асосида айтиш мумкинки, охириги 30 йилликда Ўзбекистонда жиноятчиликнинг энг юқори кўрсаткичи ва даражаси 1992 йилда қайд этилиб, унда жиноятлар сони 93 926 тани, жиноятчилик коэффиценти 443 ни ташкил этган. Жиноятчиликнинг энг қуйи кўрсаткичи 2018 йилда қайд этилиб, унда жиноятлар сони 49 011 тадан, жиноятчилик коэффиценти 149 дан иборат бўлган.

90-йилларнинг бошида жиноятчиликнинг кўпайиши аксарият постсовет мамлакатларида кузатилган ва бу ҳолатни собиқ иттифоқни парчаланиши оқибатида айрим криминоген гуруҳларнинг фаоллашуви билан изоҳлаш мумкин бўлади.

Маълумот учун таъкидлаш лозимки, 2018 йилда МДХ давлатларида жиноятчилик коэффиценти ўртача 1080 ни ташкил этиб, хусусан, Қозоғистонда 1599, Россияда 1356, Украинада 1157, Беларуссияда 884, Қирғизистонда 470, Озарбайжонда 265, Тожикистонда 243 га тенг бўлган, Ўзбекистонда энг кам коэффициент кузатилган⁶⁶.

Таъкидлаш лозимки, жиноятчиликнинг абсолют кўрсаткичи ва жиноятчилик даражасининг оз ёки кўплигига қараб ҳудуддаги криминоген вазият ва унда ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар фаолиятига баҳо бериб бўлмайди.

Мисол учун, 1991 йили Швецияда 1 045 306 та жиноят, собиқ СССРда 3 223 147 та жиноят, яъни 3 баровар кўп жиноят қайд этилган. Бироқ, Швеция аҳолининг собиқ иттифоқ аҳолисидан 35 бароварга камлигини инобага олсак, жиноятчилик коэффиценти Швецияда ҳар 100 000 кишига 12 154 тани, собиқ иттифоқда 1115 тани ташкил этган, яъни Швецияда жиноятчилик коэффиценти 11 баровар юқори бўлган⁶⁷. Бундан, Швециядаги ҳуқуқий-тартибот ҳолати қониқарсиз бўлган дея хулоса чиқариш тўғри бўлмайди.

---

⁶⁶ www.ksgp-cis.ru

⁶⁷ В.В.Лунеев. Курс мировой и российской криминологии: Учебник. В 2 т. Т. I. Общая часть. — М. : Издательство Юрайт, 2011. 308-б.

Жиноятчилик даражасини жиноятчиликнинг алоҳида турлари бўйича ёки аҳолининг алоҳида тоифалари бўйича ҳам ҳисоблаш мумкин.

Мисол учун, 2018 йил учун мамлакатимизда қотиллик жиноятчилиги коэффицентини (ҚЖК) қуйидагича ҳисоблаймиз:

$$\text{ҚЖК} = \frac{\boxed{\text{ҚЖ} * 100\ 000}}{\boxed{\text{Ау}}} = \frac{\boxed{432 * 100\ 000}}{\boxed{33\ 255\ 500}} = 1.3$$

яъни, ҳар 100 минг киши бошига 1.3 та қотиллик тўғри келади. Ушбу коэффицент республикамизда 1988 йилда 4.0 ни, 2008 йилда 3.54 ни ташкил этган бўлиб, 2018 йилга келиб у қарийиб уч бароварга камайганлиги кузатилган.

Жиноятчилик таҳлилида *криминоген зарарланиш коэффицентини* тушунчаси мавжуд бўлиб, у аҳолининг муайян қатламида жиноятчиликнинг тарқалиш даражасини акс эттиради⁶⁸.

Мисол учун, мамлакатимизда аёлларнинг криминоген зарарланиш коэффицентини кўриб чиқадиган бўлсак, бунда қуйидаги формулага муурожаат қиламиз:

$$\text{КЗКа} = \frac{\boxed{\text{ЖУа}}}{\boxed{\text{АУа}}}$$

бу ерда, КЗКа – аёлларнинг криминоген зарарланиш коэффицентини; ЖУа – аёлларнинг умумий жиноятдаги улуши; АУа – аёлларнинг аҳоли умумий сонидagi улуши. Демак, 2018 йил учун КЗКа ни ҳисоблаб чиқарамиз:

$$\text{КЗКа} = \frac{\boxed{13.7}}{\boxed{49.8}} = 0.27 \text{ яъни, жами аёлларнинг } 0,27 \text{ фоизи}$$

жиноятчиликда иштирок этган.

Мазкур формула асосида 2018 йил учун эркакларнинг криминоген зарарланиш коэффицентини чиқарадиган бўлсак, у 1.72 ни ташкил этиб, эркакларнинг жиноятчиликдаги иштироки мазкур даврда республикамизда аёлларнинг жиноятчиликдаги иштирокига нисбатан 6.4 баровар юқори бўлганлигидан далолат беради.

Хусусан, 2008 йилда эркаклар ва аёлларнинг криминоген зарарланиш коэффицентини ўртасидаги фарқ 5,6 бароварни ташкил этганлиги (1.7 / 0.3)ни инобатга олсак, мамлакатимизда аёллар ўртасида криминоген зарарланиш ҳолатлари камайганлигини кўрамиз. Ҳолбуки, дунёда аёлларнинг криминоген зарарланиш коэффицентининг ошиб бориш тенденцияси

⁶⁸ С.Г.Ольков. Аналитическая криминология (курс лекций). Учебное пособие. Казань. Познание. 2008. 57-б.

кузатилаётган бўлиб, қайсидир маънода бизда аёллар жиноятчилигига қарши кураш борасида олиб борилган чора-тадбирлар ўз самарасини берган бўлиши мумкин деб ҳисоблаймиз.

Худди шунингдек, криминоген зарарланиш коэффицентини вояга етмаганлар, ишсизлар, муқаддам судланганлар, шаҳар ёки қишлоқ аҳолиси, талабалар, мактаб ўқувчилари қабила учун ҳам ҳисоблаб чиқариш мумкин.

Жиноятчилик структураси – жиноятчиликнинг сифат хусусиятлари, яъни мазмуни ва табиатини янада очиқ беришга хизмат қилади. Жиноятчилик структурасини таҳлил қилиш орқали жиноятчиликни барча таркибий элементлари ва уларни ўзаро муносабати; ҳар бир элементнинг умумий жиноятчиликдаги ўрни ва улуши ҳамда алоҳида элементнинг ўзига хосликлари аниқланади⁶⁹.

Шу билан бирга, жиноятчилик структурасини узоқ вақт тадқиқ қилиш жиноятчиликдаги аниқ тенденциялар ва қонуниятларни кўра билиш ва тушуниш учун ҳам кўмаклашади.

Табиийки, турли давлатларда ёки ҳудудларда жиноятчилик ҳолатининг кўрсаткичлари турлича. Бироқ, бу ҳеч нарсани англамайди. Сабаби, бу ҳолат давлатлардаги ҳуқуқ тизимлари, жиноятларни ҳисобини юритиш шакллари, жиноятчиликнинг сабаблари ва шарт-шароитлари, жиноятчиликка қарши кураш усуллари ва воситалари бир-биридан фарқ қилиши билан изоҳланади.

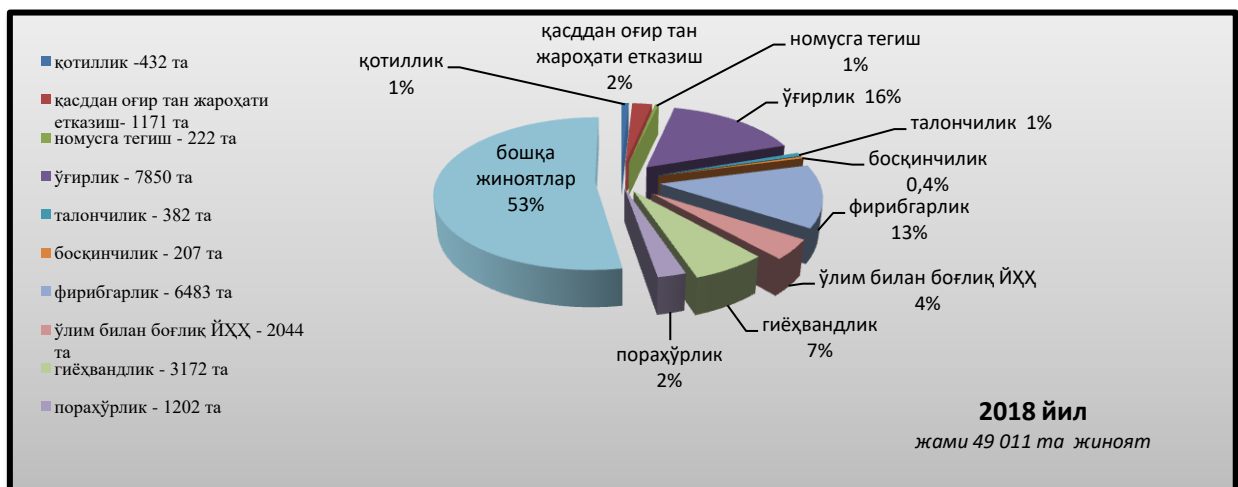
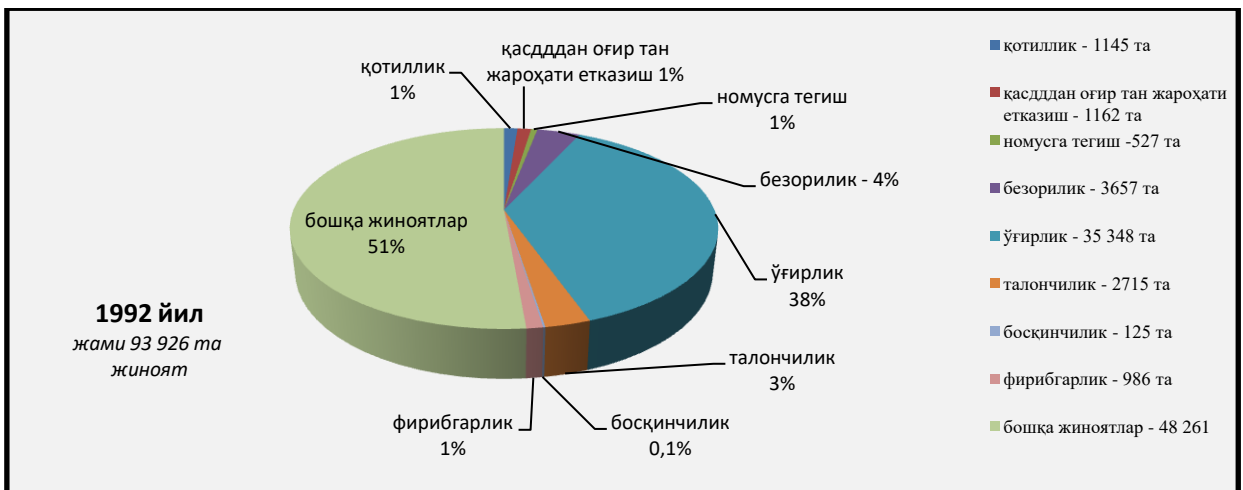
Хусусан, Шимолий Америка ва Ғарбий Европадаги ривожланган давлатларда ҳар 100 минг киши бошига 6-12 минг жиноят тўғри келса, қатор ривожланаётган давлатларда бу кўрсаткич 2-4 мингни ташкил этади. Бу жиноятчиликнинг миқдор кўрсаткичи⁷⁰. Аммо, ривожланган давлатда ғаразғўйлик мотиви остида содир этиладиган мулкчиликка қарши жиноятларнинг умумий жиноятчиликдаги улуши юқори бўлиб (85-95 фоизгача бориб этади), ривожланаётган давлатларда зўравонлик мотиви остида содир этиладиган шахсга қарши жиноятларнинг салмоғи юқори эканлигини кузатилади. Ўз навбатида, шахсга қарши жиноятларнинг оғирлик даражаси мулкка қарши жиноятларга нисбатан юқори саналиб, улар салмоғининг кўплиги мамлакатда криминоген вазият моҳиятан хавфлироқ эканлигидан далолат беради.

Қуйида республикамизда 1992 ва 2018 йилги жиноятчиликни жиноят турлари бўйича структурасига доир таққослама графикали маълумот тақдим этилади:

---

⁶⁹ В.Н.Кудрявцев. Популярная криминология: монография. – М.: Норма, 2018. 120-121-б.

⁷⁰ В.В.Лунеев. Курс мировой и российской криминологии: Учебник. В 2 т. Т. I. Общая часть. — М. : Издательство Юрайт, 2011. 322-б.

Жиноятчилик структураси жиноятчиликка хос қуйидаги бир қатор белги-хусусиятларга кўра таҳлил қилиниши мумкин:

жиноий-ҳуқуқий хусусиятлар (жиноят турлари, тоифалари, объектлари, субъектлари)га кўра кўра;

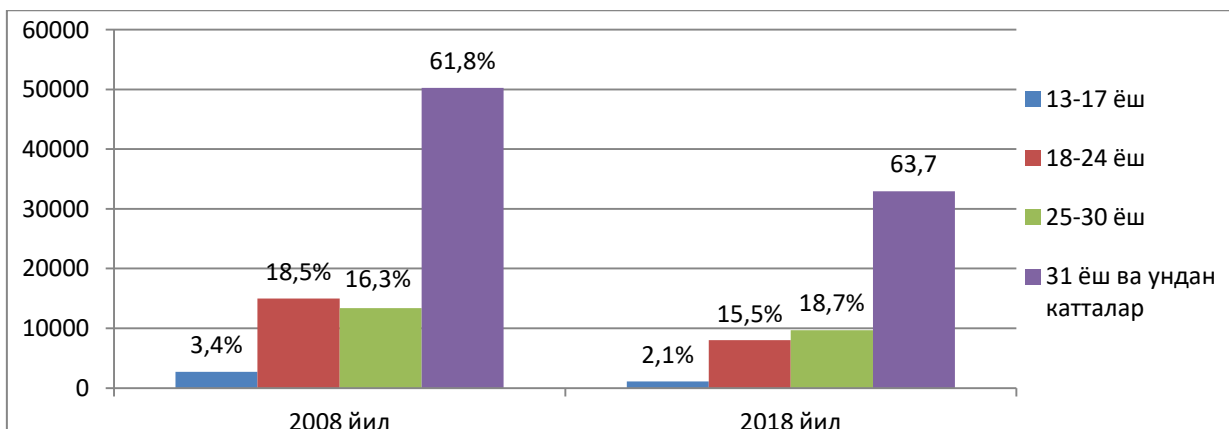
криминологик хусусиятларга (қилмишнинг характери, мотивлари) кўра;

процессуал хусусиятларга (суд-тергов фаолиятининг процессуал хусусиятлари, босқичлари, қабул қилинган қарорлар мазмуни) кўра;

ижтимоий хусусиятлар (жиноятчиликка таъсир кўрсатган омиллар, келиб чиққан оқибатлар)га кўра;

айбланувчи ва жабрланувчининг шахси хусусиятлари (ёши, маълумоти, бандлиги, иқтисодий ҳолати, ижтимоий ҳолати, миллати, фуқаролиги, эътиқоди, оилавий аҳоли, муқаддам судланганлиги)га кўра ва бошқалар.

Мисол учун, жиноят содир этган шахсларнинг ёши бўйича таркибни кўриб чиқайлик.

Ушбу диаграммадан 2008 йилга нисбатан 2018 йилда вояга етмаганлар томонидан, шунингдек, 18-24 ёшгача ва 25-30 ёшгача бўлган шахслар томонидан жиноят содир этиш ҳолатлари бир мунча камайганлиги боис, 31 ёш ва ундан катталар томонидан жиноят содир этиш ҳолатлари кўпайганлигини кузатиш мумкин. Бироқ, бу ерда жиний-ҳуқуқий статистикада шакллантирилган ёш интерваллари билан келишиб бўлмайди. Сабаби, улар жиноят содир этган шахсларнинг ёш хусусиятларини атрофлича очиб бермайди.

Жиноятчилик структураси жиноятчилик характерини, турли объектларга бўлаётган жиний тажовузнинг ижтимоий хавфлилик хусусиятини, воқеа ва жараёнларни ўзаро боғлиқлигини ўрганиш учун ҳам хизмат қилади.

Мисол учун, ғараз мақсадларга амалга оширилаётган мулкий жиноятларнинг сабаблари маълум маънода жамиятдаги иқтисодий жараёнлар билан, зўравонликда ифодаланган шахсга қарши жиноятларнинг сабаблари эса ижтимоий-демографик ва ижтимоий-психологик жараёнлар билан боғлиқ бўлади.

Жиноятчилик структурасини вақт оралиғида кузатиб бориш орқали криминоген вазиятга таъсир қилаётган ижтимоий-иқтисодий жараёнларни аниқлаш, жиноятчиликнинг алоҳида турларини прогнозлаш ва олдини олиш мумкин бўлади.

Жиноятчилик характери — жиноятчиликнинг муҳим сифат кўрсаткичи бўлиб, у жиний ҳуқ-атворнинг мазмун-моҳиятини, жиноятчилик таркибида айрим жиноятларнинг авж олиши ва бошқа жиноятларга таъсир кўрсатишини, жиноятчиликни аҳолининг муайян гуруҳлари ҳамда муайян ижтимоий соҳаларда орасида тарқалишини тавсифлайди⁷¹.

Жиноятчилик аввало жиноят қонунчилиги билан кўрикланадиган тажовуз объектдан келиб чиқиб характерланади. Мисол учун, амалдаги жиноят қонунчилигимизда тажовуз объектлари қуйидаги катта гуруҳларга

⁷¹ В.В.Лунеев. Курс мировой и российской криминологии: Учебник. В 2 т. Т. I. Общая часть. — М.: Издательство Юрайт, 2011. 325-б.

тавсифланади: шахсга қарши жиноятлар; тинчлик ва хавфсизликка қарши жиноятлар; иқтисодиёт соҳасидаги жиноятлар; экология соҳасидаги жиноятлар; давлат ҳокимияти ва бошқаруви тартибига қарши жиноятлар; жамоат хавфсизлиги ва жамоат тартибига қарши жиноятлар; ҳарбий хизматни ўташ тартибига қарши жиноятлар.

Мазкур катта гуруҳлар ўз навбатида яна кичик гуруҳларга (тажовуз объектининг тоифаларига) бўлинади.

Бироқ, жиноятчиликнинг асл субъектив омиллари (мотивлари) ҳамда объектив омиллари (сабаблари, шарт-шароитлари)ни аниқлаш учун жиноятчиликни фақат тажовуз объектига кўра характерлашни ўзи камлик қилади. Жиноятчилик мотиви (шахснинг муайян эҳтиёжини қондириш истаги) ҳамма вақт ҳам жиноят қонунчилиги махсус қисмининг бўлимлари ва боблари билан мос келмайдими. Шахс ғараз мақсадда қотиллик жиноятини содир этиши ёки шахсий адоват замирида мулкка тажовуз қилиши ҳам мумкин.

Шундай бўлсада, криминологлар жиноятчиликни мотивларига кўра қўйидаги характерлашга уринадилар: сиёсий-ғоявий мотив остидаги жиноятлар; зўравонлик мотиви остидаги жиноятлар; ғаразгўйлик мотиви остидаги жиноятлар; тартиббузарлик (анархик) мотиви остидаги жиноятлар; масъулиятсизлик мотиви остидаги жиноятлар; аралаш ёки мураккаб мотивли жиноятлар⁷².

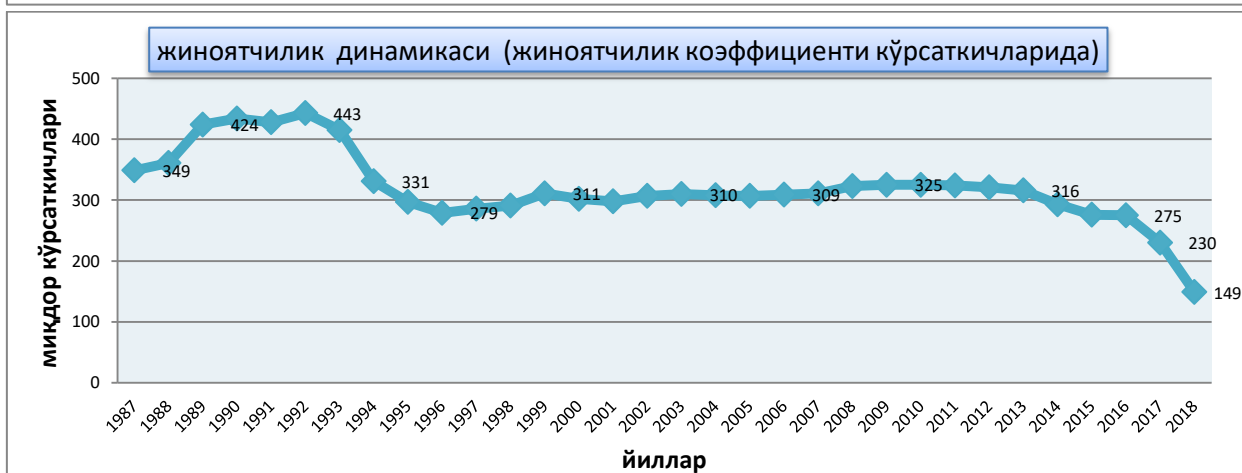
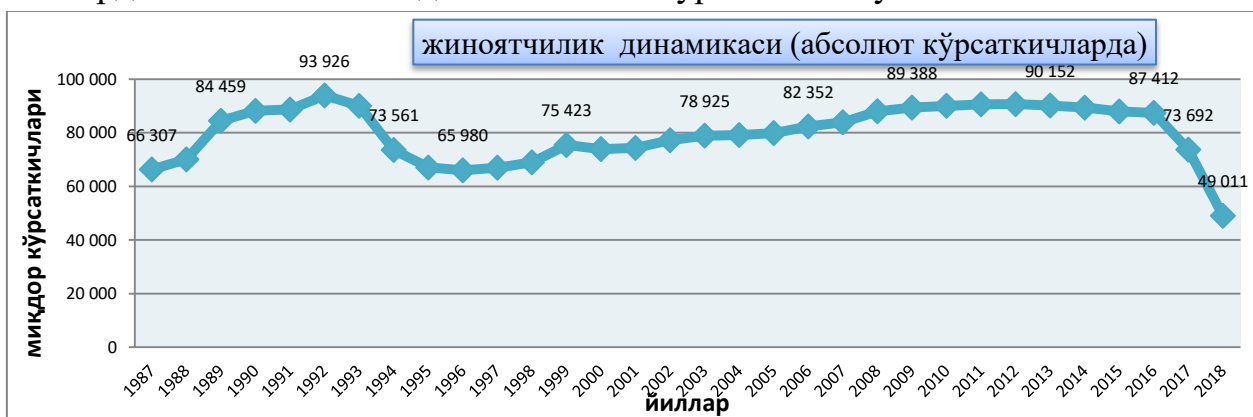
Булардан ташқари жиноятчилик таркибини қўйидаги бир қатор критерийлардан келиб чиқиб таҳлил қилиш мумкин: иқтисодий жиноятчилик; коррупциявий жиноятчилик; уюшган жиноятчилик; профессионал жиноятчилик; такрорий ёки рецидив жиноятчилик; маст ҳолатдаги жиноятчилик; ёшлар жиноятчилиги; вояга етмаганлар жиноятчилиги; аёллар жиноятчилиги; шаҳар худудидаги жиноятчилик; қишлоқ худудидаги жиноятчилик; жамоат жойларидаги жиноятчилик; хонадонлардаги жиноятчилик; кўча жиноятчилиги; гиёҳвандлик билан боғлиқ жиноятчилик; қурол-яроғни қўллаш билан боғлиқ жиноятчилик; кабағаллик билан боғлиқ жиноятчилик; тўқчилик билан боғлиқ жиноятчилик; ҳокимият билан боғлиқ жиноятчилик; фош этилмаган жиноятчилик; латент жиноятчилик ва бошқалар.

Жиноятчилик динамикаси – жиноятчилик ўсиши (камайиши)нинг абсолют ёки нисбий кўрсаткичларида ўлчаниб, жиноятчиликни муайян вақт оралиғида ўзгаришини кўрсатади.

---

⁷² В. В. Лунеев. Мотивация преступного поведения. М., 1991. С. 184—191

Мисол учун, қуйидаги графика орқали мамлакатимизда 1987-2018 йиллардаги жиноятчилик динамикасини кўришимиз мумкин.

Жиноятчилик динамикасини таҳлил қилиш жараёнида, одатда, қуйидаги параметрлар инobatга олинади: жиноятчиликни абсолют ўсиши; жиноятчиликни ўсиш темпи; жиноятчиликни ўртача абсолют ўсиши; жиноятчиликни ўртача ўсиш темпи; ўсиш коэффициенти; oғиш коэффициенти⁷³.

Қуйида ушбу параметрларни тегишли формулаларни қўллаган ҳолда республикаимиз ҳудудида 1990-2018 йиллардаги жиноятчиликни динамик таҳлилини кўриб чиқамиз.

Йиллар	Жиноят сони, та <i>Жа</i> – абсолют жиноят	Абсолют ўсиш, та		Ўсиш темпи, %		Ўсиш коэффициенти	
		занжирли $\dot{Y}_3 = \text{Жа} - \text{Жа}_{-1}$	базага (1990й.) нисбатан $\dot{Y}_б = \text{Жа} - \text{Жб}$	занжирли $\dot{Y}T_3 = \dot{Y}_3 / \text{Жа}_{-1} * 100$	базага (1990й.) нисбатан $\dot{Y}T_б = \dot{Y}_б / \text{Жб} * 100$	1%лик ўсиш $0,01 * \text{Жа}_{-1}$	Ўсиш коэфф. $\dot{Y}K = \dot{Y}T_3 / \dot{Y}T_{3-1}$
1990	88 155	-	-	100	100	-	-
1991	88 630	808	808	0,9	0,9	882	-
1992	93 926	5 296	5 771	6,0	6,5	886	5,1
1993	90 028	-3 898	1 873	-4,1	2,1	939	-10,1
1994	73 561	-16 467	-14 594	-18,3	-16,5	900	-14,2
1995	67 026	-6 535	-21 129	-8,9	-24,0	736	9,4
1996	65 980	-1 046	-22 175	-1,6	-25,1	670	7,3
1997	66 982	1 002	-21 173	1,5	-24,0	660	3,1

⁷³ С.Г.Ольков. Аналитическая юриспруденция. Учебник. Сургут. СурГУ. 2012. 55-60-б

Йил лар	Жинойт сони, та Жа – абсолют жинойт	Абсолют ўсиш, та		Ўсиш темпи, %		Ўсиш коэффициенти	
		занжирли $\dot{Y}_z = \text{Жа} - \text{Жа}_{-1}$	базага (1990й.) нисбатан $\dot{Y}_b = \text{Жа} - \text{Жб}$	занжирли $\dot{Y}_{Tz} = \dot{Y}_z / \text{Жа}_{-1} * 100$	базага (1990й.) нисбатан $\dot{Y}_{Tb} = \dot{Y}_b / \text{Жб} * 100$	1%лик ўсиш $0,01 * \text{Жа}_{-1}$	Ўсиш коэфф. $\dot{YK} = \dot{Y}_{Tz} / \dot{Y}_{Tz-1}$
1998	68 953	1 971	-19 202	2,9	-21,8	670	1,4
1999	75 423	6 470	-12 732	9,4	-14,4	689	6,5
2000	73 904	-1 519	-14 251	-2,0	-16,2	754	-11,4
2001	74 314	410	-13 841	0,6	-15,7	739	2,6
2002	77 199	2 885	-10 956	3,9	-12,4	743	3,3
2003	78 925	1 726	-9 230	2,2	-10,5	772	-1,7
2004	79 129	204	-9030	0,3	-10,2	789	-1,9
2005	79 883	754	-8272	0,9	-9,4	791	0,6
2006	82 352	2 469	-5803	3,1	-6,6	799	2,2
2007	83905	1553	-4250	1,9	4,8	839	0,61
2008	88 007	4102	-148	4,9	-0,2	823	3,8
2009	89 388	1 381	1233	1,6	1,4	880	-5,3
2010	90 050	662	1895	0,7	2,1	894	-0,9
2011	90 617	567	2462	0,6	2,8	900	-0,1
2012	90 660	43	2505	0,05	2,8	906	-0,55
2013	90 152	-508	1997	-0,6	2,3	907	-0,65
2014	89 360	-792	1205	-0,9	1,4	901	-0,3
2015	87 946	-1414	-209	-1,6	-0,2	894	-0,7
2016	87 412	-534	-743	-0,6	-0,8	879	1
2017	73 692	-13720	-14463	-15,7	-16,4	737	-15,1
2018	49 011	-24681	-39 144	-33,5	-44,4	-	-17,8
жами	2 250 665	-38 811					
Қаторларнинг ўртача кўрсаткичи	$K_{\dot{y}_{рт.}} = \frac{1}{28} \sum \text{Жа}$		$K_{\dot{y}_{рт.}} = 2\,250\,665 / 28 = \mathbf{80\,381}$				
Ўртача абсолют ўсиши	$\dot{Y}_{\dot{y}_{рт.}} = \frac{1}{28-1} \sum \dot{Y}_z$		$\dot{Y}_{\dot{y}_{рт.}} = -38\,811 / 27 = \mathbf{-1437}$				
Ўртача ўсиш темпи (занжирли) ёки коэф.	$\dot{Y}_{T\dot{y}_{рт.}} = \mathbf{-1,71\%}$						
Фарқланиши	$\Phi = K_{\max} - K_{\min}$		$\Phi = 93926 - 49011 = \mathbf{44\,915}$				
Ўртача квадратли оғиши (дисперсия)	$D = \frac{1}{28-1} \sum (\text{Жа} - K_{\dot{y}_{рт.}})^2$		$\dot{YKЧ} = \sqrt{D} = \mathbf{10\,582}$				
Осилляция (оғиш) коэффициенти	$OK = \frac{\Phi}{K_{\dot{y}_{рт.}}} * 100$		$OK = 44915 / 80381 * 100 = \mathbf{55,9\%}$				
Вариация (ўртача оғиш) коэффициенти	$BK = \frac{\dot{YKЧ}}{K_{\dot{y}_{рт.}}} * 100$		$BK = 10580 / 80\,381 = \mathbf{13,2\%}$				

Динамик қаторлар – муайн вақт оралиғидан иборат бўлиб, одатда, унда бир йиллик вақт интерваллари ҳисобга олинади. Бирок, тадқиқотнинг мақсади ва характериға кўра улар 3, 5 йиллик ёки ойлик, ҳатто, кунлик ҳам бўлиши мумкин. Узоқ вақт интерваллари жиноятчиликдаги умумий тенденцияни кузатишга кўмаклашса, қисқа вақт интерваллари жиноятчиликдаги оғиш ҳолатларини кузатиш имконини беради⁷⁴.

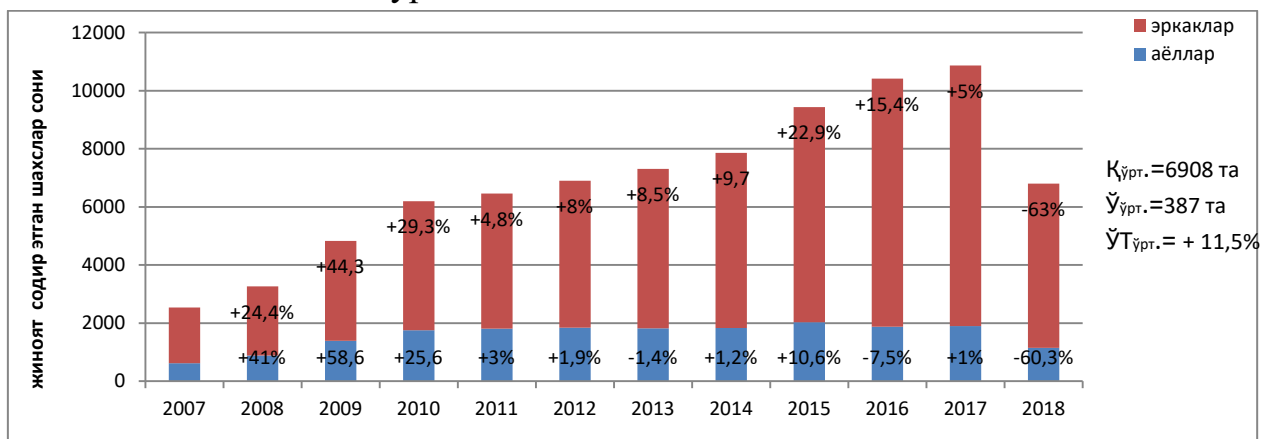
Жиноятлар динамикасини таҳлил қилишда абсолют кўрсаткичларга нисбатан нисбий кўрсаткичлар, яъни фоиз кўрсаткичлар билан ишлаш ҳам кулайроқ, ҳам тушунарлироқ ҳисобланади.

⁷⁴ В.В.Лунеев. Юридическая статистика. Учебник. — М.: Юристь, 1999. 247-б.

Шу билан бирга, динамик қаторларни жадвалли шаклга нисбатан график шаклда ифодалаш унинг презентативлигини янада ошишига хизмат қилади.

Муайян вақт оралиғи давомида нафақат жиноятчиликнинг умумий динамикаси, балки унинг структуравий элементларининг динамикаси ҳам ўзгаради. Шу нуқтаи назардан, жиноятчилик динамикасини таҳлил қилишда унинг алоҳида турларининг динамикасини ҳам кўриб чиқиш мақсадга мувофиқ саналади.

Мисол учун, қуйида 2007-2018 йилларда фирибгарлик жиноятини содир этилиш динамикасини кўриб чиқайлик.

Мазкур график таҳлил натижалари бўйича айтиш мумкинки, мамлакатимизда 2007-2018 йиллар давомида фирибгарлик жиноятини ўсиш тенденцияси кузатилган, хусусан, бу даврда фирибгарлик жиноятини содир этган шахслар сонининг йиллик ўртача ўсиш темпи 11,5%ни ташкил этган.

Гарчи, 2018 йилда фирибгарлик жиноятини содир этган шахслар сони кескин камайиши кузатилган бўлсада, бошланғич давр кўрсаткичларини (2007 й.) инобатга олганда ўсиш тенденцияси сақлаб қолинган.

Жиноятчилик тенденцияси — (лот. *tendentia* - йўналганлик) динамик ўзгаришлар асосида жиноятчилик ва унинг алоҳида турларини ўтмишда, ҳозирда ва келажакда ривожланишининг асосий йўналишини очиб берувчи мезондир.

Дунё миқёсидаги жиноятчиликка доир глобал тенденциялардан бири – жиноятчиликнинг интенсив ўсиши ҳисобланади. БМТнинг жиноятчиликка оид нашрларида қайд этилишича дунё аҳолиси йилига тахминан 1 %дан кўпаяётган бир вақтда жиноятчилик йилига 5 %дан ўсиб бормоқда⁷⁵.

Жиноятчилик географияси — жиноятчиликни вақт ва маконда тақсимланиши бўлиб, у муайян регионлар, давлатлар ва маъмурий ҳудудий бирликларни қатор ўзига хос хусусиятлари: демографияси, ижтимоий-

⁷⁵ Результаты Четвертого Обзора ООН по вопросу о тенденциях в области пре-ступности и функционирования систем уголовного правосудия. Промежуточный доклад, подготовленный Секретариатом. А/CONF. 169/15. 1994. 20 дек.

иктисодий турмуш тарзи, миллий анъана ва қадриятлари билан бевосита боғлиқдир.

Жиноятчиликни ҳудудий тақсимланиши дастлаб XX асрнинг 1-ярмида Францияда амалга оширилиб, криминолог А.Кетле томонидан жиноятларни ҳудудий тақсимланиш картаси тузилган эди. Кейинчалик у қатор давлатларда, хусусан, дунё миқёсида оммалашди, хусусан, БМТ ва Интерпол фаолиятида ҳам жиноятчилик ва ҳуқуқбузарликлар картасини тузилиши йўлга қўйилди.

Жиноятчилик географиясини картограммалар орқали яққол намоиш қилиш мумкин. Жиноятлар уни содир этилиш жойларини (кўчалар, магазин, ташкилот, хонадон, вокзаллар ва бошқа жамоат жойлари) кўрсатган ҳолда намоиш этилган карталар, одатда *жиноятлар топографияси* деб номланади.

Жиноятчилик географияси таҳлили ҳудудий ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар фаолиятининг самарадорлигини; аҳолининг жиноятчиликка доир муносабатини; ҳудуднинг криминоген хавфсизлик ҳолатини ҳамда ҳудуддаги жиноятчилик шу ҳудудга хос хусусиятлар билан қай даражада боғлиқлигини очиқ беришга хизмат қилади.

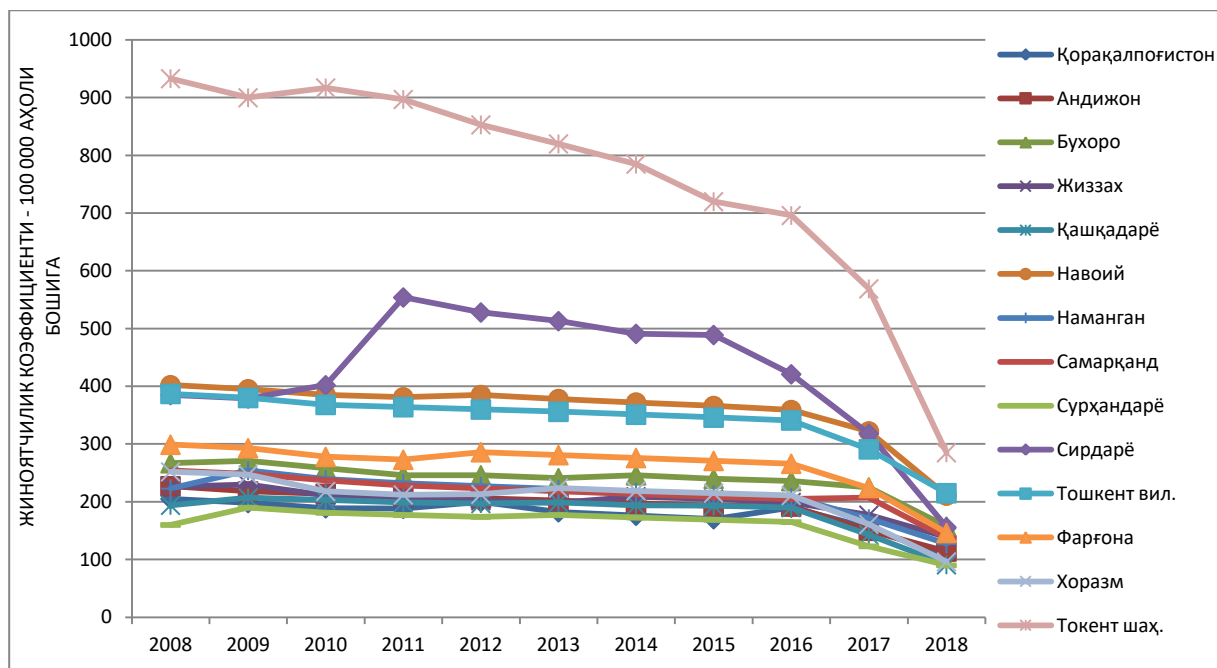
Дунё миқёсида жиноятчиликка оид умумий тенденциялар ва қонуниятлар мавжуд бўлишига қарамай, қатор давлатлардаги ва ҳатто давлатларнинг маъмурий-ҳудудий бирликларидаги жиноятчилик ўзининг ҳолати, структураси ва динамикасига кўра бир-биридан фарқ қилади. Мисол учун, 1990 йилда собиқ СССРда жами 2,8 млн. жиноят қайд этилиб, жиноятчилик коэффициенти умумий ҳудуд учун 958 ни ташкил этгани ҳолда, ушбу кўрсаткич Эстонияда 1511, Россияда 1242, Ўзбекистонда 434, Озарбайжонда эса 217 (Эстониядан 7 баровар кам) ни ташкил этган⁷⁶. Мазкур тенденция ҳозиргача сақланган бўлиб, 2018 йил ҳолатига Озарбайжонда жиноятчилик коэффициенти 265 ни, Эстонияда 2203 ни ташкил этган.

Маъмурий-ҳудудий бирликларда жиноятчилик даражаси ўртасидаги тафовут 8-10 баровар ва ундан юқорини бўлиши ҳолати тегишли ҳудудлардаги ҳақиқий ҳолатни атрофлича ўрганиш заруратини келтириб чиқаради. Акс ҳолда, ушбу ҳолат мамлакатдаги умумий криминоген вазиятни баҳолаш, хусусан жиноятчиликни прогноз қилиш ва зарур чора-тадбирларни белгилашга тўсқинлик қилади.

Қуйида келтириладиган диаграмма орқали Ўзбекистонда 2008-2018 йилларда жиноятларни ҳудудлар кесимидаги тақсимланишини кўриш мумкин.

---

⁷⁶ Преступность и правонарушения. Статистический сборник СССР. 1991 г.

Жиноятчилик географиясини таҳлил қилишда унинг ҳудудлар кесимидаги структураси ва динамикаси муҳим аҳамият касб этади. Жиноятчиликнинг алоҳида турларини ҳудудий тақсимланиши асосида ҳар бир ҳудуднинг жиноятчиликдаги улушини аниқлаш ва жиноятчиликнинг сабабларини чуқурроқ ўрганиш мумкин. Бироқ, шуни ҳам инобатга олиш лозимки, ҳудудларда барча турдаги жиноятлар бир ҳил тақсимланмайди. Бир ҳудудда ғаразгўйлик билан боғлиқ жиноятлар, бошқа ҳудудда зўравонлик билан боғлиқ жиноятлар, яна бошқасида рецидив жиноятлар ёки вояга етмаганлар жиноятчилиги кўпайиши ёхуд бир ҳудудда ижтимоий хавфи катта бўлмаган ва унча оғир бўлмаган жиноятлар кўпайса, бошқа ҳудудда оғир ва ўта оғир жиноятлар кўпайиши мумкин.

Латент жиноятчилик (лот. *latens* – яширин, кўринмас) — ҳақиқатда содир этилган жиноятларнинг реал, бироқ яширин ёки рўйхатга олинмаган қисмидир⁷⁷. Фактик жиҳатда ҳақиқатда содир этилган жиноятлар рўйхатга олинган ҳамда суриштирув ва тергов ҳаракатлари олиб борилган жиноятлардан бир неча баровар кўпроқдир. Хусусан, экспертлар томонидан мазкур тафовут 2-3-4-5 бароварни ташкил этишлиги эътироф этилади.

Ўзининг шаклланиш механизмига кўра латент жиноятчилик қуйидаги турларга бўлинади⁷⁸:

хабар (ариза) берилмаган жиноятлар, яъни жиноят содир этилганлиги маълум бўлсада жабрланувчи, гувоҳлар ва бошқа шахслар томонидан

⁷⁷ С.М.Иншакова. Латентная преступность в РФ: 2001—2006 годы.

⁷⁸ Р.М.Акутаев.Криминологический анализ латентной преступности [Электронный ресурс] : Дис. ... д-ра юридические науки : 12.00.08. - М.: РГБ, 2007. - (Из фондов Российской государственной библиотеки)

ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларга бу ҳақда маълум қилинмаган жиноятлар;

рўйхатга олинмаган жиноятлар, жиноят ишини қўзғатиш ва рўйхатга олиш учун асослар мавжуд бўлсада, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар томонидан рўйхатга олинмаган ва тергов олиб борилмаган жиноятлар;

фош этилмаган жиноятлар, жиноят ҳақида хабар берилган, ҳолат юзасидан жиноят иши қўзғатилган ва тергов ҳаракатлари олиб борилган, бироқ, тергов ва тезкор-қидирув органларининг масъулиятсизлиги ёки малакаси етарли бўлмагани боис жиноят ҳодисаси ёки жиноят таркиби аниқланмаган ҳолатлар.

Бироқ, амалиётда, латент жиноятлар деганда, одатда, статистик ҳисоботларга кирмай қолган, яъни қайд этилмаган жиноятлар тушунилади.

Латент жиноятчиликнинг масштаби, одатда, аниқ бўлмайди. Фақатгина баъзи давлатларда турли социологик, статистик ва аналитик методларни қўллаган ҳолда унинг тахминий кўламини аниқлаш амалиёти йўлга қўйилган. Ушбу методлар қаторига: айрим жиноий-статистика кўрсаткичларини ўзаро таққослаш; жиноятлар ҳисобини бошқа ҳуқуқбузарликлар ҳисоби билан ўзаро таққослаш; тиббиёт муассасаларига етказилган тан жароҳатлари бўйича мурожаатларни таҳлил қилиш; жиноят ҳақидаги ариза ва хабарларни кўриб чиқилишини таҳлил қилиш; фуқаролар ёки судланганлардан сўров қабул қилиш; эксперт баҳолари кабиларни киритиш мумкин.

Халқаро миқёсда латент жиноятчиликни аниқлашга доир методикаларни ишлаб чиқишга уринган криминолог олимлар кўп бўлган. Хусусан, криминолог С.Г.Ольков ва Э.Г.Юзихановалар латент жиноятчиликни аниқлашнинг математик моделини ишлаб чиққанлар. Унга кўра, латент жиноятчилик қуйидаги математик формула асосида ҳисобланади⁷⁹:

$$L = \frac{\beta l}{C} * 100 \%$$
, бу ерда L – латент жиноятчилик даражаси, βl – латент жиноятлар мультипликатори, C (*real crime*)– ҳисобга олинган ва ҳисобга олинмаган (латент) жиноятчилик йиғиндисидан иборат бўлган ялпи жиноятчиликдир.

Ўз навбатида, $\beta = \frac{R}{W}$; $C = R * \beta l$ ва $l = C - R$ га тенг бўлиб, бу ерда R (*registered crime*)– рўйхатдан ўтган жиноятлар сони, W – судланган шахслар сони, l – латент жиноятлар сонини ташкил этади.

⁷⁹ Ст. С.Г.Олькова. Основное криминологическое тождество, измерение латентной преступности в мире и России . УзЛит. 2019. №4. 4-14 с.

Ушбу формула орқали, мамлакатимизда 2019 йил учун латент жиноятчилик даражасини кўриб чиқамиз, бу даврда жами 46 089 та жиноят рўйхатга олинган ва 36 845 нафар шахс судланган:

$$\beta = \frac{46089}{36845} = 1.25$$

$$C = R * \beta l = 46089 * 1.25 = 57\ 611$$

$$l = C - R = 57\ 611 - 46089 = 11\ 522$$

$$L_{2019} = \frac{11\ 522}{57\ 611} * 100 \% = 20 \%$$

Демак, ҳисоб натижалари бўйича айтиш мумкинки, 2019 йилда мамлакатимиздаги латент жиноятчилик даражаси 20 %ни ёки 11 522тани ташкил этиб, ялпи жиноятчилик 57 611 тадан иборат бўлганлиги эҳтимол қилинади.

Хусусан, ўғирлик жинояти жами рўйхатдан ўтган жиноятлар таркибида 11,4 фоиз улушни (5367тани) ташкил этганлигини инобатга олсак, ялпи ўғирлик 6568 тадан ($5367 + 5367 * 0,114$), латент ўғирлик 1201 тадан иборат бўлган деб тахмин қилиш мумкин бўлади.

Жиноятчиликда ўзаро боғлиқлик, корреляцион таҳлил. Маълумки, жиноятчиликнинг детерминантлари бўлиб қатор криминоген ва антикриминоген факторлар ҳисобланади. Криминологлар жиноятчиликни келтириб чиқарувчи сабабларни чуқур ўрганишга ва ҳатто рўйхатини тузишга ҳам уринганлар. Бироқ, жиноятчиликка таъсир этувчи омилларнинг аниқ рўйхатини тузишнинг имкони йўқ, сабаби, улар комплекс ҳолда жиноятчилик ҳолатига у ёки бу таъсирни кўрсатади.

Криминоген омилларни шартли равишда: табиий (табиат билан боғлиқ), психофизиологик (шахс билан боғлиқ) ва ижтимоий (жамиятдаги ижтимоий муҳит билан боғлиқ) омилларга бўлиш мумкин. Давлат жиноятчиликка таъсир этувчи ижтимоий омилларни назорат остига олиши ва шу орқали жиноятга мойил шахсларга ҳам таъсир кўрсата олиши мумкин.

Жиноятчиликка таъсир кўрсатувчи ижтимоий криминоген омилларнинг салмоқли қисми – ижтимоий девиациялар (оғиш) ҳисобланади. Улар жумласига, жамиятда ўрнатилган ҳар қандай нормалардан, хусусан ҳуқуқий нормалар, ахлоқий нормалар, касбий талаблар, маданий меъёрлардан чекиниш ҳолатлари киради. Мисол учун, ҳуқуқбузарликлар, спиртли ичимликларни суиистеъмол қилиш, гиёҳвандлик, фоҳишалик, дайдилик, тиламчилик, қиморбозлик ва бошқалар. Бундай девиациялар жиноятчиликка яқин бўлиб, бири-бирига ўтиш ҳолатлари кўп кузатилади.

Корреляцион таҳлил орқали муайян криминоген факторларни маълум бир вақт ва макон оралиғидаги жиноятчиликка таъсир кучини ўрганиш мумкин бўлади.

Жиноятчиликни таҳлил қилишдан мақсад, албатта, криминоген факторларни аниқлаш билан бир вақтда, жиноятчиликни келгусида қандай кечишини прогнозлашдан ҳам иборатдир.

Жиноятчиликни прогнозлаш. Ҳар қандай фаолиятнинг муваффақияти у билан боғлиқ воқеа-жараёнларни ишончли прогноз қила олишга кўп жиҳатдан боғлиқдир. Прогностик хулосалар орқали биз юз бериши мумкин бўлган жараёнларга олдиндан тайёргарлик кўриш, куч ва воситаларни рационал тақсимлаш, оптимал қарорлар қабул қилиш ва фаолиятни тўғри режалаштириш, кўзланган мақсадларга эришиш имкониятига эга бўламиз.

Прогнозлаш (грек. prognosis - олдиндан кўра билиш) – ўрганилаётган объектни ўтмишдаги ва ҳозирги эволюцион ҳаракатланиш ва ривожланиш қонуниятлари, тенденцияси асосида унинг келажаги ҳақида фикр юритиш демакдир⁸⁰.

Криминологик прогнозлаш, ўз навбатида, мавжуд тенденция ва қонуниятларни инобатга олган ҳолда келажакда жиноятчиликни ривожланишидаги ўзгаришларни кўра билишдан иборатдир.

Жиноятчилик прогнози: криминализациялашни талаб этадиган янги ижтимоий хавфли қилмишни прогнозлаш; ўз ижтимоий хавфлилигини йўқотадиган ва декриминализацияни талаб этадиган қилмишларни прогнозлаш; жиноят қонунчилигининг алоҳида нормалари ёки профилактик чоралар самарадорлигини прогнозлаш кабилардан иборат бўлиши мумкин.

Криминологик прогнозлашдан келажакда содир этилиши мумкин бўлган жиноятларнинг аниқ кўрсаткичи, ёки муайян шахсларнинг аниқ ҳуққ-атворини кутиш тўғри бўлмайди. Криминологик прогнозлаш кўп ҳолларда жиноятчиликликни тенденция ва қонуниятларини ўрганиш, жиноятларни олдини олиш ва оқибатларини минимизация қилиш мақсадида амалга оширилади.

Прогноз ҳамма вақт тахминий, исталмаган (негатив характерда) ҳамда криминоген ва антикриминоген факторларнинг кечишига кўра кўп вариантли бўлади.

Криминологик прогнозлашда энг кўп қўлланиладиган метод *экстрополяция* бўлиб, у динамик қаторларни тенглаштириш орқали амалга ошириладиган статистик услублар асосида жиноятчиликка хос тенденцияларни тўғри аниқлаш имконини беради.

---

⁸⁰ Афанасьев В.Н. Анализ временных рядов и прогнозирование: учебник / В.Н. Афанасьев, М.М. Юзбашев. – М.: Финансы и статистика, 2001. 21-б.

Мисол учун, 2011-2018 йилги жиноятчилик кўрсаткичлари асосида 2019-2020 йиллар учун гиёҳвандлик билан боғлиқ жиноятлар прогнозини амалга ошириб кўрамиз:

№	йиллар	Гиёҳвандлик билан боғлиқ жиноятлар сони	Абсолют ўсиш сурати $\dot{Y}_3 = \text{Жа} - \text{Жа-1}$	Қаторларни тенглаш $Q_{\text{тенг.}} = A + \dot{Y}_{\text{ўрт.}} * K$
1	2011	5581	-	$Q_1 = 5736 - 279 * 1 = 5457$ (124; 2,2%)
2	2012	5339	-242	$Q_2 = 5736 - 279 * 2 = 5178$ (161; 3%)
3	2013	5017	-322	$Q_3 = 5736 - 279 * 3 = 4899$ (118; 2,3%)
4	2014	4504	-513	$Q_4 = 5736 - 279 * 4 = 4620$ (-116; -2,6%)
5	2015	4361	-143	$Q_5 = 5736 - 279 * 5 = 4341$ (20; 0,5%)
6	2016	4209	-152	$Q_6 = 5736 - 279 * 6 = 4062$ (147; 3,5%)
7	2017	3539	-670	$Q_7 = 5736 - 279 * 7 = 3783$ (-244; -6,9)
8	2018	3172	-367	$Q_8 = 5736 - 279 * 8 = 3504$ (-332; -10,5%)
9	2019	3347	175	$Q_9 = 5736 - 279 * 9 = 3225$ (122; 3,6%)
10	2020			$Q_{10} = 5736 - 279 * 10 = \mathbf{2946}$
11	2021			$Q_{11} = 5736 - 279 * 11 = \mathbf{2667}$
жами		39069	-2234	
ўрта номустақил аъзо		$\text{Ж}_{\text{ўрт.}} = 4341$	$\dot{Y}_{\text{ўрт.}} = -279$	
ўрта боғловчи аъзо		$K_{\text{ўрт.}} = (1+2+3+4+5+6+7+8+9)/8 = 5$		
Мустақил аъзо		$A = \text{Ж}_{\text{ўрт.}} - \dot{Y}_{\text{ўрт.}} * K_{\text{ўрт.}} = 4341 - (-279) * 5 = 5736$		
ўрта эластиклик		$\text{Э}_{\text{ўрт.}} = \dot{Y}_{\text{ўрт.}} * K_{\text{ўрт.}} / A$ $\text{Э}_{\text{ўрт.}} = 0,24 \%$		
Хатолик ўрта аппроксимацияси		$X_{\text{ўрт.}} = \sum \frac{(\text{Жа} - \text{Қн})}{\text{Жа}} * \frac{1}{9}$ $X_{\text{ўрт.}} = 3,9 \%$		

Ушбу жадвалдан кўринадики, 2011-2019 йиллардаги гиёҳвандлик билан боғлиқ жиноятлар сонини кўрсатувчи динамик қаторларни текислаш орқали, бу тоифадаги жиноятларнинг абсолют кўрсаткичи 2020 йилда 2946 та ($\pm 10\%$), 2021 йил учун 2667 та ($\pm 10\%$)га тенг бўлишини прогнозлаш мумкин.

Индивидуал жиноий ҳулқни прогнозлаш – суд-тергов органлари ва жазони ижро этиш муассасалари, ҳудуд профилактика инспекторлари томонидан жиноят ёки ҳуқуқбузарлик содир этган ёхуд профилактик ҳисобда турган шахсларнинг келгусида жиноят содир этишини олдини олиш мақсадида амалга оширилади.

Юқорида келтирилган технологиялар асосида жиноятчиликни таҳлил қилиш мамлакатда, ҳудуд ёки муайян соҳадаги қонунийлик ҳолатини аниқлаш имконини бериши билан ҳам аҳамиятли ҳисобланади. Қолаверса, жиноятчилик таҳлили усулларида бошқа турдаги қонунбузилиш ҳолатларини таҳлил қилишда ҳам фойдаланиш мумкин бўлади.

Қонунийлик ҳолати таҳлили

Маълумки, жамиятнинг бошқарув аппарати бўлмиш - давлат ўзининг бошқарувчилик функциясини қонунлар воситасида амалга оширади. Давлат томонидан белгиланган тартибда қабул қилинадиган қонунлар жамиятни тартибга солувчи регулятор бўлиши билан бир вақтда, ижтимоий назоратни энг такомиллашган шакли бўлиб ҳисобланади.

Бироқ, қонунчилик актининг мавжудлиги мамлакатда қонунийликни шакллантириш учун фақатгина йўлланма вазифасини ўтайди, холос. Қонунлар ишламаса, қабул қилинган қонунлар асосида тегишли ҳуқуқий-сиёсий режим шаклланмаса, у ҳолда жамиятда қонунийлик таъминланмайди.

Шунга кўра, *қонунийлик тушунчаси остида биз, аввало, жамият аъзолари томонидан амалдаги қонунларга қатъий ва оғишмай риоя қилиш орқали жамиятда тартибот ва ижтимоий адолатни таъминланишида ифодаланадиган сиёсий-ҳуқуқий жараённи тушунамиз*⁸¹.

Бугунги ривожланган давлатчилик нуқтаи назаридан қонунийлик тушунчаси 3 аспектда кўрилади:

- давлат бошқаруви *методи* сифатида;
- ҳуқуқ субъектлари фаолиятидаги *принцип* сифатида;
- ижтимоий муносабатлар асосини ташкил этувчи *ҳуқуқий режим, яъни ҳуқуқий тартибот* сифатида⁸².

Ҳуқуқий давлатда ушбу уч аспект комплекс равишда намоён бўлиши лозим бўлсада, улар ичида энг бирламчиси, яъни *етакчиси – давлат ҳокимиятини қонунийлик услубида амалга оширилиши* ҳисобланади.

Қонунийликни принцип ёки ҳуқуқий режим шаклидаги кўринишлари давлатнинг қонун қабул қилиш жараёнида қай даражада халқнинг иродасини аниқ ва тўлиқ ифода эта олганлиги ҳамда жамият ва шахс манфаатларини қай даражада мутаносиблаштирилганлигидан келиб чиқади.

Шунга кўра, мамлакатда қонунийлик мавжуд бўлиши учун қуйидаги талабларга риоя этилиши муҳим саналади⁸³:

- ҳар қандай ҳуқуқ ижодкорлиги шахсларнинг табиий ҳуқуқ ва эркинларининг эътироф этиши ва уларни таъминланишига хизмат қилиши;
- қонун устувор бўлиши учун унда халқнинг тўлиқ иродаси ва умумхалқ манфаати акс этиши, зиддиятлар ва бўшлиқлар бўлмаслиги, қонунчилик мукамал бўлиши;
- қонун нормаларига барча ҳуқуқ субъектлари сўзсиз риоя этишлари;
- амалда қонун талабларини бузиш ҳолатларининг олди олинганлиги ва бартараф этилганлиги;
- ҳуқуқбузарликлар учун юридик жавобгарлик муқаррарлигини таъминланиши.

---

⁸¹<https://lawbook.online>

⁸² "Анализ состояния законности и правопорядка в Российской Федерации: методы сбора и анализа эмпирической информации" (М.: Академия Генеральной прокуратуры РФ, 2010).

⁸³ Настольная книга прокурора (под общ. ред. С.Г. Кехлерова и О.С. Капинус). - М.: Академия Генеральной прокуратуры Российской Федерации, Издательство Юрайт, 2010

Мазкур талабларга бирдай амал қилиниши мамлакатда қонунийликни тўлақонли таъминлашга хизмат қилади. Бироқ, бу ўринда қабул қилинаётган қонунлар қай даражада мақсадга мувофиқлиги, яъни жамиятнинг устувор талаб ва эҳтиёжларини қондиришга хизмат қилиши билан боғлиқ масала ҳам майдонга чиқади.

Ҳуқуқий-давлат — унда давлат бошқаруви шундай шаклда ташкил этилади-ки, давлат ва унинг фуқаролари ўртасида муносабатлар ўзаро масъулликни ҳис этиш ҳамда қонун устуворлиги ва барчанинг қонун олдида тенглигини сўзсиз тан олиш асосига қурилади.

Ҳуқуқий давлатда унинг аъзолари қонунларга унинг аҳамияти ва заруратини англаган ҳолда ихтиёрий риоя этади. Юридик адабиётларда ҳуқуқий давлатнинг белгилари сифатида қуйидагилар кўрсатиб ўтилади:

- ҳуқуқ устуворлиги;
- қонуннинг устунлиги;
- шахснинг ҳуқуқ ва эркинлари устуворлиги;
- шахс ва давлат ўртасида ўзаро жавобгарликни мавжудлиги;
- давлат ва унинг идоралари олдидаги функциянинг аниқлиги ва чегараланганлиги.

Ҳуқуқий тартибот — бу жамият ҳаётини ҳуқуқ ва қонунчилик асосида ташкил этилиши ва тартибга солиниш ҳолатидир. Мамлакатда ҳуқуқий тартибот қуйидаги принциплар асосида таъминланади⁸⁴:

- ҳуқуқий тартиботни давлат томонидан ўрнатилиши;
- тартибот мустаҳкам ва барқарор бўлиши;
- аниқ ва расмий шаклга (идеал моделига) эга бўлиши;
- тизимли амалга оширилиши.

Ўзбекистон ҳуқуқий демократик инсонпарвар давлат қуришни мақсад қилиб қўйган экан унда қонунийлик ва қонун устуворлигини, ва умуман ҳуқуқий тартиботни таъминлашга масъул давлат органи сифатида, аввало, прокуратура майдонга чиқади. Сабаби, мамлакатда қонунийлик (қонунларга аниқ ва бир хилда риоя этилиши)ни таъминлаш функцияси конституциявий норма асосида айнан прокуратура органлари зиммасига юклатилгандир.

Шунга кўра, прокуратура органларидаги аналитик фаолиятнинг чўққисини — мамлакатда ёки муайян ҳудуд ёки соҳадаги қонунийлик ҳолатини таҳлил қилиш ташкил этади.

Айтиш мумкинки, қонунийлик ҳолати таҳлили — муайян ҳудуд ёки соҳада қонунларга риоя этилиш даражасини ўрганиш, шунингдек, прокуратура

---

⁸⁴ Аналитическая работа прокуратуры субъекта Российской Федерации: монография / [А.Н. Ларьков и др.; рук. авт. кол. А.Н. Ларьков]; Акад. Ген. прокуратуры Рос. Федерации. — М., 2016. — 292 с.

органлари фаолиятининг самарадорлигини аниқлашга қаратилган таҳлил туридир.

“Прокуратура тўғрисида”ги Қонуннинг 14-моддасида қайд этилганидек, Бош прокурор Президентга қонунийлик ҳамда жиноятчиликка қарши курашнинг ҳолати тўғрисида мунтазам равишда ахборот тақдим этади.

Қонунийлик ва ҳуқуқий тартибот ҳолатини таҳлил қилиш икки босқичда амалга оширилади:

- 1) Қонунийлик ҳолати ҳақидаги маълумотларни (фактларни) тўплаш;
- 2) Ушбу маълумотларни прокурорлик фаолияти, қонунчилик ва ҳуқуқни қўллаш амалиётини, қолаверса, давлат ҳуқуқий сиёсатини коррекциялаш мақсадида таҳлил қилиш.

Шуни инобатга олиш лозимки, қонунийлик ҳолати ҳақидаги маълумотлар асосини – прокуратура органлари, шунингдек, давлат (назорат) органлари томонидан аниқланган барча қонунбузилиш ҳолатлари ташкил этади.

Сабаби, биз юқорида қонунийлик тушунчасини барча ҳуқуқ субъектлари томонидан қонун талабларига риоя этилиши билан изоҳлаган эдик, ўз навбатида, қонунбузилиш ҳолатларини қонунийлик ҳолатидан далолат берувчи асосий мезон сифатида қабул қилишимиз тўғри бўлади.

Бироқ, бугунги кунда мамлакатимизда қонунбузилиш ҳолатларини ҳисобга олишнинг ягона тизими мавжуд эмаслиги боис, қонунбузилишларнинг умумий суратини ҳосил қилишнинг имкони бўлмай келмоқда.

Айни вазият, қонунийлик ҳолатини тўлиқ ва сифатли таҳлил қилиниши, ўз навбатида мамлакатда қонунийликни таъминлаш чора-тадбирларини тўғри ташкил этилишини таъминлаш мақсадида ҳуқуқбузарликларни ҳисобга олишнинг марказлашган тизимини жорий этиш заруратини келтириб чиқаради.

Ҳудуддаги ёки соҳадаги қонунийлик ҳолатини тавсифловчи маълумотлар қаторига қонунбузилиш ҳолатлари билан бир вақтда, фуқароларнинг давлат органларига мурожаатлари таҳлили ҳамда ОАВ хабарлар таҳлили натижаларини ҳам киритиш мумкин бўлиб, айни давр мурожаатлар ва ОАВ хабарларини қонунийлик нуқтаи назаридан таҳлил қилишнинг аниқ ва самарали усулларини ҳам ишлаб чиқишни ҳамма тақозо қилади.

Прокуратура органлари фаолиятида қонунийлик ҳолатини таҳлил қилишга доир таҳлилий ҳужжатлар 2 та катта қисмни ўз ичига олади:

- 1) мамлакатдаги (ҳудуддаги) қонунийлик ҳолати таҳлили;
- 2) прокуратура органлари фаолиятининг самарадорлиги таҳлили.

Гарчи, қонунийлик ҳолати қайсидир маънода прокуратура фаолияти самарадорлигидан далолат берсада, уларни бир вақтни ўзида ҳам умумийликда, ҳам яққаликда таҳлил қилиш прокуратура органларининг ўз фаолиятига тўғри баҳо бериш ҳамда тизимда оптимал бошқарув қарорларини қабул қилишга хизмат қилади.

Прокуратура органлари фаолиятида прокурорлик фаолияти самарадорлигини таҳлил қилиш асосан Бош прокурорнинг тегишли буйруғи билан тасдиқланадиган “П” шаклли ҳисоботлар кўрсаткичлари, жиноятчилик ҳолатига доир 1; 1.1; 1.2; 2; 2.1; 6; 3; 7 шаклли бирламчи статистик карточкалар асосида шакллантириладиган жиной-хуқуқий статистик маълумотлар асосида, назорат қилувчи органларнинг маълумотлари, умумий статистика, мурожаатлар, судда кўрилган ишлар таҳлили асосида амалга ошириб келинмоқда.

Прокуратура органларининг муайян соҳадаги назорат фаолиятининг самарадорлиги қуйидагилар асосида баҳоланмоқда:

- прокурор таъсир чораларининг аниқланган қонунбузилиш ҳолатларига мутаносиблиги;

- прокурор назорати ҳужжатларининг таъсирчанлиги (мисол учун, киритилган ва қаноатлантирилган протестлар улуши каби);

- жиноятчилик ёки қонунбузилиш ҳолатлари, шунингдек, салбий ижтимоий-иқтисодий кўрсаткичларда сезиларли ўзгариш, яъни ошиш ёки камайиш ҳолатлари кузатилган тақдирда ушбу жараённи сабаблари таҳлили;

- ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий муаммолар ечими ҳамда давлат дастурлари ижросида прокуратуранинг иштироки.

Прокуратура органлари фаолиятида қонунийлик ҳолатини таҳлил қилиш, умуман аналитик фаолиятни ташкил этишда мавжуд муаммолар ва уларнинг ечимига доир масалалар келгуси бобда муҳокама этилади.

Ушбу параграфга хулоса ўрнида айтиш мумкинки, прокуратура органларидаги аналитик фаолиятнинг асосий кўринишлари вазият ва қилмишни ҳуқуқий таҳлили, жиноятчилик таҳлили, қонунийлик ҳолати таҳлили ҳамда фаолият таҳлилидан иборат бўлиб, жиноятчилик таҳлили жараёни технологик жиҳатдан бир мунча такомиллашган, қолган турдаги таҳлил кўринишлари услубий ва технологик жиҳатдан қайта ишлаб чиқишни талаб этади.

III БОБ. ПРОКУРАТУРА ОРГАНЛАРИДА АНАЛИТИК ФАОЛИЯТНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ МАСАЛАЛАРИ.

3.1.§ Прокуратура органларида аналитик фаолиятни ташкил этишга доир муаммолар таҳлили.

Биз диссертация ишининг биринчи бобида аналитик фаолиятнинг моҳияти, ҳуқуқий аналитиканинг аналитик фаолиятнинг бошқа турларидан фарқли жиҳатлари, прокуратура органларида аналитик фаолиятни шаклланиши, иккинчи бобида прокуратура органлари фаолиятида қўллаш мумкин бўлган аналитик услублар ҳамда аналитик жараёни амалга оширишга доир айрим технологиялар, хусусан, қилмиш ва вазиятни ҳуқуқий таҳлил қилиш, жинойтчилик таҳлили, қонунийлик ҳолати таҳлили каби масалаларга тўхталдик.

Мазкур параграфда прокуратура органларида аналитик фаолиятни ташкил этиш мавжуд муаммоларни таҳлилий жиҳатдан кўриб чиқамиз.

Муаммоларни шартли равишда 3 тоифага ажратиб оламиз:

- прокуратура органларида аналитик фаолиятни ташкилий таъминлашга доир муаммолар;
- прокуратура органларида аналитик фаолиятни услубий таъминлашга доир муаммолар;
- прокуратура органларида аналитик фаолиятни ахборот-технологик таъминлашга доир муаммолар.

Қуйида ушбу тоифалардаги муаммоларни бирма-бир муҳокама этамиз.

1) Прокуратура органларида аналитик фаолиятни ташкилий таъминлашга доир масалалар

Прокуратура органларида аналитик фаолиятни ташкил этиш учун, биринчи галда прокуратура органларининг функцияси ва фаолият предметига аниқлик киритиб олиш лозим бўлади. Сабаби, тизимдаги аналитика энг аввало, шу тизим олдидаги мақсад ва вазифаларга бевосита боғлиқ ҳолда шаклланади.

Шунга кўра, энг аввало, аналитик фаолиятни ташкилий-функционал таъминлаш бирламчи аҳамият касб этади.

Ташкилий-функционал таъминот

Маълумки, Ўзбекистон Республикаси Конституцияси (118-моддаси) билан прокуратура органлари зиммасига – *республика ҳудудида қонунларни аниқ ва бир хилда бажарилиши устидан назоратни амалга ошириш функцияси* юклатилган.

Бироқ, бу ўринда олдимизга прокуратура органлари бугунги кунда ушбу функцияни қай даражада бажара оляпти эмас, балки, уни бажара олиши мумкинми деган саволни қўйиб кўрсак ўринли бўлар эди.

Аввало, конституциявий нормадаги “*бажариш*” сўзи эътиборимизни тортади. Биламизки, қонунлар бутун халқимизнинг эрки-иродасини ифодалаш, фуқаролар ва умумжамият манфаатларига хизмат қилиши, жамиятимизнинг ҳар бир аъзосини ҳимоя қилиши зарур. Шунга кўра, қонунларни худди ташқаридан елкамизга юкланган мажбурият сифатида бажариш эмас, балки, нормал турмушимизни таъминлаб берувчи меъёрлар сифатида уларга *ишон-ихтиёримиз билан риоя этишимиз* лозим бўлади.

Демак, бундан кўринадики, қонунларни бажариш ибораси ўрнига қонунларга риоя этиш иборасини қўллаш мақсадга мувофиқ бўлади. Қолаверса, қонунларга риоя этиш тушунчаси нисбатан кенгрок тушунча бўлиб, у ўз ичига шахснинг ўз ҳуқуқларини амалга оширишда қонунлардан фойдаланиши, қонун билан зиммасига юклатилган мажбуриятларни бажариши, яъни қонун талабларини бажариш кабиларни қамраб олади.

Ўз навбатида, қонунларни ҳаётга тўғри тадбиқ этилишини таъминлаш ва уларга риоя этиш жараёнини осонлаштириш учун ваколатли шахслар томонидан *тегишли тартибда қонунларни қўллаш* чоралари кўрилади.

Прокуратуранинг эътибори, одатда, кўп жихатдан қонунни қўлловчига қаратилади.

Конституциявий нормадаги “*аниқ ва бир хилда*” ибораси ҳам алоҳида изоҳлашни талаб этади. Биламизки, реал ҳаётда қонунларни аниқ ва бир хилда бажаришнинг ҳам, уларга аниқ ва хилда риоя этишнинг ҳам иложи йўқ. Бу бир қатор объектив ва субъектив омиллар билан боғлиқ. Хусусан, бу жараёнда қонун нормасининг ўзи аниқ бўлмаслиги, қонунга риоя этиши лозим бўлган шахслар доирасини турлича тақсимланиши, айрим шахслар тоифаси учун алоҳида имтиёзларни берилиши, қонунларни қўллаш вақтида муайян қийинчиликларни юзага келиши билан боғлиқ қатор муаммоли саволлар юзага келиши мумкин.

Прокурорнинг назорат фаолияти унинг асосий функцияси сифатида эътироф этилган қатор постсовет мамлакатларида прокурорнинг совет даврида шаклланган “қонунларни аниқ ва бир хилда ижро этилишини назорат қилиш” вазифаси давр талабидан келиб чиқиб, янгича шакллантирилган.

Хусусан, Россия Федерациясида прокуратура зиммасига конституцияга риоя этилиши ва қонунларни ижроси устидан назоратни, Қозоғистон Республикасида қонунлар, президент фармони ва бошқа норматив

хужжатларни аниқ ва бир ҳилда қўлланилиши устидан давлат номидан олий назоратни амалга ошириш функцияси юклатилган.

МДХ давлатлари парламентлараро ассамблеясининг 16.11.2006 йилда бўлиб ўтган 27-ялпи мажлиси №27-6-сон қарори билан маъқулланган “Прокуратура тўғриси”ги Намунавий қонунда ҳам прокуратура органлари конституция, қонунлар ва миллий ҳуқуқ тизимининг таркибий қисми бўлган халқаро ҳуқуқ нормаларига риоя этилишини назорат қиладиган давлат ҳокимиятининг мустақил махсус органи сифатида эътироф этилган.

Шу боис, прокуратура органлари функциясини белгилаб берувчи конституциявий нормани қайта кўриб чиқиш лозим бўлади.

Қолаверса, ушбу конституциявий нормани қайта кўриб чиқиш ва унга аниқлик киритиш орқали бугунги кунда мамлакатимизда “Янги Ўзбекистон” шиори остида амалга оширилаётган давлат-ҳуқуқий ислохотлар жараёнида юзага келган прокуратура жамиятда қандай функцияни бажариши лозимлигига доир мунозараларга барҳам беришга ҳам эришилади.

2. Айни вақтда, прокуратуранинг фаолият предмети ҳам аниқлик киритишни талаб этади. Прокуратуранинг фаолият предмети аввало, унинг давлат бошқарувидаги функциясидан келиб чиқади.

Прокуратура фаолиятининг асосини назорат фаолияти ташкил этгани боис, фаолиятимизда назорат предмети ва назорат объекти деган ибораларни кўп учратамиз. Ҳатто, уларни баъзида чалкаштириб юборамиз. Сабаби, назорат предмети деганда биз кўпроқ муайян соҳани, назорат объекти деганда эса маълум бир идорани тушунамиз.

Шу ўринда, прокуратуранинг фаолият предмети ёки назорат предмети нима бўлиши керак деган саволга жиддийроқ жавоб топиб кўрайлик.

“Прокуратура тўғрисида”ги Қонуннинг қатор (20, 24, 27, 30-модда) моддаларида прокурорнинг назорат предмети сифатида – вазирлик, давлат кўмиталари, идоралар, фуқароларни ўзини ўзи бошқариш органлари, жамоат бирлашмалари, корхона, муассаса ва ташкилотлар ҳамда ...мансабдор шахслар томонидан қонунларни ижро этилиши, ...улар қабул қиладиган ҳужжатларни Конституция ва қонунларга мувофиқлиги, ...улар томонидан фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларига риоя этилиши, шунингдек, улар фаолиятида тегишли қонун ҳужжатларига риоя этилиши кабилар кўрсатилган.

Бироқ, бу ерда қонунларга риоя этиш, шу жумладан қонун талабларини бажариш (ижро қилиш) тегишли ташкилот ёки унинг мансабдор шахсининг бевосита вазифаси эканлиги, ҳар бир ташкилот ва унинг мансабдор шахси томонидан ўз вазифасини бажариш жараёнини прокуратура алоҳида мустақил орган бўла туриб, назорати остига ололмаслиги, бунинг имкони

хам йўқлиги, борди-ю шундай назорат ўрнатилган тақдирда ҳам бу ички идоравий назорат мақомига эга бўлиши эътибордан четда қолдирилган.

3. Шу ўринда, қонунларимиз қай даражада мукамал, улар шахс ва жамиятни тўлақонли ҳимоя қилишга, қилмишимизга объектив баҳо беришга қодирми деган ҳақли савол туғилади.

Давлатимизда қонун чиқаришга масъул бўлган ва биз профессионал бўлишини истаган парламент бугунги кунда том маънода қонун яратиш билан эмас, балки, ҳукумат ва қонунчилик ташаббусига эга бошқа субъектлар томонидан тайёрланган қонун лойиҳаларини “маъқуллаш” билан шуғулланаётганлиги, қонунчилик тармоқларининг умумҳуқуқий таснифлагичи фақат техник жараён (асосан рўйхатга олиш) учун хизмат қилиб, қонунчиликни тизимлаштириш ишлари оқсаётганлиги, оқибатида ҳуқуқни қўллаш амалиётида кўплаб муаммоларга дуч келинаётганлиги ҳолатлари бизни юқоридаги саволга ижобий жавоб топиш имкониятидан бир мунча йироқлаштиради.

Бундай вазият ўз навбатида, миллий қонунчилигимиз таснифлагичини қайта кўриб чиқишни, ушбу таснифлагич асосида прокуратура органларида азалдан мавжуд бўлган қонунчиликни тизимлаштириш ишларини йўлга қўйиш ҳамда тизимлашган қонунчилик асосида соҳалардаги прокурор назоратини ташкил этишни, соҳаларга оид қонунчиликни қўллаш амалиётини мунтазам таҳлил қилиш асосида қонунларни такомиллаштириб боришнинг самарали механизмларини йўлга қўйишни тақозо қилади.

4. Сўнгги вақтларда, давлатимиз раҳбари, парламент ёки ҳукумат аъзолари, прокуратура раҳбариятидан “тизимли ишлашимиз, ...тизимли камчиликларни бартараф этишимиз лозим”, “бизда тизим ишлаши керак” деган ўринли ибораларни кўп эшитяпмиз.

Биз юқорида прокуратуранинг функциясини муҳокама қилдик, аммо, ҳар қандай тизим функцияси унга ташқаридан берилиши лозимлигини инобатга олиб, айнан тизимли ёндашув нуқтаи назаридан прокуратуранинг давлат олдидаги функциясини белгилаш тўғри бўлишлигини бир мунча кейинроққа қолдирган эдик.

Давлатимизни бир тизим деб олсак, конституциявий асосларга кўра прокуратура унда қонунийликни таъминлаш юзасидан назорат функциясини амалга оширувчи мустақил элемент бўлиб ҳисобланади.

Бироқ, амалий фаолиятда прокуратура ҳам давлат тизими доирасида, ҳам унинг элементи бўлган ижро ҳокимиятининг таркибида назорат функциясини амалга ошириб келаётган мураккаб элемент бўлиб қолмоқда.

Тизимлар назариясига кўра, бир тизим бир вақтни ўзида ҳам катта тизим, ҳам унинг таркибидаги кичик тизимнинг элементи бўлиши мумкин

эмас. Яъни, прокуратура ижроия ҳокимияти элементлари учун бир вақтда ҳам ички ва ҳам ташқи назоратни амалга ошира олмайди.

Ўз-ўзидан, прокуратура назоратнинг қайси шаклини амалга ошириши тўғри бўлади деган савол туғилади.

Ҳар қандай тизимда, шу жумладан давлат тизимида назорат функциясини амалга оширувчи элемент бўлиши лозим, бу ўзгармас аксиома. Қонунийлик соҳаси нафақат ҳукумат, балки давлат структурасининг барча элементларига алоқадор соҳа. Прокуратура азалдан давлат миқёсида қонунийликни таъминлашга масъул орган сифатида тайин этилган. Агарда уни ҳукумат таркибидаги назорат элементига айлантириб қўйсақ, давлат миқёсидаги назорат органига барҳам берган бўламиз, ижро ҳокимияти таркибидаги бир-бирини такрорловчи идоравий назорат шакллари яна биттага кўпайтирамиз. Бундай ҳолатда, прокуратура давлат миқёсидаги назорат органи мақомида қолгани мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз.

6. Тизимли ёндашув нуқтаи назаридан яна шу нарса муҳимки, ҳар қандай тизим ўзининг аниқ функциясига эга бўлиб, тизим структураси унинг функциясидан келиб чиқиб ташкил этилади. Тизим структурасига киритилган ўзгартириш ўз навбатида, унинг функцияси, яъни мақсад ва вазифаларини ўзгаришига олиб келади.

Сўнгги йилларда давлатимиз структурасида жуда тез ва кенг ўзгаришлар рўй бермоқда, прокуратура органларининг таркибий тузилмаларида ҳам қатор ўзгартиришлар кузатилмоқда. Ислохотлар албатта ижобий мақсадларни кўзлаб амалга оширилмоқда. Бироқ, тизим барқарор бўлиши учун унда асосий мақсад ва асосий структуралар ўзгармас бўлиши зарурдир. Мисол учун, мамлакатда қонунийлик билан боғлиқ структураларни кўриб чиқайлик:

<i>Қонунни яратиш тузилмаси</i> – Олий Мажлис		<i>Қонунни қўллаш тузилмаси</i> – Ҳукумат	<i>Қонунийлик ҳолатини таъминлаш тузилмаси</i> – Бош прокуратура	<i>Қонунчилик тармоқлари умумҳуқуқий классификатори</i>
Сенат	Қонунчилик палатаси			
Таркиби: Қўмиталар: 1. Халқаро муносабатлар, ташқи иқтисодий алоқалар, хорижий инвестициялар ва туризм 2. Бюджет ва иқтисодий ислохотлар 3. Суд-ҳуқуқ масалалари ва коррупцияга	Таркиби: Қўмиталар: 1. Бюджет ва иқтисодий ислохотлар 2. Коррупцияга қарши кураш ва суд-ҳуқуқ 3. Меҳнат ва ижтимоий масалалар 4. Мудофаа ва хавфсизлик 5. Халқаро ва парламентлараро ишлар 6. Саноат, қурилиш	Таркиби: Вазирликлар: 1. Молия 2. Адлия. 3. Ички ишлар 4. Ташқи ишлар 5. Иқтисодиёт ва саноат 6. Бандлик ва меҳнат муносабатлари 7. Инвестиция ва ташқи савдо 8. Энергетика 9. Уй-жой, коммунал хизмат	Таркиби: 1. Вояга етмаганлар ҳақидаги қонунчилик 2. Ижтимоий соҳадаги қонунчилик 3. Фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш 4. Иқтисодий соҳадаги қонунчилик	Таркиби: 01. Конст. тузум 02. Давлат бошқаруви асослари 03. Фуқаролик қонунчилиги 04. Оила 05. Меҳнат, бандлик 06. Ижтимоий таъминот, ижтимоий суғурта, ижтимоий ҳимоя

<p>қарши кураш</p> <p>4. Мудофа ва хавфсизлик</p> <p>5. Фан, таълим ва соғлиқни сақлаш</p> <p>6. Хотин-қизлар ва гендер тенглик</p> <p>7. Ёшлар, маданият ва спорт</p> <p>8. Аграр, сув хўжалиги ва экология</p>	<p>ва савдо</p> <p>7. Аграр ва сув хўжалиги</p> <p>8. Фан, таълим, маданият ва спорт</p> <p>9. Демократик институтлар, ННТ, ўзини-ўзи бошқариш органлари</p> <p>10. Информацион тараққиёт, сиёсат ва информацион технологиялар</p> <p>11. Соғлиқни сақлаш</p> <p>12. Экология ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш</p>	<p>10. Маданият</p> <p>11. Ахборот технологиялари</p> <p>12. Курилиш</p> <p>13. Фавқулудда ҳолатлар</p> <p>14. Транспорт</p> <p>15. Олий ва ўрта махсус таълим</p> <p>16. Халқ таълими</p> <p>17. Мактабгача таълим</p> <p>18. Сув хўжалиги</p> <p>19. Қишлоқ хўжалиги</p> <p>20. Спорт ва жисмоний тарбия</p> <p>21. Инновацион тараққиёт</p> <p>22. Соғлиқни сақлаш</p> <p>23. Маҳалла ва оилани қўллаб қувватлаш</p> <p>Қўмиталар:</p> <p>23. Ветеренария</p> <p>24. Божхона</p> <p>25. Солиқ</p> <p>26. Геология</p> <p>27. Ер русурлари</p> <p>28. Ўрмон хўжалиги</p> <p>29. Экология</p> <p>30. Саноат хавфсизлиги</p> <p>31. Мудофаа саноати</p> <p>32. Статистика</p>	<p>4. Қишлоқ хўжалиги соҳасидаги қонунчилик</p> <p>5. Жиноий ишларини юритишда прокурор ваколатини таъминлаш</p> <p>6. Иқтисодий ишларини юритишда прокурор ваколатини таъминлаш</p> <p>7. Фуқаролик ишларини юритишда прокурор ваколатини таъминлаш</p> <p>8. Маъмурий ишларини юритишда прокурор ваколатини таъминлаш</p> <p>9. Ички ишлар органларида қонунчилик ижроси</p> <p>10. Уюшган жиноятчилик ва коррупцияга қарши курашиш</p> <p>11. Ўта оғир жиноятлар тергови</p> <p>12. Суд ҳужжатлари ва бошқа органлар ҳужжатларини ижро этишда қонунлар ижроси утсидан назорат</p> <p>13. Куроллик кучлар ва ДХХ органларида қонунлар ижроси устидан назорат</p> <p>14. Халқаро-ҳуқуқий</p> <p>15. Қонунийлик ва ҳуқуқ-тартиботни таъминлаш муаммоларини таҳлил қилиш ва бошқалар...</p>	<p>07. Молия, кредит, банк</p> <p>08. Уй-жой, коммунал хужалик</p> <p>09. Тадбиркорлик, хўжалик фаол.</p> <p>10. Ташки иқтисодий фаолият, божхона</p> <p>11. Атроф табиий муҳит ва табиий ресурслар</p> <p>12. Ахборот, ахборотлаштириш</p> <p>13. Таълим, фан, маданият</p> <p>14. Соғлиқни сақлаш, спорт, туризм</p> <p>15. Мудофа ва хавфсизлик</p> <p>16. Ҳуқуқ-тартибот</p> <p>17. Одил судлов</p> <p>18. Прокуратура, адвокатура, нотариат, юридик хизмат, адлия, ФХДЁ</p> <p>19. Халқаро муносабатлар, халқаро ҳуқуқ</p>
--	---	---	--	---

Мазкур жадвали маълумотнома асосида айтиш мумкинки, қонунни яратиш, уни қўллаш ҳамда қонунийликни таъминлаш тузилмалари бир-бирдан жиддий фарқ қилади. Албатта, ҳар уччала тузилманинг функцияси

бир-биридан фарқ қилгани боис, уларнинг структуравий тузилишида муайян фарқлар бўлиши табиий, аммо фарқланиши мумкин бўлган доира ва чегарани белгилаб олиш лозим бўлади. Мисолимиздаги уччаласи тизим ягона давлатнинг қонунийлик соҳасидаги умумий мақсадига хизмат қилади, жамият ҳаётининг барча соҳаларини қамраб олади ва бир қонунчилик тизимига асосланади. Назаримизда, давлатимизнинг ўтмиши ва бугунидан келиб чиқиб, келажакда барқарор бўлиб қоладиган шундай асосий соҳаларни белгилаб олишимиз керакки, улар давлатимизнинг парламент, ҳукумат, маҳаллий ҳокимият, прокуратура каби умумқамровли тизимлари таркибида сақланиб қолиши, уларга йўналтириладиган функционал куч ва воситалар фақат “сўров” асосида эмас, балки узлуксиз сарфланиб борилиши давлат тизимининг мустаҳкам бўлишига хизмат қилади.

Ташкилий-структуравий таъминот

7. Прокуратура органларида аналитик фаолиятни амалга ошириши лозим бўлган таркибий тармоқлар масаласи яна бир муҳим масаладир.

Бош прокурорнинг буйруқлари асосида бугунги кунда прокуратура органларида бевосита аналитик фаолиятга масъул бўлган 4 та таркибий тармоқ мавжуд, булар:

– Ташкилий-назорат ва таҳлилоти бошқармаси – прокуратура органлари фаолиятининг таҳлили учун масъул;

– Қонунийликни ва ҳуқуқ-тартиботни таъминлаш муаммоларини таҳлил қилиш бошқармаси – ҳуқуқбузарликлар содир этилиш сабаб ва шарт-шароитлари, қонунийлик ва ҳуқуқ-тартиботни таъминлашга таъсир этувчи омиллар, ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва жиноятчиликка қарши курашиш борасида амалга ошириладиган чора-тадбирларнинг самарадорлиги таҳлили учун масъул;

– Жиноий-ҳуқуқий статистика бошқармаси – жиноятчиликни статистик таҳлил қилиш учун масъул;

– Ички ишлар органларида қонунчилик ижроси устидан назорат бошқармаси таркибидаги Ахборот-таҳлилий бўлим – мамлакат конституциявий тузумига тажовуз қилиш билан боғлиқ маълумотларни ҳамда бу соҳадаги ўта оғир жиноятларга қарши курашишга бевосита масъул бўлган органлар фаолияти таҳлил қилиш учун масъул.

Бош прокуратуранинг бошқа таркибий тармоқлари ўз йўналишларидаги фаолият билан бир қаторда соҳавий фаолиятга доир таҳлилий ишларни ҳам амалга оширадilar.

Юқоридаги 4 та тармоқнинг ҳудудий тузилмалари мавжуд бўлган вилоят ва унга тенглаштирилган прокуратурларда ҳам ҳудудий-соҳавий, ҳам юқоридаги йўналишларда таҳлил ишлари олиб борилади.

Бироқ, бундай ташкилий кўриниш прокуратура органларидаги бугунги аналитик фаолиятнинг жуда тарқоқлиги ва уюлмаганлигидан ҳамда тизимда аналитик фаолиятни ташкилий мувофиқлаштириб боришга катта эҳтиёж мавжудлигидан далолат беради.

Шунга кўра, прокуратура тизимидаги аналитик фаолият учун масъул тузилмаларни қайта кўриб чиқиш лозим бўлади.

Таъкидлаш лозимки, Бош прокуратуранинг бугунги структуравий кўриниши ҳам анча тарқоқ бўлиб, унда 33 та тармоқ фаолият кўрсатмоқда, бу ҳолат нафақат тизимни бошқаришни қийинлаштиради, балки аналитик фаолиятни ташкил этишни ҳам мураккаблаштиради.

8. Маълумки, 2018 йил ноябрь ойидан буён Бош прокуратура тизимида жиноий-ҳуқуқий статистика бошқармаси ва унинг ҳудудий бўлимлари фаолият юритиб келмоқда. Жиноятчилик статистикаси муқаддам ички ишлар вазирлиги тизимида амалга оширилган бўлиб, у прокуратура органлари ихтиёрига ўтгач жиноятчиликни ҳисобга олиш тизими бир мунча такомиллашди ҳамда жиноятларни ҳисобдан яшириш ҳолатларини олдини олиш чоралари кўрилди.

Шунга қарамай, жиноятчиликни статистик таҳлил қилиш фаолияти ҳам такомиллашувга эҳтиёж сезади, хусусан, статистик таҳлилнинг автоматлаштирилган дастурий кўринишларини ишлаб чиқишни тақозо қилади.

Энг муҳими, прокуратура органларида аналитик фаолиятни самарали йўлга қўйиш учун ҳуқуқий статистика тизимини шакллантириш зарурий аҳамиятга эга ҳисобланади.

Ҳуқуқий статистика тармоғи қатор хорижий давлатларнинг назорат функцияси бўлган прокуратура органлари таркибида, хусусан, МДХ давлатлари прокуратуралари тизимида мавжуд. Мисол учун, Россия Бош прокуратураси тизимида ҳуқуқий статистика, ахборот технологиялари ва ахборот хавфсизлиги бошқармаси (2011 йилдан буён), Қозоғистон Бош прокуратураси тизимида Ҳуқуқий статистика ва махсус ҳисоблар қўмитаси (2003 йилдан буён), Армения Бош прокуратураси тизимидаги Статистика ва таҳлил бўлими бир неча йиллардан буён самарали фаолият юритиб келмоқда.

Ҳуқуқий статистика статистик фаолиятнинг алоҳида тури бўлсада, МДХ давлатлари тизимида, хусусан мамлакатимизда ҳам ҳуқуқий статистикани амалга оширувчи алоҳида идора тузилмаган эди. Ҳолбуки, ҳуқуқий статистика ҳуқуқий фаолият натижаларини тизимли таҳлил қилиб бориш учун хизмат қилган, шунингдек, ҳуқуқий амалиётида мавжуд муаммоларни аниқлашга кўмаклашган бўлар эди.

9. Прокуратура органлари фаолиятида қонунбузилиш ҳолатларини аниқлашнинг асосий усули – прокурорлик текширувлари ҳисобланади.

Бироқ, текширувлар бугунги кунда прокурорлар учун мамлакат ёки муайян бир соҳада мавжуд бўлган ялпи қонунбузилиш ҳолатларини ҳисобга олиб таҳлил қилиб бориш имконини бера олмаслик билан бир вақтда, қонунбузилиш ҳолатларини тўлиқ фoш учун ҳам етарли ҳисобланмайди.

Қолаверса, текширувлар олдиндан режалар тузиш, тайёргарлик кўриш, текширув объектига чиқиш, тегишли материалларни сўраб олишни, текширув жараёнида турли хил объектив ва субъектив тўсиқларга, ҳатто баъзида коррупциоген вазиятларга дуч келишни тақозо қилади.

Шунга кўра, ахборот технологияларининг имкониятлари ривожланиб бораётган айни даврда прокуратура органлари томонидан қонунбузилиш ҳолатларини аниқлаш, ҳисобга олиш ва таҳлил қилиб боришнинг инновацион усуллари ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқ бўлади.

10. Бугунги давр кишилари, шу жумладан катта-катта давлатлар ва тизимлар глобал ахборот майдонида турли ахборот хуружлари таъсири остида кун кечирмоқда. Ушбу ахборот майдони илму-маърифат воситаси бўлиш ўрнига кўпроқ сиёсий курулга, оммани турли мақсадларда манипуляция қилиш воситасига, дезинформация ва лоббизм авж олган маконга, вақти келганда ахборот террорига айланиб улгурди.

Биз бугун кези келганда, расмий фаолият мақомини қўлга киритмаган, мақсад ва истаклари номаълум бўлган, жамиятда фитна ва фиску-фасод чиқаришга сабаб бўлаётган, бироқ «камчиликларимизни очик ойдин айта олаётган» блогерларга «рахматлар» айтяпмиз. Бироқ, давлат аталмиш қудратли тизимга ўз камчиликларини билиши учун блогер аталмиш «шахслар» чиндан ҳам зарурми? Ўз-ўзини тафтиш қилиш ва ўз ишини таҳлил қилишга наҳот давлат аппарати ва унинг тузилмалари қодир эмасми? деган саволлар бизни кўпроқ қийнаши керак назаримизда.

Бугунги кунда прокуратура органлари мамлакатда қонунийликни, яъни тартиботни, жамият тинчлиги ва фаровонлигини таъминлашга масъул тизим сифатида ахборот майдонида қонунийликни таъминланишини ўз назорати остига олиши лозим.

Бу ўринда Бош прокуратуранинг жамоатчилик билан алоқалар ва ҳуқуқий ахборот бўлими фаолиятини қайта кўриб чиқиш, унинг ваколатларини кенгайтириш, хусусан, ҳудудий прокуратуралардаги тегишли тармоқлар фаолиятини ҳам жадаллаштириш, ОАВда кузатилаётган мамлакатдаги ҳуқуқий-тартибот ҳолатига доир хабарларни таҳлил қилиш методикасини ишлаб чиқиш, ОАВларнинг қонунбузилиш ва жинойатчиликка доир ахборотларни аҳолига етказишга доир масъулияти ва жавобгарлигини

ошириш, фуқароларнинг ҳуқуқий тарбиясини тўғри шакллантиришда ОАВ имкониятларидан фойдаланиш усулларини яратиш бугунги даврнинг талаби десак тўғри бўлади.

Ташкилий-меъёрий таъминот

11. Аини вақтда прокуратура органларида аналитик фаолият меъёрий тартибга солишни ҳам тақозо қилади. Хусусан, Бош прокуратура раҳбариятининг таҳлилий фаолиятни ташкил этиш ва тартибга солишга доир буйруғи ёки кўрсатмалари мавжуд эмаслиги, прокуратура органларида аналитик фаолиятни тўғри ташкил жараёнини мураккаблаштиради.

12. Шу ўринда, прокуратура органлари иш юритувига оид ҳужжатлар турлари ва уларнинг қай бирини таҳлилий ҳужжат сифатида баҳолаш масаласига ҳам ойдинлик киритиш лозим бўлади.

Маълумки, Бош прокурорнинг 05.12.2017 йилги 172-сон буйруғи билан тасдиқланган Бош прокуратура Регламентига кўра, хизмат ҳужжатлари қуйидаги тўрт турга бўлинади: ташкилий-бошқарув йўналишидаги ҳужжатлар, умуммажбурий ҳужжатлар, ахборот-услубий ва таҳлилий ҳужжатлар ҳамда ёзишма ҳужжатлар.

Аналитик ҳужжатлар ахборот-услубий ва таҳлилий ҳужжатлар туркумига киради. Бироқ, ахборот-услубий ҳужжатлар муайян жараённи ташкил этиш ва амалга ошириш услублари ҳақида тавсия (йўналиш) беришга йўналтирилганлиги боис, улар таҳлилий ҳужжатлардан фарқ қилади.

Ҳужжатларни туркумлашдан аввал, ҳар бир ҳужжат нимага хизмат қилишини билиб олишимиз лозим бўлиб, бу борада қуйидаги жадвал қўл келади:

Ҳужжатнинг мазмуни	Ҳужжатни тузишдан мақсад (ҳужжатни йўналиши)	Ҳужжатнинг номланиши
бирорта ходиса ҳақида	бошқаларга маълум қилиш	<i>Хабар</i>
	ходисага муносабат билдириш орқали маълум қилиш	<i>Хабарнома</i>
	ходисага муносабат кутиш орқали маълум қилиш	<i>мурожаат, сўров хати</i>
	ходисани ҳам муносабат билдириш, ҳам муносабат кутиш орқали маълум қилиш	<i>мурожаатнома, таклиф, шикоят</i>
бирорта факт ҳақида	ходиса ҳақиқатда юз берганлигини тасдиқлаш	<i>баённома, далолатнома</i>
	ходисанинг ҳақиқий ҳолатларини исботлаш йўли билан аниқланганлигини кўрсатиш	<i>Қарор</i>
	бошқаларга маълум қилиш	<i>Маълумот</i>
	фактга муносабат билдириш орқали маълум қилиш	<i>маълумотнома</i>
	фактни ҳам муносабат билдириш, ҳам муносабат кутиш орқали маълум қилиш	<i>билдирги, эътироз хати (шу жумладан протест)</i>
ходисалар ҳақида	бошқаларга маълум қилиш	<i>Ахборот</i>
	ходисаларга муносабат билдириш орқали маълум қилиш	<i>ахборотнома</i>
	ходисаларга муносабат кутиш орқали маълум қилиш	<i>сўровнома, мурожаат</i>
фактлар ҳақида	фактларга муносабат билдириш	<i>Таҳлилнома</i>
	фактлар бўйича муносабат кутиш	<i>ҳисобот</i>
	фактларга муносабат билдириш ва муносабат кутиш	<i>тақдимнома, таҳлилий ҳисобот</i>

Биламизки, ҳуқуқий-таҳлилий фаолият учун фактлар, яъни воқеа-ходисалар ҳақидаги тасдиғини топган хабарлар муҳим аҳамият касб этади. Шунга кўра, юқоридаги жадвалдан келиб чиқиб, алоҳида фактни унга муносабат билдириш орқали таҳлил қилишга доир ҳужжатни – *таҳлилий маълумотнома* деб, бир туркум фактларни уларга муносабат билдириш орқали таҳлил қилишга доир ҳужжатни – *таҳлилнома* деб номлаш масаласини номлаш масаласини кўриб чиқиш лозим бўлади.

Аналитик фаолиятни кадрлар билан таъминлаш

15. “Барча нарсани ҳал этувчи куч – кадрлардир” деган ибора бежизга ҳам машҳур бўлиб кетмади. Биз ишлаб чиқариш соҳаларидан инсон омилини ҳар қанча йироқлаштиришга уринмайлик, ишлаб чиқаришдаги етакчи куч инсонлар эканлигини, ижтимоий муносабатлар инсонларсиз кечиши мумкин эмаслигини, қолаверса, борлиқдаги барча табиий, ижтимоий ва технологик жараёнлар инсонлар манфаати учун хизмат қилишини тан олмай иложимиз йўқ. Фикримизча, масъулиятли жараёнлардан инсонларни йироқлаштириш эмас, уларни бу жараёнга тўғри йўналтириш муҳимроқ саналади.

Шундай экан, прокуратура органлари тизимидаги кадрлар ҳуқуқий аналитик фаолият учун қай даражада лаёқатли деган савол туғилади. Афсуски, аналитик фаолиятни ташкил этиш ва амалга ошириш жараёни етарлича шакллантирилмаган ушбу тизимда мазкур саволга ижобий жавоб топиш мушкул ҳисобланади.

Қолаверса, прокуратура тизими кадрларни тайёрлашни эмас, балки қайта тайёрлашни амалга оширади. Соҳага кадрларни тайёрлаб берувчи умумтаълим ва олий таълим тизимида эса кадрларда аналитик қобилиятларни шакллантиришга доир инструментлар камроқ топилади.

Ҳуқуқий аналитиканинг фундаментал асосини математика ва бошқа ҳисоб фанлари ташкил этади. Бу йилдан давлатимиз раҳбарининг ташаббуси билан математиканинг ривожини учун катта эътибор қаратила бошланганлиги ижобий ҳолат ҳисобланади. Математика фани ҳақиқатан ҳам кишиларни аниқ ва тизимли фикрлашга ўргатади, у ҳам табиий, ҳам ижтимоий фанлар учун фундаментал асос бўлиб, моҳиятига кўра объектлар ўртасидаги муносабатларни тадқиқ қилишга қаратилганлиги билан изоҳланади.

Шу боис, нафақат прокуратура органларида хизмат қилаётган кадрларда, балки, юридик кадрларни тайёрлаш тизимида аниқ математик тафаккур ва аналитик кўникмаларни шакллантиришга доир ўқув предметларини мавжуд бўлиши айни муддао ҳисобланади.

2)Прокуратура органларида аналитик фаолиятни услубий таъминлашга доир масалалар

Биз юқорида прокуратура органларидаги аналитик фаолиятнинг ташкилий масалалари ҳақида сўз юритдик. Хўп, аналитик тузилмаларни ташкил этдик ҳам дейлик ва мазкур фаолиятнинг асосини белгиловчи Бош прокурорнинг тегишли буйруғини ҳам қабул қилдик. Бироқ, тизимда аналитик фаолиятни лозим даражада йўлга қўйиш учун булар камлик қилади, сабаби мазкур фаолият узлуксиз услубий ва технологик таъминлаб боришни талаб этади.

Шунга кўра, прокуратура органларидаги аналитик фаолиятнинг мақсади ва ундан кутилаётган натижалардан келиб чиқиб прокурор-аналитик фаолиятнинг ҳар бир тури учун қўл келадиган методикаларни ишлаб чиқишимиз лозим бўлади.

3)Прокуратура органларида аналитик фаолиятни ахборот -технологик таъминлашга доир масалалар

16. Прокуратура органларидаги аналитик фаолият қулай усул ва шарт-шароитларда, қулай воситалар ёрдамида маромли ва сифатли кечиши учун, албатта, унинг ахборот-технологик таъминоти муҳим аҳамиятга эгадир.

Бу ерда энг аввало, дастурий таъминот масаласи, техник таъминот масаласи долзарб бўлиб, прокуратура органларида юқори даражада профессионал дастурчиларни доимий фаолият олиб бориш эҳтиёжини келтириб чиқаради.

Шунингдек, зарур ҳуқуқий маълумотларни жамлаш, гуруҳлаш ва статистик таҳлилини йўлга қўйишда малакали статистлар иштирокини йўлга қўйиш, хусусан, ҳуқуқий статистика бошқармасида прокурор-статист лавовозимини жорий этиш зарурати ҳам туғилади.

Мазкур тадқиқот ишининг аввалги бобларида таъкидлаганимиздек, жинойтчилик ва қонунбузилиш ҳолатлари оммавий тус олган жараён бўлиб, уларнинг таҳлили статистик таҳлилсиз кечмайди.

Таклиф этилаётган ҳуқуқий статистика тизимида ҳуқуқий-статистиканинг бугунги кунда мавжуд бўлмаган фуқаролик-ҳуқуқий статистика ва маъмурий-ҳуқуқий статистика турларини йўлга қўйиш мамлакатдаги қатор давлат органлари базаларини интеграциялашни, йирик платформани ишга туширишни тақозо қилади.

17. Ҳозирги амалий фаолиятда прокуратура органларида юритилаётган статистика, хусусан жиноий-ҳуқуқий статистика ва прокурорлик фаолияти статистикаси йиллар оша ҳар қанча такомиллашган бўлишича қарамай, бугунги давр талабидан келиб чиқиб қайта кўриб чиқишни тақозо қилмоқда.

Хусусан, амалдаги “П” шаклли ҳисоботимиз бир мунча мураккаб шаклга эга бўлиб, фикримизча, прокурор фаолиятининг асосий кўрсаткичлари акс этадиган қисқа шаклни ҳамда асосий кўрсаткичларни изоҳлайдиган ёйма шаклни жорий этиш, шунингдек, дастурий ойнада тармоқ, ҳудудий ёки махсус прокуратурага хос шакл акс этадиган вариантларни яратиш статистик ҳисоботлар билан ишлаш жараёнини енгиллаштирган бўлар эди.

Маълумки, жинойт-ҳуқуқий статистика маълумотларни жамлаш учун куйидаги бирламчи ҳисобга олиш электрон статистик карточкалар хизмат қилади:

шакл “1” – аниқланган ва содир этилган жинойтлар учун ягона статистик карточка;

шакл “1.1” – аниқланган ва содир этилган жинойтнинг очилганлигини ёки тергов ҳаракатларининг бошқа натижаларини ҳисобга олишнинг ягона карточкаси;

шакл “1.2” – уюшган гуруҳ томонидан содир этилган жинойтнинг очилиши ва тергов ҳаракатларининг бошқа натижаларини ҳисобга олиш кўшимча статистик талони;

шакл “2” – жинойт содир этган шахсни ҳисобга олиш ягона статистик карточкаси;

шакл “2.1” – уюшган гуруҳда жинойт содир этган шахсни ҳисобга олишнинг кўшимча статистик талони;

шакл “3” – жинойт ва ижтимоий ҳавфли қилмиш натижасида жабрланган шахсга оид ягона статистик карточка;

шакл “6” – ишни судда кўриб чиқиш натижалари бўйича;

шакл “7” – маҳкум тўғрисида хабарнома.

Бироқ, ушбу статистик карточкалар шаклан ноқулай бўлиб, тўлдириш жараёнида қийинчиликларни келтириб чиқаради.

Қолаверса, статистик карточкалардаги параметрлар кўп бўлсада, тўлиқ тизимлашмаганлиги кўзга ташланади. Хусусан, жинойт содир этган шахснинг ижтимоий ҳолати, жинойтнинг характер-хусусияти, усул ва воситалари, мотиви билан боғлиқ параметрларни такомиллаштириш талаб этилади.

3.2.§ Прокуратура органларида аналитик фаолиятни такомиллаштиришга доир айрим масалалар

Аввалги параграфда прокуратура органларида аналитик фаолиятни ташкил этишда мавжуд муаммолар таҳлил қилинган бўлса, мазкур параграфда юқорида қайд этилган муаммолар ечими юзасидан таклиф ва мулоҳазалар илгари сурилади.

1)Прокуратура органларида аналитик фаолиятни ташкилий таъминлаш юзасидан

Ташкилий-функционал таъминот борасида

1. Прокуратура органларидаги аналитик фаолиятни тўғри йўналтириш мақсадида, прокуратуранинг давлат тизимидаги функциясини белгилаб берувчи конституциявий норма, яъни Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 118-моддасини қуйидаги таҳрирда баён этиш:

“Мамлакатда қонунийликни таъминланиши юзасидан давлат назоратини Бош прокурор ва унга бўйсунувчи прокурорлар амалга оширади.

Шахс ва фуқароларнинг конституциявий ҳуқуқ ва эркинликларини таъминланиши, умумжамят манфаатларининг устуворлигини эътироф этилиши ва ҳимояланиши ҳамда ижтимоий адолатни ўрнатилиши қонунийликни таъминланиши ҳолати сифатида баҳоланади.”

Ушбу таклиф этилаётган таҳрирда “қонун” эмас, “қонунийлик” ибораси ишлатилди. Сабаби, қонуннинг мавжудлиги эмас, балки бу ўринда қонунларни амалда ишлаши ва уларга риоя этиладиган қонунийлик муҳитини юзага келишида ифодаланадиган провард натижа муҳим ҳисобланади. Қолаверса, юқоридаги таҳрирда қонунийлик қачон таъминланган ҳисобланади деган саволга ҳам аниқлиб киритилиб, қонунийлик таъминланганлигини билдирувчи мезонлар кўрсатиб ўтилди.

“Давлат назорати” ибораси эса, – давлат структурасининг барча элементларида, яъни алоҳида давлат органлари тизимида қонунийликни таъминланиши юзасидан ички назоратнинг мавжуд бўлиши, прокуратура органлари давлат структурасининг алоҳида таркибий тузилмалари учун умумдавлат миқёсидаги ташқи назоратни амалга ошириши лозимлиги нуқтаи назаридан қўлланилди.

Демак, прокуратуранинг мақсади – қонунийликни таъминлаш, ушбу мақсадни амалга оширишга бевосита хизмат қиладиган вазифалари эса:

– шахс ва фуқароларнинг конституциявий ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш;

– умумжамият манфаатларининг устуворлигини эътироф этиш ва ҳимоялаш;

– ижтимоий адолатни ўрнатишдан иборатдир.

2. Прокурорнинг функцияси умумдават миқёсида қонунийликни таъминлаш деган нуқтаи назардан келиб чиқадиган бўлсак, *фаолиятимиз предмети – жами қонунлар, объекти – мамлакатда ва унинг барча соҳаларидаги қонунийлик ҳолати бўлиши лозим* деб ҳисоблаймиз.

Ушбу қонунийлик ҳолати асосан масофадан қонунбузилиши ҳолатларини узлуксиз мониторинг қилиб бориш, зарурат туғилган тақдирда прокурорлик текширувларини ташкил этиш орқали амалга оширилиши мақсадга мувофиқ деб ўйлаймиз.

Бу бир тарафдан прокурорни у ёки бу идора ёхуд мансабдор шахс устида “назоратчи” бўлиб туриш, давлат структурасидаги айрим ташкилотлар қонунийликни таъминлашга доир ўз зиммаларидаги вазифаларни бажармаган тақдирда, улар учун масъулиятни “ўз бўйнига олиш” муаммосидан холос этса, иккинчи тарафдан прокурорни ҳақиқий ва холис қонун ҳимоячисига айланишига сабаб бўлади.

Фикримизча, қонунлар – прокурор фаолиятининг ҳам асоси, яъни таянч манбаси, ҳам предмети, ҳамда жамиятдаги ҳодиса ва жараёнларни ҳуқуқий баҳолаш мезони бўлиб қолиши зарурдир.

3. Прокурорнинг таклиф этилаётган конституциявий функциясидан келиб чиқиб, амалдаги Ўзбекистон Республикаси “Прокуратура тўғрисида”ги Қонунига қатор ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш лозим бўлади.

Хусусан, Қонуннинг 1-моддасини қуйидаги таҳрирда баён этиш:

Ўзбекистон Республикаси Бош прокурори ва унга бўйсунувчи прокурорлар мамлакатда қонунийликни таъминлаш юзасидан давлат назоратини амалга оширадилар.

Қонуннинг 2-моддасини қуйидаги таҳрирда баён этиш:

Ўзбекистон Республикаси прокуратураси органларининг асосий вазифаси мамлакатда шахс ва фуқароларнинг конституциявий ҳуқуқ ва эркинликларини таъминланишига, умумжамият манфаатлари ҳимояланишига ҳамда ижтимоий адолатни ўрнатилишига эришиши ҳисобланади.

Қонуннинг 4-моддасини қуйидаги таҳрирда баён этиш:

Прокуратура органлари ўз фаолиятини қуйидаги асосий йўналишлар бўйича амалга оширади:

мамлакат ҳаётининг етакчи соҳаларида қонунийлик ҳолати юзасидан назорат олиб бориш;

жиноятларни фош этиш ва судга қадар юритиш жараёнида қонунийликни таъминланиши устидан назорат олиб бориш;

жиноятларни тергов қилиш;

қонунбузилишлар ва жиноятчиликка қарши кураш фаолиятини мониторинг қилиш ҳамда мувофиқлаштириб бориш;

судларда ишлар юритилишида прокурор ваколатини таъминлаш ва одил судловга кўмаклашиш;

ҳуқуқни қўллаш амалиётини мониторинг қилиб, натижалари ҳақида қонунчиликни такомиллаштириш чораларини кўриш юзасидан Олий Мажлисга ахборот бериб бориш, шунингдек, жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтиришда иштирок этиш.

Қонуннинг 5-моддасини қуйидаги таҳрирда баён этиш:

Прокуратура органлари фаолияти бирлик, қонунийлик, одиллик, мустақиллик ва ошкоралик принципларига асосланади.

Бирлик принципи – прокуратура органларининг мамлакатда қонунийликни таъминлашга доир ягона мақсадга йўналтирилган мустаҳкам яхлит тизим бўлишига хизмат қилади.

Қуйи турувчи прокурорлар Бош прокурор олдида ҳисобдор бўлиб, унинг қонуний кўрсатмаларини бажаришига масъулдирлар.

Қонунийлик принципи – прокуратура органлари қонунлар асосида ташкил этилиши, қонунларга таяниб иш кўриши ҳамда ҳодиса ва жараёнларга қонун талабларидан келиб чиқиб ҳуқуқий баҳо беришида ифодаланади.

Адолатлилик принципи – прокурор фаолиятини амалга оширишининг бош тамоили бўлиб, мамлакатда қонунларни тўғри тадбиқ этиш орқали ижтимоий адолатни таъминланишига эришишни кўзлайди.

Мустақиллик принципи – прокурор ходимларнинг ўз фаолиятларини ҳар қандай давлат органлари, жамоат бирлашмалари ва мансабдор шахслардан мустақил равишда, фақат қонунга бўйсунган ҳолда амалга оширишларини таъминлайди.

Прокуратура органлари фаолиятига аралашини тақиқланади ва ушбу ҳолатга йўл қўйилган тақдирда жавобгарликни келтириб чиқаради.

Ошкоралик принципи – прокуратура органлари томонидан қонунийлик ҳолати ҳақида Президентни, вакиллик органларини ва жамоатчиликни мунтазам хабардор қилиб борилишида ифодаланади.

Бу ўринда амалда Қонунда мавжуд бўлган марказлашганлик принципи бирлик принципи билан уйғун эканлигини инобатга олиб, уни принциплар каторидан чиқариш ҳамда прокуратура органлари фаолиятида етакчи принцип сифатида “адолатлилик” принципини киритиш тавсия этилмоқда.

Қонуннинг 10-моддаси 1-қисмини қуйидаги таҳрирда баён этиш:

Прокуратура органлари Бош прокурор ва Прокурорлар Олий ҳайъати бошчилик қиладиган қуйидаги тизимдан иборат:

Қонуннинг 14-моддаси 1-қисмини қуйидаги таҳрирда баён этиш:

Ўзбекистон Республикаси Бош прокурори Президент ва халқ олдида ҳисобдордир.

Қонунга прокурор назорати шакллари деб номланган янги III.-бўлимни киритиш ҳамда амалдаги III.-бўлимни прокурор фаолияти йўналишлари деб номланган IV.-бўлим сифатида ифодалаш.

Прокурор назорати шакллари деб номланган бўлимда прокуратура фаолиятида қонунбузилишларни аниқлашнинг 2 шакли: қонунбузилиш ҳолатларини мониторинг қилиш ҳамда прокурор текширувларини ўтказиш тартиби ва шартларини белгилаш жоиз ҳисобланади.

Қонуннинг V.-бўлимини “Прокурор назорати ҳужжатлари эмас”, балки, “Прокурорнинг қонунийликни таъминлаш чоралари” деб номлаш ҳамда ушбу бўлимнинг илк моддаси (37-моддаси)ни қуйидаги таҳрирда баён этиш:

Қонунийлик таъминлаш мақсадида прокурор ходимлар томонидан қуйидаги чоралар кўрилади:

Қонунбузилиш ҳолатларини бартараф этиш юзасидан:

- содир этилиши бошланган қонунбузилишни бартараф этиш ва унинг оқибатларини олдини олиш юзасидан – талабнома тақдим этиш;

- содир этилган қонунбузилишида айбдор бўлган шахсларнинг жавобгарлик масаласини ҳал этиш учун - жиноий, маъмурий ёки интизомий ҳуқуқбузарликка оид иш қўзғатиш;

- қонунбузилиш ҳолатлари оқибатларини бартараф этиш, жумладан шахсларнинг бузилган ҳуқуқларини тиклаш ҳамда давлат ва умумжамиyat манфаатларини ҳимоялаш юзасидан судларга ариза, шунингдек, бу борада масъул органларга талабнома киритиш;

- судларнинг ва бошқа давлат идораларининг қонунчилик талабларига зид бўлган, шахсларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини бузилишига олиб келадиган ёхуд бошқа йўсинда давлат ва умумжамиyat манфаатларига номувофиқ келадиган қарорларига протест билдириш;

Қонунбузилиш ҳолатларини олдини олиш юзасидан:

- юз бериш эҳтимоли бўлган қонунбузилиш ҳолатларини олдини олиш юзасидан – огоҳлантирув эълон қилиш;

- қонунбузилиш ҳолатларининг сабаблари ва шарт-шароитларини бартараф юзасидан бу борада масъул органлар ва мансабдор шахсларга – тақдимнома киритиш;

- қонунчиликни такомиллаштириш ва ҳуқуқни қўллаш амалиётидаги камчиликларни бартараф этиш юзасидан Олий Мажлис ва Ҳукуматга, шунингдек, маҳаллий вакиллик ва ҳокимликларга ахборотнома киритиш;

- қонун нормаларини тўғри қўллаш ва қонунийликка риоя этилишини таъминлаш юзасидан фуқаролар ва юридик шахсларга тушунтириш бериш, хусусан фаолияти прокуратура томонидан мувофиқлаштириладиган идораларга кўрсатма бериш;

Маълумки, амалдаги “Прокуратура тўғрисида”ги Қонунда прокурорнинг назорат ҳужжатлари сифатида 5 турдаги ҳужжат: протест, тақдимнома, қарор, ариза ва огоҳлантирув назарда тутилган.

Бироқ, прокурорнинг ўз зиммасига юклатилган функцияни тўлақонли ва лозим даражада амалга оширишини таъминлаш мақсадида таъсир чораларига янада аниқлик киритиш, хусусан уларни қонунбузилиш ҳолатларини бартараф этиш ҳамда олдини олиш каби гуруҳларга ажратиб олиш, шунингдек, прокурор назорати таъсирчанлигини ошириш учун хизмат қиладиган – “талабнома” шаклидаги таъсир чорасини киритиш ҳамда прокурорлар амалда қўллаб келаётган “ахборотнома”, “кўрсатма” ва “тушунтириш бериш” каби воситаларни қонунийликни таъминлаш чоралари рўйхатига киритиш мақсадга мувофиқ деб топилди.

“Талабнома” шаклидаги ҳужжат мамлакатимиздаги қатор назорат органлари (мисол учун, солиқ органлари) фаолиятида ҳамда прокурорнинг назорат функцияси мавжуд бўлган қатор постсовет давлатларида (“предписание”, “указание” кўринишида) шаклланган бўлиб, назаримизда, ушбу чора содир этилаётган қонунбузилиш ҳолатлари ва уларнинг оғир оқибатини кечиктирмай олдини олишга хизмат қилади.

Ташкилий-структуравий таъминот борасида

Айни вақтда, прокуратура тизимидаги жинойий-ҳуқуқий статистика тармоғини *ҳуқуқий статистика тармоғи сифатида* қайта ташкил этиш ҳамда унинг фаолиятида нафақат жиноятчилик статистикаси, балки қонунийлик ҳолатини баҳолаш учун хизмат қиладиган маъмурий-ҳуқуқий статистика (маъмурий амалиёт, маъмурий ҳуқуқбузарликлар), фуқаролик-ҳуқуқий статистика (ФХДЁ, нотариат, иқтисодий ва фуқаролик судлари, кўчмас мулк кадастри, автомашиналар реестри, хўжалик юритувчи субъектлар реестри, хорижга кириш-чиқиш хизмати маълумотлари кабилар)ни ҳам босқичма-босқич шакллантириб бориш, ташкилий-назорат ва таҳлиллот бошқармаси томонидан юритиладиган прокурор фаолияти статистикасини ҳам ҳуқуқий статистика тармоғи зиммасига ўтказиш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз.

Бугунги кунда маъмурий-ҳуқуқий статистика қисман ички ишлар вазирлиги тизимида юритиб келинаётганлиги боис, уни такомиллаштирган ҳолда Бош прокуратуранинг ҳуқуқий статистика тармоғига интеграциялаш лозим деб ўйлаймиз.

9. Қонунбузилиш ҳолатларини мониторинг қилиш прокуратура органлари фаолиятига киритиш тавсия этилаётган янги тизими бўлиб, у прокурор назоратини масофадан туриб объектив ва тизимли ташкил этиш имконини беради.

Қонунбузилиш ҳолатларини мониторинг қилишнинг электрон тизими орқали эса, интернет тармоқларида дастурий таъминланадиган платформа яратиш орқали қонунбузилиш ҳолатларини таҳлил қилиб бориш ва уларга баҳо бериш имконияти яратилади.

Мазкур платформага қонунбузилиш ҳолатлари юзасидан қарор қабул қилиш мумкин бўлган, яъни маъмурий амалиёти мавжуд барча давлат (назорат) органлари киритилиб, аниқланган қонунбузилиш ҳолати ва шахсларга кўрилган ҳуқуқий таъсир чораларни электрон қайд этиб бориш амалиёти йўлга қўйилади.

Давлат назорат органлари томонидан аниқланган қонунбузилишлар ва улар бўйича кўрилган чораларни таҳлил қилиш йўли билан прокуратура органлари:

- биринчидан, мамлакатда, ҳудуд ёки соҳада аниқланаётган қонунбузилишлар ҳолатини, мазмуни ва характерини ҳамда динамикасини аниқлай олади;

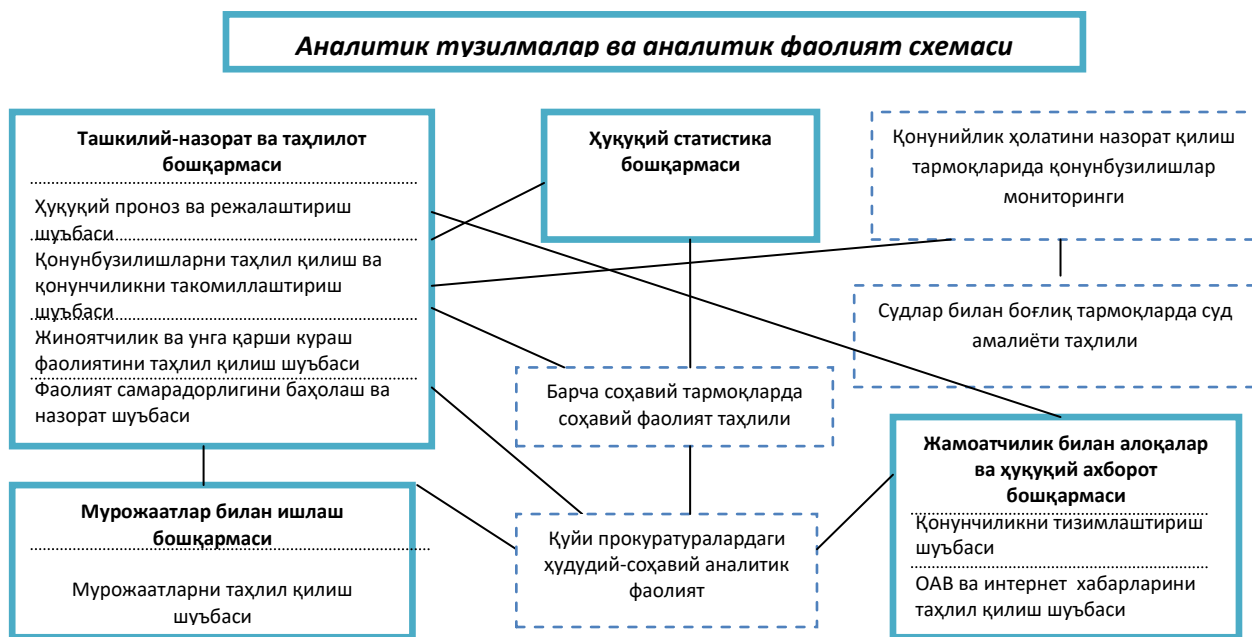
- иккинчидан, тегишли давлат органининг фаолияти (ҳуқуқий таъсир чораларини қўллашга доир қарорлари) қонунийлигини таҳлил қилади ва баҳолай олади;

- учинчидан, давлат органи томонидан ноқонуний қарор қабул қилиш оқибатида шахсларнинг ҳуқуқлари бузилиши, шунингдек, давлат ва жамият манфаатларига путур етиши ҳолатларини аниқлаб, уларни бартараф этиш чораларини кўриши мумкин бўлади.

Албатта, таклиф этилаётган ушбу қонунбузилиш ҳолатларини мониторинг қилиш тизими пухта ўйланган ва такомилга етказилган электрон платформани яратиш ва уни муваффақиятли ишга туширишни талаб этади. Аммо, бу борада сарфланган куч ва воситалар прокуратура органлари, қолаверса давлатимиз олдида турган мамлакатда қонунийликни таъминлашга доир олий мақсадни оқлайди.

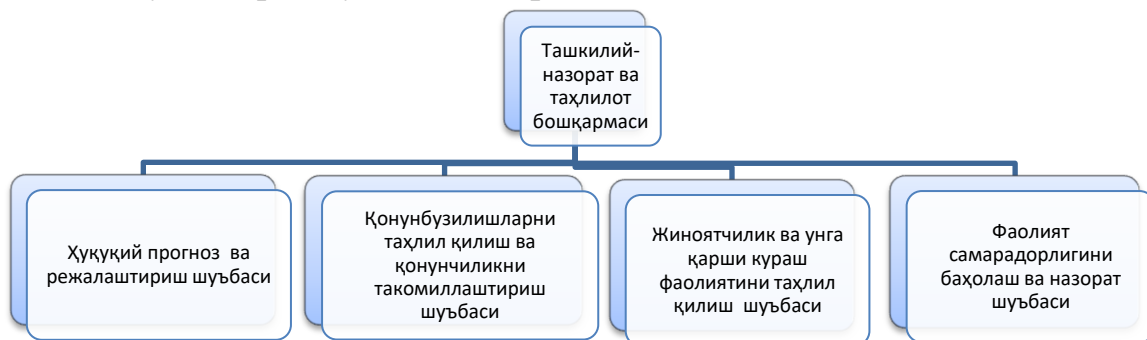
10. Прокуратура органларида аналитик фаолият самарадорлигини ошириш мақсадида унда таҳлилий фаолият учун бевосита масъул орган бўлган тузилмаларни қайта кўриб чиқиш мақсадга мувофиқ саналади.

Хусусан, мазкур диссертация иши доирасида Бош прокуратура тизими учун аналитик фаолиятнинг қуйидаги структуравий схемаси таклиф этилади.

11.Айни вақтда, *Бош прокуратуранинг ташкилий-назорат ва таҳлилот бошқармасини прокуратура тизимидаги аналитик марказга айлантириши* масаласи кўтарилмоқда. Бу ўринда, амалдаги қонунийликни ва ҳуқуқ-тартиботни таъминлаш муаммоларини таҳлил қилиш бошқармасининг функциясини тўлиғича, жиноий-ҳуқуқий статистика бошқармаси ҳамда ахборот-таҳлилий бўлимдаги таҳлилга оид функцияларни ташкилий-назорат ва таҳлилот бошқармасига ўтказиш мақбул деб қаралмоқда.

Ташкилий-назорат ва таҳлилот бошқармаси тизимдаги аналитик марказ сифатида майдонга чиқар экан, ўз навбатида унинг таркибий структураси ҳам такомиллаштиришни талаб этади. Хусусан, ушбу бошқарма таркибида қуйидаги шўбаларни тузиш таклиф этилади:

Баъзи йирик ташкилотларда аналитик тармоқ ва ташкилий-назорат тармоғи бир-биридан ажратилади, оқибатида ишларни ташкил этиш, хусусан режалаштириш ва баҳолашда аналитик фаолият натижалари инobatга олинмай қолади. Шундай вазиятни олдини олиш, яъни аналитика аввало тизимнинг ўзи учун хизмат қилишини таъминлаш мақсадида ташкилий-

назорат тармоғи, бир вақтни ўзида тизимдаги аналитик марказ бўлиши, шунингдек, тизимдаги бошқа тармоқларни таҳлилий-услубий таъминлаб бориши лозим деб топилмоқда.

Шу билан бирга, прокуратура органларига хос бўлган таҳлилий фаолиятнинг турларидан келиб чиқиб, ташкилий-назорат ва таҳлилот бошқармасининг таркибида юқоридаги схемада кўрсатилган тегишли бўлимларни ташкил этиш, жумладан тизимдаги фаолиятни режалаштириш ва нazorat функцияларини бир-биридан ажратиш мақсадга мувофиқ бўлади.

12. Бугунги кунда мурожаатлар оқимининг кўплиги, «халқ билан мулоқот» барча давлат идораларининг фаолият мезонига айланганлиги, қолаверса, шахсларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш прокуратура органларининг асосий вазифаларидан бири эканлигини инобатга олиб, Бош прокуратуранинг мурожаатлар билан ишлаш бошқармасида «муурожаатларни таҳлил қилиш шубҳаси»ни ташкил этиш ғояси илгари сурилмоқда.

Прокуратура органларида мурожаатлар таҳлилинини тўғри йўлга қўйиш муурожаатларнинг асл сабаблари, мамлакатимиз ижтимоий-иқтисодий ҳаётида ечим топмаётган тизимли муаммолар, қонунчиликдаги бўшлиқлар ва коллизиялар, ҳуқуқни қўллаш амалиётидаги нуқсонларни аниқлашга имкон беради ҳамда фаолиятни келгусида тўғри режалаштиришга кўмаклашади.

13. Шунингдек, Бош прокуратуранинг Жамоатчилик билан алоқалар ва ҳуқуқий ахборот бўлимини бошқарма сифатида, яъни тизимдаги етакчи тармоқлардан бир сифатида қайта ташкил этиш, унинг зиммасига қуйидаги вазифаларни юклаш лозим саналади:

- аввало, *амалдаги қонунчиликни (соҳаси, юридик кучи, мазмуни, хронологиясига кўра) тизимлаштириш* ва соҳавий фаолиятлар кесимида таснифлаб, тармоқларга етказиб бориш;

- янги қабул қилинаётган норматив меъёрий ҳужжатлар асосий мазун-моҳиятини ходимларга етказиш;

- ахборотлаштириш соҳасидаги қонунийлик ҳолатини нazorat қилиб бориш;

- *ОАВ ва интернет тармоқлардаги кунлик хабарларни танқидий, яъни шахсларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари, умумжаамият манфаатларини ҳимоялаш нуқтаи назаридан таҳлил қилиш.*

Ушбу вазифалардан келиб чиқиб, мазкур бошқарма таркибида қонунчиликни тизимлаштириш, ОАВ ва интернет хабарларини кунлик таҳлил қилиш, ахборот хавфсизлиги ва матбуот хизмати каби тузилмаларни ташкил этиш тавсия этилади.

Ташкилий-меъерий таъминот

14. Прокуратура органларида аналитик фаолият сифатли ва маромли йўлга қўйилиши учун *Бош прокурорнинг “Прокуратура органларида ҳуқуқий аналитик фаолиятни ташкил этиш ҳақида”ги буйруғи лойиҳасини ишлаб чиқиш* ҳамда уни оптимал ҳолатда қабул қилиниб, ижрога қаратилишини таъминлаш зарур ҳисобланади.

Кадрлар таъминоти

15. Прокуратура ходимларида аналитик қобилиятларни шакллантириш олдидан бу борда юридик кадрлар тайёрлаш тизимини ислоҳ қилиш жоиз бўлади.

Хусусан, давлатимиз раҳбарининг ташаббусларини қўллаб-қувватлаган ҳолда юридик кадрларда аналитик фикрлашни шакллантиришга хизмат қиладиган математика ва ҳисоб билан боғлиқ қуйидаги ўқув-таълим тадбирларини ташкил этиш тавсия этилади:

- юридик таълимга ихтисослашган ўрта махсус (коллеж) ва олий таълим муассасаларида қабул имтиҳонлари қаторига математика фани бўйича топшириладиган имтиҳонларни киритиш;

- юридик коллеж тизимида “алгебра”, “аналитик геометрия”, “математик мантиқ”, “математик таҳлил асослари” каби фанларни ўқитилиши;

- юридик олий таълим тизимида “олий математика” етакчи фанлардан бири сифатида, шунингдек, “эҳтимоллар назарияси ва математик статистика”, “tizimlar nazariyasi va tizimli taḥlil asoslari”, “tanqidий фикрлаш ва танқидий таҳлил асослари”, “далиллар назарияси ва герменевтика”, “ҳуқуқий аналитика” каби фанлар асосий фан сифатида ўтилиши;

- юридик таълим тизимида ўтиб келинаётган “ҳуқуқий соҳада тизимли таҳлил”, “ҳуқуқий статистика ва бугалтерия ҳисоби” фанлари мазмунини қайта кўриб чиқиш, улар юзасидан малака талабларини кучайтириш ҳамда таълим берувчи мураббийларнинг профессионалигини ошириш.

16. Айни вақтда, Бош прокуратура Академиясининг бирламчи касбий қайта тайёрлов курси ҳамда магистратура курсининг ўқув дастурига “прокуратура органларида ҳуқуқий аналитик фаолият асослари” модулини, раҳбар кадрларни қайта тайёрлаш курсининг дастурига “прокуратура органларида ҳуқуқий аналитик фаолиятни такомиллаштириш масалалари” модулини, малака ошириш курслари дастурига “прокуратура органлари фаолиятида тизимли таҳлил”, “ҳуқуқий соҳада танқидий таҳлил”, “жиноятчилик таҳлили”, “қонунийлик ҳолати таҳлили”, “вазият ва

қилмишнинг ҳуқуқий таҳлили” каби тренинг машғулотларини киритиш мақсадга мувофиқ саналади.

2)Прокуратура органларида аналитик фаолиятни услубий таъминлаш юзасидан

17.Юқорида келтириб ўтилган функционал-структуравий таҳлилдан келиб чиқиб, яқин келажакда прокуратура органларидаги аналитик фаолиятнинг қуйидаги турлари учун услубият (методика) яратилиши зарур деб ҳисоблаймиз:

–жиноятчилик ва унинг сабабларини таҳлил қилиш методикаси;

–қонунбузилиш (ҳуқуқбузилиш) ҳолатлари ва уларнинг сабабларини таҳлил қилиш методикаси;

–мамлакатда ёки ҳудуддаги қонунийлик ҳолатини таҳлил қилиш ва баҳолаш методикаси;

–прокурор фаолияти самарадорлигини таҳлил қилиш ва баҳолаш методикаси;

–алоҳида соҳавий фаолият, яъни тармоқлар фаолиятини таҳлил қилиш ва баҳолаш методикаси;

–мурожаатлар ва улар билан ишлаш фаолиятини таҳлил қилиш методикаси;

–ОАВ ва интернет тармоқлари орқали узатилаётган ҳуқуқий-тартибот ва жиноятчилик билан боғлиқ хабарларни таҳлил қилиш методикаси.

Мисол учун, туман прокуратуралари фаолияти мисолида прокурор фаолияти самарадорлигини баҳолашнинг қуйидаги баллик методикасини тавсия қилган бўлар эдик, яъни ходим (ёки туман прокуратураси ходимлари) томонидан:

қонунбузилиш ҳолати фoш этилган ҳар бир ҳолат учун – 0,5 балл;

қонунбузилишлар бўйича шахсларнинг бузилган ҳуқуқлари тикланган ёхуд бузилиш хавфи бўлган ҳуқуқлари ҳимояланган ҳар бир ҳолат учун – 1 балл;

қонунбузилиш ҳолати олди олинган, бартараф этилган ва умумжамиyat манфаатлари ҳимояланган ҳар бир ҳолат учун – 1,5 балл.

Ушбу методикани электрон дастурлаш орқали қўллаш янада қулайроқ. У асосда ҳатто, туман прокуратураларининг фаолият рейтингини юритиш ҳам мумкин бўлади.

Шу тариқа, юқори турувчи прокуратураларнинг ҳам фаолият самарадорлигини баҳолаш методикасини ишлаб чиқиш мумкин.

Мазкур методикаларни ишлаб чиқишда аналитик фаолият, хусусан, ҳуқуқий аналитик фаолият турлари учун аниқ талқин қилиш имконияти

бўлган, яъни аниқ интерпретацияга эга бўлган математик ва статистик усуллардан кенг фойдаланиш тавсия этилади.

18. Методикаларни ишлаб чиқиш жараёнига соҳанинг малакали мутахассислари, таҳлилчилар, математиклар ва статистларни жалб этиш фойдадан холи бўлмайди.

Албатта, ҳар бир методика лойиҳаси яратилгач, уни дастлаб синов тариқасида қўллаб кўриш ва такомиллаштириб бориш мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

Методикалар ишлар чиқилгач, уларни қўллаши лозим бўлган ходимларни ушбу методикалардан унумли фойдаланишга ўргатиш учун ўқув курслари ва тренинг машғулотлари ташкил этиб бориш талаб этилади.

19. Юқоридагилар билан биргаликда прокуратура фаолиятининг ўзига хос хусусиятларидан келиб чиқиб, ҳар бир ходим фаолиятида ҳуқуқий аналитик фикрлашни ривожлантириш учун хизмат қиладиган “аргументлаш техникаси”, “кўрсатувларни ҳаққонийлигини баҳолаш методикаси”, “шахс ҳулқ-атворини комплекс таҳлил қилиш методикасини” ишлаб чиқиб, амалий фаолиятга тадбиқ этиш, прокурор фаолиятини янада самарали бўлишига хизмат қилади.

3)Прокуратура органларида аналитик фаолиятни ахборот-технологик таъминлаш юзасидан

20. Аналитик жараённинг ахборот-технологик таъминоти ишончли статистик маълумотларни ўз вақтида, сифатли ва тўлиқ етказиб берилишида ифодаланиб, ҳуқуқий статистика бошқармаси томонидан даврий (кунлик, ҳафталик, ойлик, ярим йиллик, йиллик каби) статистик кўрсаткичлар, ҳисоботлар, нашрларни чоп этиб бориш, заруратга ёки сўровга кўра ахборот базаларининг имкониятларидан келиб чиқиб, статистик тадқиқот натижаларини аналитик тузилмаларга тақдим этиш кабилар намоён бўлиши мумкин.

Ўз навбатида, аналитик тузилмалар статистик маълумотларни қайта ишлаб, аналитик тадқиқотлар олиб боришлари ва натижалари бўйича таҳлилий ҳужжатлар тузишлари, таҳлил натижаларидан прокуратура органларида ишларни тўғри режалаштириш ва ташкил этилишда унумли фойдаланишлари, шунингдек, тармоқлар ва ҳудудий прокуратуралардаги аналитик фаолиятни ташкилий-услубий таъминлаб боришлари керак бўлади.

21. Биз юқорида қонунбузилиш ҳолатларини мониторинг қилиш тизимини ишлаб чиқиш ва жорий этиш ҳақидаги фикрларни билдириб ўтган

эдик. Ўз навбатида, мазкур мониторинг жараёни ҳам дастурий-услубий таъминлаб боришни тақозо қилади.

22. Прокуратура тизимида “П” шаклли ҳисоботни тузиш ҳамда жиноятчиликни бирламчи ҳисобга олишга оид 1; 1.1; 2; 2.1; 3; 6; 7 шаклли карточкалар билан ишлаш жараёнининг дастурий такомиллашган, содда ва оптимал вариантларини ишлаб лозим бўлади.

Хусусан, жиноятчиликка доир кўрсаткичларни электрон дастурга киритиш орқали нафақат ҳисоботларни шакллантирилиши, балки процессуал қарор лойиҳаларини тузишга ҳам хизмат қиладиган технологик воситаларни йўлга қўйиш прокуратура органларида тергов фаолиятида инновацион ёндашувларни шакллантиришга хизмат қилади.

ХУЛОСА

Мазкур диссертация иши доирасида ўтказилган тадқиқотлар прокуратура органлари тизимида аналитик фаолиятни тўғри ташкил этиш муҳим аҳамиятга эъқоблигини таҳлил қилиш имконини берди.

Тадқиқотлар орқали бугунги кунда прокуратура органлари фаолиятига кириб келаётган сиёсий соҳадаги аналитикани ҳуқуқий аналитикадан фарқлаш лозимлиги англаб етилди.

Диссертация ишида ҳуқуқий соҳадаги аналитиканинг ўзига хослиги, унинг прокуратура органлари фаолиятида қўллаш мумкин бўлган услублари ҳамда миллий прокуратура тизимида аналитик фаолиятни шаклланиши ва бугунги кунда мавжуд бўлган кўринишлари имкон қадар ёритилди.

Шу билан бирга айни даврда прокуратура органларида ҳуқуқий аналитик фаолиятни тўғри ташкил этишга оид муаммолар таҳлил этилиб, уларнинг ечими юзасидан муайян фикр-мулоҳазалар илгари сурилди.

Прокуратура органларида аналитик фаолиятни самарали ташкил этишга доир таклиф ва мулоҳазалар тегишли бобларда, хусусан, бевосита прокуратура тизимидаги ҳуқуқий аналитик фаолиятни такомиллаштириш масалаларига бағишланган 3-бобда аниқ баён этилди.

Диссертация ишининг ушбу хулоса қисмида эса, магистрлик тадқиқот иши натижаларини умумлаштирган ҳолда қуйидагиларни алоҳида эътироф этиш лозим деб топилди:

1. Аналитик фаолиятнинг бир кўриниши бўлган ҳуқуқий аналитикани алоҳида бир институт сифатида шакллантириш масаласи нафақат прокуратура органлари фаолияти учун, балки мамлакатимиздаги бутун юриспруденция соҳаси учун муҳим аҳамият касб этади.

Шунга кўра, юридик кадрларни тайёрлашда уларда аналитик қобилият ва кўникмаларни шакллантиришга доир аниқ мақсадли ўқув тадбирларини ишлаб чиқиш ҳамда тизимли равишда йўлга қўйиш зарур бўлади.

2. Ўқув тадбирлари жараёнида ҳуқуқий соҳадаги аналитиканинг ўзига хос хусусиятларидан келиб чиқиб, юридик кадрлар, хусусан, прокуратура ходимларида тизимли ва танқидий тафаккур ҳамда аниқ математик фикрлашни шакллантиришга алоҳида эътибор қаратиш лозим бўлади.

3. Бугунги кунда прокуратура органларида аналитик фаолият такомиллашувга эҳтиёж сезиб, у қатор ташқи ва ички омилларга боғлиқ ҳисобланади.

Ташқи омиллар сифатида – прокуратуранинг давлат бошқаруви органлари тизимида тутган ўрни ҳамда мамлакат олдидаги функциясини аниқ белгиланиши, ушбу аниқ мақсад ва вазифалардан келиб чиқиб,

прокурорлар томонидан жамиятда қонунийликни таъминлашга доир таъсирчан ва самарали усул ҳамда воситаларни (назорат шакллари ва таъсир чоралари) белгилаб олинишини келтириб ўтиш мумкин.

Ички омиллар сифатида эса – прокуратура органлари зиммасига юкланган аниқ вазифалардан келиб чиқиб, ушбу тизимда мавжуд аналитик тузилмаларни қайта кўриб чиқиш, хусусан, Бош прокуратуранинг Ташкилий-назорат ва таҳлилот бошқармасини тизимдаги таҳлилий фаолиятни мувофиқлаштириб ва услубий таъминлаб борадиган аналитик марказга айлантириш кабиларни кўрсатиб ўтиш лозим бўлади.

4. Мамлакатимизда ҳуқуқий статистика соҳасини ҳам назарий, ҳам амалий жиҳатдан шакллантириш ҳуқуқий соҳадаги аналитикани ахборот билан таъминлаб беришга хизмат қиладиган муҳим омиллардан ҳисобланади.

Хусусан, Бош прокуратура тизимида Ҳуқуқий статистика тармоғини ташкил этилиши, унда ҳуқуқий соҳада интеграциялашган статистик маълумотларни жамлаб борилиши ва ҳуқуқий статистик-таҳлилий нашрларни чоп этиб борилишини йўлга қўйиш бу борадаги зарурий чоратadbирлардан ҳисобланади.

5. Тадқиқот иши доирасида таклиф этилаётган прокуратура органлари фаолиятида Қонунбузилиш ҳолатларини мониторинг қилиш институтини йўлга қўйилиши прокурор назоратининг аниқ манзилли ва самарали бўлишини таъминлаш билан бир вақтда, қонунбузилишлар ҳамда уларнинг сабаб ва шарт-шароитларини тизимли равишда кенг қамровли ўрганиб, таҳлил қилиб бориш учун имконият яратади.

6. Ўз навбатида, прокуратура органларида аналитик фаолиятни тўғри йўлга қўйишнинг зарурий шарти сифатида – ундаги ҳуқуқий таҳлилнинг алоҳида кўринишлари бўйича услубий қўлланмаларни ишлаб чиқилиши ҳамда ахборот-технологиялари имкониятларидан кенг фойдаланган ҳолда юқори савиядаги компьютер дастурларини яратилиши ва ишга тушилиши кабилар майдонга чиқади.

7. Диссертант ушбу тадқиқот ишини олиб бориш олдидан белгилаб олган қуйидаги вазифаларни амалга оширишга эришди, яъни:

- аналитик фаолиятнинг моҳияти ва ҳуқуқий соҳадаги аналитиканинг ўзига хос хусусиятлари ўрганилди, шунингдек, ҳуқуқий соҳадаги аналитик фаолиятни лозим даражада йўлга қўйиш учун унинг назарий асосларини яратиш, яъни ҳуқуқий аналитикани фан сифатида шакллантириш лозимлиги эътироф этилди;

- мустақил мамлакатимиз прокуратураси органларида 1992-2019 йилларда таҳлилий фаолиятни шаклланишини ўрганилди;

- прокуратура органлари фаолиятига қўллаш мумкин ва лозим бўлган аналитик услублар ҳамда ҳуқуқий аналитик фаолият кўринишлари тадқиқ этилди;

- прокуратура органлари тизимидаги бугунги аналитик тузилмалар ҳамда таҳлилий жараёнлар ҳолатидан келиб чиқиб, ундаги ҳуқуқий аналитик фаолиятни такомиллаштиришга доир аниқ таклиф ва мулоҳазалар (чора-тадбирлар) илгари сурилди.

Шундай бўлсада, диссертант келгусида ушбу мавзудаги тадқиқот ишларини давом эттириш, хусусан, прокуратура органларидаги ҳуқуқий аналитик фаолиятни алоҳида кўринишлари ҳамда ҳуқуқий прогнозга оид тадқиқот ишларини олиш боришни лозим топади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

Норматив ҳуқуқий ҳужжатлар ҳамда Бош прокурорнинг буйруқлари

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. Электрон ресурс. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси.

2. Ўзбекистон Республикасининг “Прокуратура тўғрисида”ги Қонуни. Электрон ресурс. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси.

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 11.03.2004 йилги «Қишлоқ хўжалигида ислохотларни амалга оширишга қаратилган қонунлар ижросини таъминлашга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги 3406-сонли Фармони.

4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 31.05.2005 йилги «Давлат вазирликлари, кўмиталари, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларининг фаолиятини мувофиқлаштириш ва ахборот-таҳлилот хизматлари фаолиятининг самарадорлигини оширишни ташкиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Қарори.

5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 24.07.2014 йилги «Қонунчилик ижросини таъминлаш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ-4636-сонли Фармони.

6. Бош прокурорнинг буйруқлари тўплами (электрон ресурс). Бош прокуратура Академияси – 2019й.

Монография, диссертация ишлари ва илмий мақолалар

7. В.Ю. Курносков, П.Ю. Конопотов. Аналитика: методология, технология и организация информационно-аналитической работы. - Москва. Русаки. 2004

8. С.С. Алексеев. Восхождение к праву. Поиски и решения. Москва. Норма. 2001

9. Ю.В. Курносков. Азбука аналитики – Москва.: Русаки. 2013

10. Бертуланфи Л. фон. Общая теория систем: критический обзор – Москва.: Прогресс. 1969

11. Ю.В. Ямашкин, О.А. Новокрещенова. Системный подход к организации. Учебное пособие – Москва.: Саранск. 2016

12. Низомулмулк. Сиёсатнома – Тошкент.: Янги аср авлоди. 2008

13. В. Петров. Основы ТРИЗ. Теория решения изобретательских задач – Москва. 2019 О.С. Анисимов. Стратегическое управление и государственное мышление – Москва. 2006

14. Методы информационно-аналитической деятельности. Науч.-практ. сб. / науч. ред. И.С. Пилко. – Кемерово: КемГУКИ, 2010.
15. Тилле А.А., Швеков Г.В. Сравнительный метод в юридических дисциплинах. М., 1978.
18. В.Н. Кудрявцев. Популярная криминология: монография. – М.: Норма, 2018.
19. С.П. Щерба и др. Прокуратура в странах СНГ: правовой статус, функции и полномочия. Экзамен. М. 2007
20. С.М. Иншакова. Латентная преступность в РФ: 2001—2006 годы.
21. Р.М. Акутаев. Криминологический анализ латентной преступности [Электронный ресурс] : Дис. ... д-ра юридических наук : 12.00.08. - М.: РГБ, 2007. – (Из фондов Российской государственной библиотеки)
22. В.В. Лунеев. Преступность XX века. Мировые, региональные и российские тенденции. – М.: Норма, 1997
23. Н.Ф. Федотова ва бошқалар. Учебная и исследовательская работа журналиста. 2010
24. В.В. Лунеев. Курс мировой и российской криминологии : Учебник. В 2 т. Т. I. Общая часть. — М. : Издательство Юрайт, 2011
25. В.И. Добренъков. А.И. Кравченко. Методы социологического исследования. Учебник. – М.: ИНФРА-М, 2009
26. В.Н. Кудрявцев. Популярная криминология: монография. – М.: Норма, 2018
27. В. В. Лунеев. Мотивация преступного поведения. М., 1991
28. Преступность и правонарушения. Статистический сборник СССР. 1991 г.
29. Ст. С. Г. Олькова. Основное криминологическое тождество, измерение латентной преступности в мире и России. УзЛит. 2019. №4. 4-14 с.
30. Афанасьев В.Н. Анализ временных рядов и прогнозирование: учебник / В.Н. Афанасьев, М.М. Юзбашев. – М.: Финансы и статистика, 2001
31. Анализ состояния законности и правопорядка в Российской Федерации: методы сбора и анализа эмпирической информации (М.: Академия Генеральной прокуратуры РФ, 2010)
32. Настольная книга прокурора (под общ. ред. С.Г. Кехлерова и О.С. Капинус). – М.: Академия Генеральной прокуратуры Российской Федерации, Издательство Юрайт, 2010
33. Аналитическая работа прокуратуры субъекта Российской Федерации: монография / [А.Н. Ларьков и др.; рук. авт. кол. А.Н. Ларьков]; Акад. Ген. прокуратуры Рос. Федерации. – М., 2016

34.Ст. В.Н.Фадеев. Причинность в криминологии и детерминация преступности.//Криминология: вчера, сегодня и завтра. 2017. №3 (46) С. 21–27

35.Ст. Т.В.Раскина. Теоритические аспекты аналитической деятельности прокуроров о профилактике преступности и правонарушаемости.//Криминологический журнал Байкальского государственного университета экономики и права. 2016. Т. 10, № 1. С. 170–178

36.Я.И.Гишинский. Криминология: теория, история, эмпирическая база, социальный контроль. 3-е издание, переработанное и дополненное. СПб: Алеф-Пресс, 2014

37. Ст. А.А.Давыдов. Социология управления и системная социология. Сравнительный анализ.

38. Шевелев В.Н. Социология управления. М.: Феникс, 2004.

39.Ст. Э.Б.Хатов. Информационно-аналитическая деятельность российской прокуратуры: генезис и эволюция.// Российский журнал правовых исследований. 2018. №2 (15)

Дарсликлар ва ўқув қўлланмалар

40.С.Г.Ольков.Аналитическая юриспруденция.Учебник. Сургут.СурГУ. 2012

41.С.Г.Ольков.Аналитическая криминология (курс лекций).Учебное пособие. Казань. Познание. 2013

42.В.Б.Исаков.Правовая аналитика.Учебное пособие.Норма.Инфра – М.Москва.2017

43.И.Н.Андрюшечкина и др. Правовая статистика: учебник и практикум для академического бакалавриата — М. : Издательство Юрайт, 2017

44.И.Н.Кузнецов. Информация: сбор, защита и анализ. Учебник по ИАР.Москва.Яуза.2011

45.Ф.Гордукалова. Анализ информации: методы, технологии и организация. Ўқув услубий қўлланма.-СПб.:Профессия.2009

46.В.В.Лунеев. Юридическая статистика. Учебник. М. Норма. 2019

47. Бош прокуратура Академияси Маркази нашри. Қорақалпоғистон Республикасида жиноятчиликка қарши кураш ва жамоат хавфсизлигини таъминлаш соҳасида жорий этилган ўзига хос тажриба ва янги методика.2019 й.

48.А.Э.Юлдашев ва бошқалар. Тизимли таҳлил ва қарор қабул қилиш асослари. Ўқув кўлланма. Т.: "Lesson press" нашриёти. 2017

49.А.С.Расулов ва бошқалар. Эҳтимоллар назарияси ва математик статистика. Дарслик.–Т.:Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти нашриёти. 2006

50.Информационно-аналитическая деятельность прокуратуры города (района). Учебное пособие. Авторский коллектив НИИ Академии Генеральной прокуратуры.–М.: 2013

Интернет манбалари

www.lex.uz.

<https://ru.m.wikipedia.org>

<https://stat.uz>

<https://www.un.org>

<https://www.unodc.org>

<https://crimestat.ru>.

<https://knoema.ru>

<https://prokuratura.uz>

<https://mvd.uz>

<https://cyberleninka.ru>

www.dslib.net

www.diss.natlib.uz

www.tadqiqot.uz

www.uz.a

www.animalkingdom.su/books/item

www.ksgp-cis.ru

<https://lawbook.online>

www.ziyouz.com

<https://criticalthinking.org>

<https://elibrary.ru>

www.diss.rsl.ru.

ДИССЕРТАЦИЯ ИШИГА ИЛОВАЛАР РЎЙХАТИ

1. Ўзбекистон Республикаси Бош прокурорининг 1992-2019 йиллардаги буйруқлари таҳлиliga доир жадвалли маълумотнома.
2. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва “Прокуратура тўғрисида”ги Қонунига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш тўғрисидаги таклифларга доир жадвалли маълумотнома.
3. Жиноятчиликни таҳлил қилишга доир ўқув-услубий қўлланма.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Мамлакатда қонунийликни таъминлаш тизимини янада такомиллаштириш тўғрисида”ги Фармони лойиҳаси.